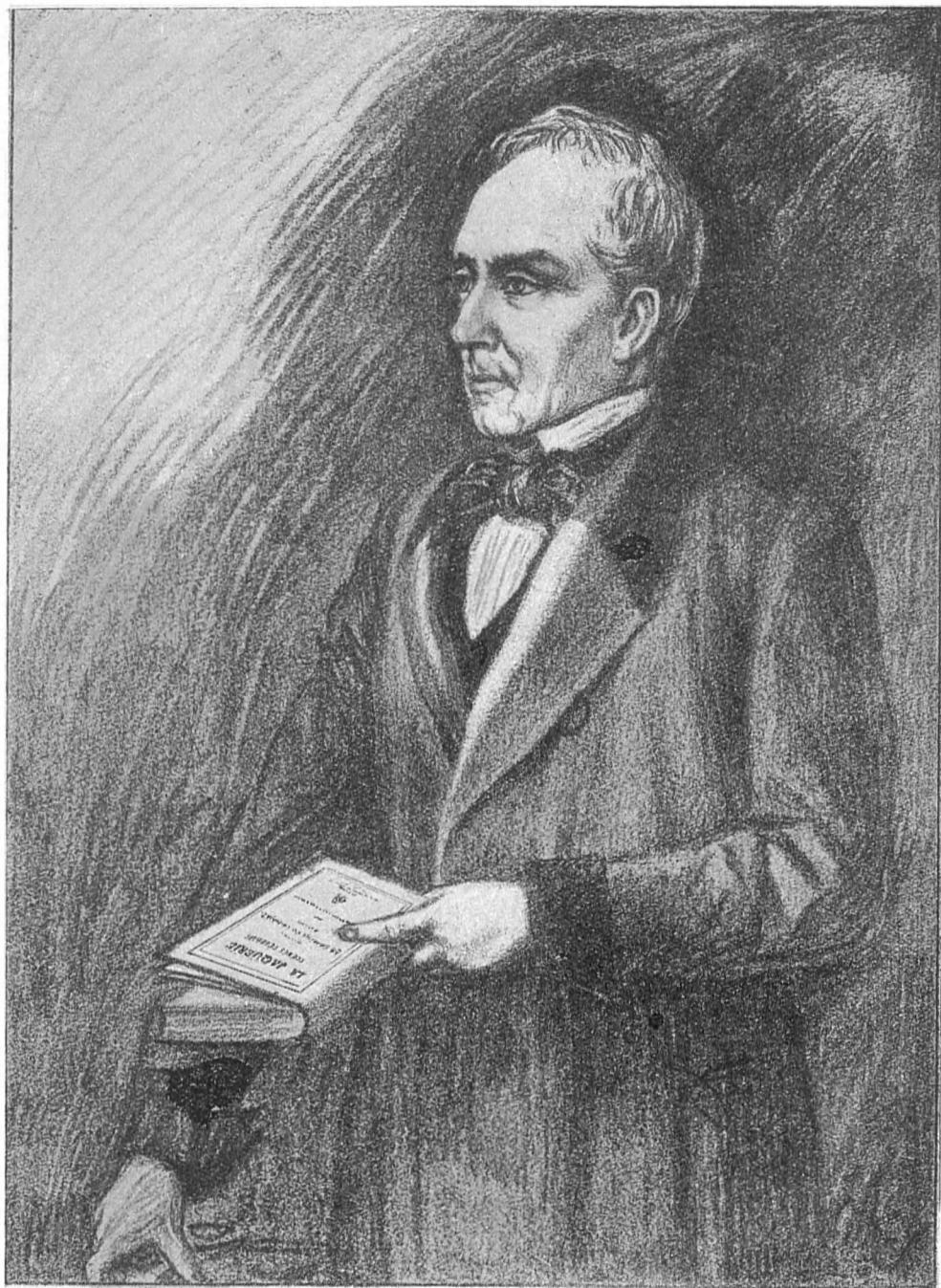

ПРОСПЕР МЕРИМЕ

ЖАКЕРІЯ

ПРОСПЕР МЕРИМЕ (1803 — 1870)

*Коли Адам орав, а Єва
пряла, хто тоді був дворя-
нином?*

З стародавньої англійської балади

ПЕРЕДМОВА АВТОРА

Ми не маємо майже ніяких історичних відомостей про Жакерію. В хроніках Фруассара мало подробиць і багато небезсторонності. Селянське повстання наче викликає глибоку огиду в цього історика, що з утіхою прославляє влучні удари й відвагу благородних рицарів.

Щождо причин, які привели до Жакерії, то їх не трудно вгадати. Ексцеси¹ феодального ладу повинні були спричинити інші ексцеси. Треба зауважити, що майже одночасно подібні повстання вибухли у Франції, в Англії і на півночі Німеччини.

Я старався дати уявлення про жахливі звичаї чотирнадцятого століття і я думаю, що швидше зм'якшив, ніж згустив фарби моєї картини.

¹ Ексцеси — дії, що виходять за межі дозволеного.

ЖАКЕРІЯ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Жільбер, барон ¹ д'Апремон	}	
Барон де-Монтрейль		
Сенешаль ² дю-Вексен		
Флорімон де-Курсі		
Ангерран де-Буссі		
Готье де Сент-Круа		
Персеваль де-ля-Лож		
Сенешаль барона д'Апремона		
Сір де-Беліль — рицар королівського двору		
Сівард — капітан англійського вільного загону		
Броун — капітан англійських лучників		
Пердукка д'Акунья, наваррський рицар	}	Капітани
Есташ де-Лансіньяк, гасконський рицар		вільних загонів
Івен Лангуайран, доктор права		
Абат ⁴ Оноре д'Апремон		
Брат Жан		
Брат Іньяс	}	Монахи абатства св. Лефруа в Бовуазі
Брат Сюльпіс		
Брат Годеран		
Бурре		
Купло	}	Громадяни Бове
Лагюйяр		
Малії		

¹ Барон — феодальний титул, нижче графа і вище рицаря (шевальє).

² Сенешаль — урядова особа, якій були підпорядковані всі судові справи в межах володінь якогось феодала. Королівський сенешаль — один з головних чинів королівського двору.

³ Сеньйор — у феодальній Франції — великий землевласник, що роздавав землю на певних умовах своїм васalam (підданцям).

⁴ Абат — настоятель (ігумен) монастиря.

П'єр — воїн барона д'Апремона
Вовкулак — ватажок розбійників

Рено

Сімон

Мансель

Моран

Бартельмі

Тома

Гайон

} Селяни з Бовуазі

Конрад — хлопчик 10 років, син барона д'Апремона

Боннен — його вихователь

Ізабелла — дочка д'Апремона

Маріон — її молочна сестра

Жаннет — селянка, сестра Рено

Люди різного стану

Дія відбувається переважно в околицях міста Бове

СЦЕНА I

Глибокий яр у лісі. Сонце вже на заході і ледве освітлює верховіття дерев. Розбійники, одягнені в шкури диких звірів, з'являються з усіх боків, спускаються в яр і сідають у коло. Вовкулак, з вовчою шкурою на плечах і луком у руці, стоїть посередині кола. Вовкулак, його помічник, Вступаючий, розбійники і ін.

Вовкулак. Вовки вже всі зійшлися?

Помічник. Усі, крім Бордьє, що стоїть на варті, і рудого Вільфріда, який пішов на розвідку.

Вовкулак. Товариши вовки! Етьєн Дюре, який тут присутній (підводиться один розбійник), хоче стати вовком. Вже шість місяців він з нами, поводиться він хоробро. В нього є пазурі й зуби; він незрадливий! він лише руку того, хто дає йому хліба, кусає того, хто кидає в нього каміння. Хочете його мати за товариша?

Розбійники. Так, хай буде вовком, як ми.

Вовкулак. Отже готуйтеся його прийняти. Перехрестіться і витягніть свої тесаки. Ти, косоокий Годфруа, ти будеш йому за хрещеного батька. Увійдіть обидва в коло. (До Вступаючого). Хто ти?

Вступаючий. Я — ні вівця, ані вовк, але хотів би стати вовком.

Вовкулак. А ти знаєш обов'язки вовка?

Вступаючий. Полявати на овець, загризати собак, пожирати вівчарів.

Вовкулак. А хто такі вівці?

Вступаючий. Кріпаки, що працюють на своїх панів.

Вовкулак. А собаки?

Вступаючий. Лісничі, сенешалі, воїни й монахи, крім одного.

Вовкулак. Назви його.

Вступаючий. Брат Жан з абатства¹ святого Лефруа. Він вилікував Вовкулака від хвороби святого Кене,² і Вовкулак ска-

¹ Абатство — католицький монастир.

² В описані часи церковники займалися лікуванням, а молитви³ обітниці були в них мало не єдиними ліками. Не дивно, що хвороби звалися іменами святих, які нібито вилікували від хвороб святобожних людей або карали ними нечестивих та невіруючих. Меріме.

зав: „Ніколи стріла вовка не проколе його ряси, ніколи ніж вовка не розсіче його тонзури“.¹

Вовкулак. Хто вівчарі?

Вступаючий. Сеньйори.

Вовкулак. А з цих вівчарів хто найгірший?

Вступаючий. Жільбер д'Апремон, тричі проклятий, який називає себе власником цієї землі.

Вовкулак. Хто вовки?

Вступаючий. Найвільніші з лісових людей; вони слухаються тільки ватажка, якого вільно обирають собі самі; працюючи тільки для себе, живуть вони, як добрі брати; і вся ця країна належить їм.

Вовкулак. Що ти зробив, щоб стати вовком?

Вступаючий. Я відібрав у вівчарів все, що міг, і вбив одного собаку.

Хрищений батько. Це — правда: він відважно розпоров черево старому сторожеві Матьє, якого ми вже давно прирекли бісові.

Вовкулак. Коли так, ми тебе приймаємо в наше товариство. Ти будеш вовком, якщо ти присягаєшся додержувати наших законів. Присягайся провадити нищівну війну з вівчарами, вівцями, собаками, тобто з панами, кріпаками, лісничими.

Вступаючий. Присягаюсь!

Вовкулак. Присягайся служити вовкам, тобто вільним лісовим людям, своїм луком, своїм ножем, своєю правицею, своїм зірким оком.

Вступаючий. Присягаюсь!

Вовкулак. Ніколи не їсти м'яса вовка, ані ведмедя, бо вони, як і ти, провадять війну з вівчарами й вівцями; крім того, постити в суботу до полудня, бо в суботу перший вовк пішов шукати волі в лісах.

Вступаючий. Присягаюсь додержувати цих заповітів!

Вовкулак. Тому в ім'я святого Ферреола Аббевільського, Гольфарена,² Магометового племінника, святого Миколи і святої прекрасної Марії, оголошуя тебе вовком і даю тобі ці ліси, цей лук і цю сокиру, щоб їх захищати. Удар по цьому кілку і кажи: „Хай святий Ферреол так зробить з Жільбером д'Апремоном“.

¹ Тонзура — виголене місце на тім'ї у католицьких церковників, як ознака переходу до духовного стану (постриг).

² В ті часи було звичайною річчю змішувати в присягах імена святих і діаволів. — Гольфарен, племінник Магомета, виставлений у старих переказах страшним чародійником. Дехто вбачає в ньому халіфа Омора, другого спадкоємця Магомета. М е р і м е.

Вступаючий. Хай святий Ферреол так зробить з Жільбером д'Апремоном.

Вовкулак. Годфруа косоокий, яким ім'ям він називатиметься між вовками?

Хрищений батько. Етьєн Довгозубий.

Вовкулак. Етьєн Довгозубий,—хай так! Годфруа, скажи йому тихенько пароль. Брати мої, нас побільшало ще на одного брата!

Розбійники. Слава! Слава!

Вовкулак. Ходім, вип'ємо за нового брата.—Тихо! хтось іде по сухому листу. Хай ніхто не рухається. Моя собака махає хвостом: це друг.

Помічник. Це повертається Вільфрід.

Вовкулак. Що нового приніс ти з долини?

Вільфрід. Ні доброго, ні поганого. Я йду з Салле. Капітан Сівард, найсильніший з начальників волоцюг¹ у нашому краї, там готувався до походу.

Вовкулак. І ти бачив, які з ним люди?

Вільфрід. Він підсилив свій вільний загін. Я нарахував сорок панцерів і вісімдесят лучників. Я з ними розмовляв у шинку, переодягнений різальніком торфу. Серед них є чималі шалигани, які щойно прибули з Англії. Вони не знають ані слова по-французькому, але вони дужі, кремезні, охочі пити, мають велике бажання забагатіти в цій країні, так само, як раніше іхні товариши.

Вовкулак. Вони певно хочуть пошарпати Апремон. (До свого помічника). Як ти гадаєш?

Помічник. І я тієї ж думки. Завтра—день святого Левфруа; усі кріпаки з приводу свята нап'ються пива й вина, і, коли вже будуть п'яні як свині, капітан Сівард легко впорається з ними.

Вільфрід. Цей англієць сердитий на Жільбера, і я знаю, що його лучники ласяться на його гарних корів.

Вовкулак. Присягаюся рогами чорта! Апремонові корови прекрасні, і гріх буде допустити, щоб ці англійські злодюжки їх забрали. Встрянемо й ми в цю справу, присягаюся святым Кене! Рибку ловити найкраще в каламутній воді.

Помічник. Чорт бери! Отаман правду каже! Поки англійці і апремонові собаки бавитимуться ножами, ми встигнемо добре поживитися.

Вільфрід. Ах, якби ми змогли викрасти якогось важного

¹ Мова тут про людей, що в мирний час жили грабунком, а під час війни наймалися до того з володарів, що платив більше. Їх називали у Франції різно: routiers (від route — дорога), aventuriers (пушкачі пригод), chevaliers d'aventure (мандрівні лицарі). М е р і м е.

монаха з абатства святого Лефруа, ми б за нього здобули гарний викуп, тільки надіславши в монастир одно вухо полоненника.

Вовкулак. Ми візьмемо, що надішло нам святий Микола.¹ Покладись на мене, побачиш вже, я не шкодуватиму себе! Хлопці! Вчора ми стояли табором у цьому яру, а ви знаєте наш звичай: сьогодні ми переночуємо у великій печері біля потока. Там ми зможемо гуляти й пiti досхочу, не боячись, щоб нас застукали лісничі. Ну, ходім! Вперед, розвідачі! Несіть казани і дичину: швидше, швидше!

Всі розбійники навантажують на себе різні речі і рушають у похід.

Лишаються: Вовкулак, Вільфрід і помічник.

Вільфрід. Одне слово, Вовкулак!

Вовкулак. Чого ти хочеш від мене?

Я Вільфрід. Я тобі не сказав усіх новин, що я знаю. чекав, доки вони підуть.

Вовкулак. Говори.

Помічник. Хіба сталося яке нещастя?

Вільфрід. Стельмах Жіарар попався. Люди д'Апремона на п'ятиййому наступають.

Помічник. Наш розвідач? Тим гірше! Де він сковався?

Вільфрід. В абатстві святого Лефруа.

Вовкулак. Дурило! Замість того, щоб тікати в ліс.

Помічник. Або монахи його видадуть, або Жільбер не зважить на право притулку. Жіарар вже мрець. Його повісять. Що ти скажеш на це, Вовкулак?

Вовкулак. Це — смерть, як і кожна інша.

Помічник. Слід відкласти щось з першої здобичі, яку ми дістанемо, щоб замовити месу² за упокій його душі.

Вовкулак (після хвилини мовчання). Я справлю криваву месу по ньому. Я буду священиком, а ось інструмент, яким я її правитиму (підіймає свою дубину). Ну, до печери! Моє горло палає не менш, ніж палало колись моє горно. Ходім, вип'ємо по чаюці.

Виходить співаючи.

Вільфрід (до помічника). Погана звістка!

Помічник. Не варто сумувати! Сьогодні один, завтра — інший. Ходімо вечеряти.

Виходять.

¹ В середні віки кожне ремесло, кожен цех мали свого „патрона“, тобто „святого заступника“. Був такий і в злодіїв: вони обрали св. Миколу. М е р і м е.

² Меса — церковна відправа (обідня) у католиків.

СЦЕНА II

Готичний зал в абатстві святого Лефруа, освітлений чималою кількістю факелів і розкішно украйній. Чернецький капітул,¹ який зібрався, щоб обрати абата.

Брат Іньяс, брат Годеран, брат Сюльпіс.

Брат Іньяс (з листом у руці). Він висловлюється ясно: „Оберіть абатом моого кузена“² — каже він нам. Лист настирливий, припечатаний його гербовою печаткою, а ось його хрест як підпис.³ Що нам робити?

Брат Годеран. Те, що робить очерет, коли лютує вітер; адже ми — утлий очерет, а Жільбер д'Апремон лютіший, ніж північний вітер.

Брат Іньяс. Так, Годеран, ви не прихильник крайніх заходів; проте вам слід пам'ятати, що ми присягалися святої пам'яті абатові Боніфацієві, коло його смертного ложа, обрати брата Жана, його улюблена. І потім, хіба ми не підтвердили присягу братові Жану самому?

Брат Сюльпіс. Далебі, зайва совістливість! Щодо мене, то я, даючи присягу покійному абатові, нишком відрікся від неї; і потім, зрештою, цей брат Жан не що інше, як мужик, а абата-мужика нам не треба.

Брат Іньяс. Легше; він дуже корисний для братства.

Брат Годеран. А Жільбер д'Апремон для нас ще корисніший. Це — наша сторожова собака, наш спис. Вірте мені, коли ми будемо розумні, ми проголосимо абатом брата Оноре, його кузена, як він домагається.

Брат Сюльпіс. Хіба не можна, зрештою, обійтися без брата Жана? Хіба він такий вже корисний для абатства?

Брат Іньяс. Безперечно; його наука нам добуває чимало грошей.

Брат Сюльпіс. Гаразд! Але він хоче всім керувати, щоб все було по його. Він примушував небіжчика абата Боніфація (царство йому небесне!) робити все, що хотів. Вже час для інших. Нарешті, повторюю, нам доводилось би коритися людині такого низького роду.

Брат Годеран. Де він тепер?

Брат Сюльпіс. В лабораторії з своїми ретортами. (З іронією). Його скромність не дозволяє йому бути на зібранні капітулу, де, на його думку, його оберуть.

Брат Іньяс. А брат Оноре?

Брат Годеран. Що за питання? Молиться в своїй келії. Протягом цілого дня він нічого іншого не робить.

¹ Капітул — рада якогось об'єднання (корпорації) за становим або виробничим принципом.

² Кузен — двоюрідний (чи й троюрідний) брат. Кузина — двоюрідна (чи й троюрідна) сестра.

³ Треба пам'ятати про тодішнє неуцтво. Писати вміли здебільшого самі монахи. М е р і м е.

Брат Іньяс. Це так, і я боюся, що, коли він буде нашим абатом, він зробить наш устав надто суворим. Брат Жан приймні лишив би нам вільний час.

Брат Сюльпіс. Хто зна? Може він був би гірший, ніж хто інший.

Брат Годеран. Бачите, Іньяс, брат Оноре має ту перевагу, що він клопотатиметься тільки про своє спасіння, а ми з вами, брат Сюльпіс, тим часом водитимемо його за ніс.

Брат Сюльпіс. А це неможливо з братом Жаном.

Брат Годеран. Ось він іде сюди. Я був певен, що в нього не вистачить терпіння ждати нас.

Брат Жан (*входячи*). Ну що, шановні отці, ви вже тут чимало часу. Невже ви ще нічого не вирішили?

Брат Іньяс (*до брата Жана*). Ось лист мессіра д'Апремона, який нас затримав. (*Подає йому листа*).

Брат Жан (*прочитавши*). Як! ви не знаєте, що йому відповісти?

Брат Годеран. Але це дуже важка справа.

Брат Жан. Як то важка? Хай знає свої справи. Хіба ми його васали, щоб йому підкорятися? І що є спільногоміж славнозвісним абатством святого Лефруа і якимсь Жільбером д'Апремоном?

Брат Сюльпіс. Якщо ми зробимо цього Жільбера д'Апремона своїм ворогом, хто нас оборонить від англійців, наваррців, різних приблуд і волоцюг, що тиняються по великих шляхах?

Брат Годеран. Не кажучи вже про Вовкулака, нашого сусіду.

Брат Жан. В ім'я святого Лефруа, нащо нам потрібна його оборона? Хіба нема в нас високих стін? Хіба нас тут не вісімдесят чоловік, спроможних битися з наймогутнішими вільними загонами?²

Брат Сюльпіс. Ви це кажете, брат Жан, бо ви були солдатом; але ми, всі інші, вміємо тільки молитися і не дуже охочі стріляти. Можна бути добрым монахом і не вміти стріляти.

Брат Жан. Хай так! Проте, якщо ви боїтесь стріл, то у вас є Жак-Простак,³ який битиметься за вас: поводьтеся гарно з вашими кріпаками і ви з них зробите відданіх вам солдатів. Але залишмо це. Я вгадую, що змушує вас ламати своє слово:

¹ Вояки, що стояли за короля наваррського,¹ посідали тоді багато укріплених міст на півночі Франції. Різних вояків - волоцюг, що жили грабунком, багато шалалося по Франції, особливо ж англійців та гасконців. *Меріме*.

² Тоді церковники часто носили зброю. Авантюристи або воїни вільних загонів у мирний час обирали собі ватажка і звичайно гніздилися в якомусь замку, що був їм за склад для здобичі і фортецею проти завжди можливих нападів пограбованих ними селян. *Меріме*.

³ Жак-Простак (*Jacques Bonhomme*) — глуп滋ive прозвисько селян і бідняків. Звідси пішло слово „жакерія“.

Оноре, якого ви бажаєте обрати замість мене,— син дворяннина.

Брат Іньяс. Далебі, брате Жан, не в цьому причина.

Брат Годеран. Хіба ми всі тут на землі, і особливо в абатстві святого Лефруа, не брати?

Брат Жан. Та киньте ці хитрощі зі мною, я надто добре вас знаю. Ви, Годеран, ви — син дворянчика з Артуа, а ви, Іньяс, і ви, Сюльпіс, ви нешлюбне поріддя якихось там баронів, чим ви маєте сміливість навіть вихвалятися. Ви не хочете коритися синові селянина. Я — син селянина, проте я можу говорити про свою матір, не червоніючи. (*Ходить по кімнаті широкими кроками, виказуючи свій гнів жестами*).

Брат Годеран (*тихо до Іньяса*). Дивіться, який буйний характер! Він зараз почне лаятися. (*До Сюльпіса*). Збирайте голоси, треба кінчати.

Брат Жан. Оноре!.. брат Оноре — абат монастиря святого Лефруа! І ви гадаєте, що він зуміє хоч відправити месу?

Брат Іньяс. Ах! Коли б обирали абата за вченість, то, без сумніву, обрали б вас.

Брат Годеран. Але треба жити в добрій злагоді з своїми сусідами. Мир насамперед.

Брат Жан. Оноре! Це мене прямо смішить! Скажіть мені, будь ласка, хіба він вам здобуватиме гроші, зваблюючи дворян і мужиків? Одверто кажучи, хто з вас уміє робити чудеса? Хто, крім мене, міг би зробити, щоб труна святого Лефруа пітніла щороку в день його свята? А хто вміє зробити, щоб терновий вінець розцвітав на великдень? Хіба це не дає вам добрих п'ятсот флоринів¹ щороку? Тільки я знаю таємницю чудес: без чудес в наші часи немає віри, не буде й пожертвувань у карнавку святого Лефруа. Подивіться: у монахинь святої Радегонди, за десять миль звідси, є терновий вінець. І що ж? він їм не дає жодного су,² бо вони не знають алхемії.³

Брат Іньяс. Ми сподіваємося, що ви й надалі робитимете добрі послуги нам в інтересах віри і нашого братства.

Брат Жан. Ви рахували без хазяїна. Хіба я кріпак, щоб працювати на панів?

Брат Сюльпіс (*зібравши голоси*). Усі голоси — за брата Оноре, бракує тільки ваших трьох голосів.

¹ Флорин — італійська (власне флорентинська, з міста Флоренції) монета дуже різної вартості, залежно від часу й країни, де вона була поширенна.

² Су — дрібна французька монета.

³ Алхемія — химерна „наука“ про перетворення металів або взагалі речовин, при чому звичайно дбали про перетворення речовин малоцінних у коштовні. Хоч чимало алхеміків були шахрай (зокрема монахи використовували алхемію для фабрикування „чудес“), проте були серед них і справжні вчені.

Брат Іньяс (до брата Жана). Бачите, я тут нічого не можу зробити. Отже я голосую за брата Оноре.

Брат Годеран. І я теж.

Брат Сюльпіс. Вельмишановні отці в бозі, з натхнення святого духа ми одностайно обрали брата Оноре д'Апремона абатом цього абатства. Хай пречиста богоматір і святий Лефруа візьмуть його під свою оборону!

Всі (крім брата Жана). Амінь!

Брат Жан (з ікрою усмішкою). Одностайно?! Я не подав свого голоса. (До брата Сюльпіса). Чому ви мене про це не спітали?

Брат Сюльпіс. Ах, пробачте, забув ...

Брат Жан. Я подаю свій голос за шановного брата Сюльпіса.

Брат Сюльпіс. Дуже вдячний! але мені це ні до чого, і брат Оноре все ж лишається нашим абатом. Понесімо йому, за обрядом, знаки його влади. Ale ось він сам. (Входить брат Оноре). Вельмишановний отець! Увесь капітул покірно вас просить вчинити нам ласку бути нашим абатом і прийняти знаки вашого високого сану.

Брат Оноре. Ваш вибір міг би припасти достойнішому; але я постараюся заслужити честь, яку капітул воліє мені вчинити.

Брат Жан (до брата Іньяса). Ось хто буде нашим представником на соборі.¹

Брат Оноре. З волі святого духа і недоріки стають красномовцями.

Брат Жан (з іронією). Певна річ, ми побачимо чудеса на найближчому соборі!

Брат Оноре. Ідіть за мною до церкви, отці; я хочу молитвою подякувати господеві, а крім того нам слід приготуватися до завтрішнього свята.

Брат Іньяс (до брата Оноре). Ale, пане абат, вже час вечеряти.

Брат Оноре. Для цього завжди буде час.

Чернець (входячи). Ох! Отці, чи бачив хто коли щось подібне? Щасливий абат Боніфацій, що не дожив до такого святотатства!

Брат Оноре. Що? Яке святотатство? Ви маєте мені подавати свої скарги: я — абат.

Чернець. Ой, сір² абат, я й досі весь тремчу; воїни сеньйора д'Апремона виламали двері в каплиці, щоб схопити стельмана Жіара, який там скрився.

Брат Жан. Як? топтати наше право давати притулок!

Брат Оноре. Що ви сказали? ваш голос так тремтить, що я ледве його вчува.

¹ Багато з французьких монастирів мали право посылати своїх абатів на церковні собори, що порядкували справами католицької церкви. М е р і м е.

² Сір — великий пан, владар.

Воїни сеньйора д'Апремона виламали двері в каплиці, щоб схопити стельмаха Жірапа, який там сховався.

Чернець. Воїни сіра д'Апремона скопили Жіара в притулку, якраз біля підніжжя статуї святого Лефруа.

Брат Іньяс. Після того, як виламали двері!

Брат Жан (до монахів). Ви маєте тільки те, чого заслуговуєте! Ви шукали заступництва сіра д'Апремона, — ось як він вам його дає. Прощайте, привілеї нашого абатства! Ха-ха-ха!

Виходить, сміючись. Мовчання.

Брат Іньяс (до брата Оноре). Але, сір абат, — це жахливе насильство, яке заслуговує відлучення від церкви. Раз притулок каплиці не шанується, то всі кріпаки, яких переслідують іхні пани, тікатимуть до Вовкулака.

Брат Годеран. А крім того, це спричиниться до втрати прибутків з права притулку, якими не слід нехтувати.

Брат Оноре (поміркувавши). Я про це напишу сірові д'Апремону.

Чернець. Але, сір абат, це буде надто пізно. З воїнами був кат, і Жіар, можливо, в цей час уже мертвий.

Брат Оноре. Тоді ми відправимо панаходу за упокій його душі. Ходім до церкви.

Виходить. Усі монахи йдуть за ним. Брат Іньяс, брат Сюльпіс, брат Годеран ще лишаються.

Брат Іньяс. Поганий початок!

Брат Сюльпіс. Ми дамо цьому лад.

Брат Годеран. Ми трохи поквапилися з цією справою, Сюльпіс, я починаю побоюватися.

Брат Сюльпіс. Ви надто швидко лякаєтесь. Але дзвонять, ми повинні бути в церкві.

Брат Годеран. Аби тільки цей подячний молебен не тривав надто довго, бо мій шлунок подає мені звістку, що вже дуже пізно.

Виходять.

СЦЕНА III

Готичний зал у замку д'Апремон.

Конрад і метр¹ Боннен, його вихователь.

Конрад. Розкажи мені ще якусь гарну історію з часів богатирів.

Вихователь. Монсенйор,² хочете послухати історію про славетного рицаря троянця Гектора і благородного барона Фемістокла?

¹ Метр — учитель, майстер, хазяїн, пан (здебільша, коли мова йшла не про дворян).

² Монсенйор — титул високопоставленої особи.

Конрад. Це все я вже знаю. Це — той самий, що отруївся, бо король перський схотів, щоб він обернувся в турка.

Вихователь. Саме так. А хочете, щоб я вам розказав про доброго короля лаконського Лікурга?

Конрад. У тебе завжди для мене ті ж самі оповідання. Історію короля Лікурга я знаю так само добре, як і історію короля Артура¹.

Вихователь. А ви пам'ятаєте, який рицарський орден він заснував?

Конрад. Розуміється; орден святої Спарті.

Вихователь. Яка пам'ять для такого ніжного віку! Ви, монсеньйор, справді в цьому більше знаєте, ніж я, і незабаром я повинен буду слухати лекції у вас. Ви хотіли б бути рицарем ордена святої Спарті?

Конрад. Звичайно! В цьому ордені мені дуже подобається те, що, коли паничі цупили де пиріжок або варення, їм нічого не казали, і воно лишалося для них, і потім, як вони бавилися з своїми кріпаками. Як вони їх тоді називали?

Вихователь. Ілотами, монсеньйор.

Конрад. Ах, так, ілотами. Коли я виросту і стану пажем, полюватиму, як і вони, на мужиків.

Вихователь. Яке диво! він не забуває нічого. Я дуже хотів би, щоб монсеньйор барон, що сміється з освіти, яку я вам даю, був тут і послухав вас. Запам'ятати аж до імен, та ще найбільш варварських! Ах, монсеньйор, який рицар з вас буде!

Конрад. Отож я нічого не боюся. Коли я граюся в війну з своїми кріпаками, я не боюся навіть п'ятьох або шістьох мужичат. Дужими ударами палиці я примушую їх тікати як зайців.

Вихователь. Послухайте мене, монсеньйор, не будьте нерозсудливі! Пан сенешаль заборонив цим малим поганцям відповідати на ваші удари; але цей люд такий охочий до злочинства, що вони можуть ще колинебудь насмілитися, вчинити вам опір. Будьте обачні!

Конрад. Авжеж! Я не злякаюсь навіть десяти тисяч мужиків. Я боюся тільки павуків та жаб.

Вихователь. Я тільки про одне благаю бога: жити так довго, щоб мати змогу описати геройські подвиги, які ви вчините колись. Ви затымите подвиги Амадіса Галльського.

¹ Артур, Гектор, Амадіс — герої рицарських романів. В середні віки спочатку головним серед них був Артур, легендарний (казковий) король бритів, засновник братства добірних рицарів Круглого стола (назва від того, що вони збиралися за круглим столом). Під кінець найулюбленішим героєм став Амадіс.

Входять Ізабелла і Маріон.

Конрад. Ах, ось моя сестра! Добриденъ, сестро Ізабо! Що ти єси? Дай мені!

Ізабелла. Я нічого не їм.

Конрад. А я гадав... Слухай, хіба в тебе нема нічого в коробці, яку тобі дав мій друг Монтрейль?

Ізабелла. Ласун! ти собі шкодиш тим, що єси надто багато ласощів, і мені сказали, що ти тягнеш собі все, що знаходиш у наших бідних васалів.

Конрад. Хіба все, що в них є, не належить нам?

Ізабелла. Метр Боннен, вам би слід навчати його чогось іншого.

Входять д'Апремон і його сенешаль.

Д'Апремон. Негайно його повісити; четвертувати його ѹ прив'язати куски на дерево.

Конрад. Кого це, тато?

Д'Апремон. Цього пройдисвіта Жіара, який сподівався вислизнути, сховавшись у каплиці святого Лефруа.

Конрад (до вихователя). Швидше веди мене: я хочу побачити, як його повісять.

Ізабелла. Який жах! Батьку, забороніть йому йти туди.

Д'Апремон. Навпаки, доню, дворянинові слід з дитинства привчатися бачити близько смерть, щоб потім лишатися байдужим, бачачи кров, яка ллється в бою.¹

Ізабелла. Але бачити, як гине беззбройний бідолаха — це може привчити тільки до жорстокості.

Д'Апремон. Чоловіка не слід виховувати, як жінку.

Конрад. Атож: знай свою прядку.

Сенешаль. Монсеньйор, чи не почекати нам і повісити його завтра? Тоді кара була б виконана з більшою урочистістю.

Д'Апремон. Ні, завтра день святого Лефруа, збереться надто багато гулящих мужиків. Не слід дратувати Жака-Простака; з деякого часу він ремствує, коли його б'ють.

Сенешаль. Тоді я зараз звелю повісити його.

Д'Апремон. Звеліть розвішати частини його тіла після четвертування якнайдалі, щоб у замку не було видно і не було чути запаху.

¹ Вкажемо на випадок з графом де-Сен-Полем, що через годину після бою дав убивати полонених своєму синові, хлопчикові 12 років, „якому це, як видко, давало велику втіху“. („Історія герцогів“ бургундських). М е р і м е.

Конрад. Почекайте мене, пане сенешаль.

Виходять Конрад, вихователь і сенешаль.

Д'Апремон (*потираючи руки*). Вони проголосили нашого кузена абатом... Лови сьогодні були добрі, і я добре повечеряю. А що, Монтрейль багато тобі говорив сьогодні про кохання?

Ізабелла (*усміхаючись*). Та не більше, ніж звичайно.

Д'Апремон. Хоч він не вміє говорити дурниці, як якийсь трубадур,¹ зате він знає все, що повинен знати добрий рицар, а це багато краще. Де він тепер?

Ізабелла. В нижньому залі. Він щойно змагався з П'єром на мечах для обох рук.

Д'Апремон. А що я казав? Ось справжній дворянин! Завжди на вправах із зброєю. Хіба не втішно тобі бачити, Ізабелло, яка ввічлива людина і водночас, який добрий боець той, хто згодом має бути твоїм чоловіком.

Ізабелла. Це так, батьку, проте я хотіла б, щоб він ще краще вмів тримати свого меча. Я була свідком того, як огонь сипався від зброї, коли П'єр раптом одним ударом вибив меч йому з рук; він трохи не впав мені на голову. Я швидко врятувалася, бо при такій грі найбільша небезпека загрожує глядачам.

Д'Апремон. Це може трапитися з найправнішим. Але мені не до вподоби, що Монтрейль завжди фехтує з простим мужиком. Хіба у мене в замку нема дворян, що добре знаються на цьому? П'єр може колись у запалі наступу забути про пошану, яку повинен мати до рицаря.

Ізабелла. Для цього він надто добре вихованій, маю надію.

Д'Апремон. Добре вихованій! Це правда, отець Жан зробив його письменним, але його освіченість може зробити його зухвалим. Це безглуздя виховувати мужика наче якого канцлера.

Ізабелла. Це так, але ви більше винні в цьому, ніж отець Жан. Це ви, батьку, навчили його володіти мечем.

Д'Апремон (*усміхаючись*). І це йому на користь пішло. І справді, він — добрий солдат, і я про нього подбаю. А ось і Монтрейль.

Входить де-Монтрейль.

Де-Монтрейль. Це вішатимуть когось з банди Вовкулака?

Д'Апремон. Майже: це їхній шпигун. Ах, боже мій! в наші часи дворянинові не легко жити мирно в своєму замку.

¹ Трубадур — середньовічний поет, що або мандрував по дворах феодальних сеньйорів, або постійно перебував при дворі свого покровителя, діяння якого він оспівував.

Ізабелла. Батьку, я обіцяла одній бідній селянці просити вас...

Д'Апремон. Ну, якої милості проситимеш?

Ізабелла. Вона не може сплатити податку. Її корову відібрали Вовкулак.

Д'Апремон. Ба, ось що! Всі вони твердять те ж саме; коли їм вірити, слід було б їм давати гроші, замість вимагати з них.

Ізабелла. Але минулий рік був дуже важкий, ви це знаєте, батьку.

Д'Апремон. Звичайно, Ізабелло, якраз з вами я маю роздітися в своїх справах! Що ви сказали б про мене, коли б я втручався в ваші вишивання. Га? Хіба в мене теж не було своїх невдач? Святий Юрію! Треба надолужати те, що я втратив при Пуатьє¹ Ми там втратили трохи більше, ніж в один поганий урожай. Що ти про це скажеш, Монтрейль?

Де-Монтрейль. Ох! вісім тисяч флоринів мого викупу, як я за вами шкодую!

Д'Апремон (до де-Монтрейля). Дав би господь, щоб ти втратив ще вісім тисяч, а я вдесятеро більше, тільки б ми перемогли в бою. Наш хоробрый король не був би полонеником у Лондоні в час цієї розмови. Але не будемо більш думати про це. Хай нам подадуть умитися і ходім вечеряти.

Входить зброєносець.

Зброєносець. Монсенйор, якийсь зброєносець привіз вам цього листа з Арраса.

Д'Апремон (дивлячись на печатку). Паща плазуючого лева? Це від Боемона де-ля-Сурс.

Ізабелла. Певно він вам дякує за те, що ви сплатили за нього викуп.

Д'Апремон. Гадаю, що він пише мені про щось важливе. Прочитай мені цього листа, Ізабелло. Я такий же неук, як і небіжчик мій батько, що ніяк не спромігся навчитись читати молитви; проте, присягаюся святим хрестом,— подібної людини не знайти серед наших сучасних велими вчених молодих рицарів.

Ізабелла (читає). „Вельможному й могутньому сенійорові, благородному Жільберові, баронові д'Апремону, Боемон, сенійор де-ля-Сурс, його слуга й друг, шле привітання.

„Тої хвилини, коли я втратив усюку надію знов побачити свою країну, я дізнався, з таким же подивом, як і вдячністю ...“

¹ Бій при Пуатьє, де король Жан Добрий потрапив у полон до англійців. Він так і помер в Англії, бо його не викупили. М е р і м е.

Д'Апремон. Подивом?

Ізабелла (*продовжує*)... Що ти сплатив за мёне викуп, що я—вільний і можу впасти тобі до ніг, щоб ...“

Д'Апремон. Впасти мені до ніг! Невже ти читаєш те, що написано?

Ізабелла. Авжеж, батьку!.. „щоб принести тобі таку подяку, яку тільки я можу...“

Д'Апремон. Мінай ці заяложені компліменти, перейди досуті діла. Рицарям слід би лишити ці дурниці для дам.

Ізабелла. В листі немає нічого крім подяк, запевнень у приязні й віданості.

Д'Апремон (*беручи листа*). От дарма витрачений пергамент.¹ І це—все, чого навчаються в людей учених! Рицареві дивно, що його брат по зброї сплачує за нього викуп, і він пише з приводу цього цілу сторінку чорних рисок, щоб висловити йому подяку. За моїх часів рицар казав своєму приятелеві: „У мене немає більше грошей, дай мені твій гаманець...“ Ця щирість наших батьків була варта більше, ніж наша сучасна ввічливість.

Ізабелла. Його намір був добрий. Боемон до вас дуже прихильний.

Де-Монтрейль. І суна, яку ви за нього сплатили, варта подяки.

Д'Апремон. Треба бути нездатним на благородний вчинок, щоб висловлювати свою вдячність такими пишними словами. Але так вже ведеться в світі. Старі звичаї гинуть, а з ними також чесність наших предків.

Ізабелла. Не забудьмо стародавнього звичаю—вечеряти. Я бачу, що вже все жде нас там.

Д'Апремон. Правду кажеш, ходімо вечеряти.

Виходять.

СЦЕНА IV

Майдан у селі Апремон. Розставлено столи, багато селян сидять і п'ють. На передньому плані сидять біля одного стола: Броун, Рено, Моран, Гайон. Броун одягнений, як звичайний лучник.

Броун (*стукаючи по столу*). Вина! вина! Чи нас хочуть виморити спрагою? Я король лука і це я плачу.

¹ Спеціально вичинена шкура молодих тварин, на якій тоді писали.

Гайон. Слово чесної людини, пане лучнику, ви добрий хлопець, як на англійця.

Рено. Це правда, і я йому прощаю, що він виграв приз.

Броун (*показуючи на свій лук*). Оде лук — так лук. Шість футів тисового дерева без жоднісінького сучка, і прямий наче спіс, коли не натягнутий, тримайте тятиву правою рукою на рівні ока, згинайте лук лівою рукою до трьох дюймів залишного наконечника і ви кинете стрілу так, що про це люди говоритимуть.¹

Моран. Ми бачили, що у вас дуже вправні око й рука.

Броун. Ще б пак! Чи знаєте ви, що ніхто в світі не може натягти англійського лука? А найміцніший з ваших луків зламається під англійською стрілою.

Рено. Колись тут був один чоловік, від лука якого, можливо на ваших руках поробилися б пухирі.

Броун. Присягаюсь святым Юрієм, я був би дуже радий побачити таке диво!

Рено. Цього лука немає тут, і коли б лучник, який умів його натягувати, був ще тут з нами, ви б не так легко виграли кубок і перев'язь.² За ваше здоров'я, куме!

Броун. А що трапилося з тим лучником? Я б пройшов пішки двадцять миль, аби лиш його побачити.

Рено. Можливо, він недалеко від нас.

Моран (*хреститься*). Господь його зна.

Броун. Де ж він, де його можна побачити?

Рено. Побачити? Його не всяк, хто хоче, може побачити.

Гайон. А хто, може, і не хоче його бачити, бачить його. І все лихо в цьому.

Моран. Ви може чули про Вовкулака?

Броун. Чув дещо.

Моран. Ну, тоді старайтесь не зустрінутися з ним на дорозі.

Броун. Як! одей розбійницький ватажок стріляє так гарно з лука?

Гайон. Розбійник — це було б ще нічого, але вам кажуть, що він — вовкулак.

Броун. Я б пройшов подивитися навіть на діавола, коли б знов, що він стріляє краще, ніж я. Чи не має яке інше ім'я той, кого ви називаєте Вовкулаком?

Моран. Він називався Христіян Франк, коли жив ще на цьому світі.

Броун. Так він умер?

¹ Англійські стрільці натягували лук лівою рукою, держачи праву нерухомо. Французи міцно держали лук лівою рукою і натягали тятиву правою. Вправність англійських стрільців була, проте, всіма визнана, і це давало їм перевагу над іншими націями. **Меріме.**

² Звичайний приз при змаганнях на стріляння з лука. **Меріме.**

Моран (*знов хреститься*). Ні, але він зробився вовкулаком.

Броун. Чого ви глузуєте з мене? Говоріть ясніше і не майте такого зляканого вигляду. Що зробив цей чоловік, що ви його прозвали Вовкулаком?

Моран (*тихо*). Почекайте, хай пройде цей ратник монсеньйора барона... Слухайте: на святого Миколу буде два роки з того часу, як Франк, який до того був ковалем, повернувшись додому від моого кума Адріо, де давав ліки коневі, не застав своєї жінки вдома. Якийсь сусід,— завжди знайдуться такі добрі душі,— сказав йому, що монсеньйор барон покликав його жінку до себе в замок, бо вона йому сподобалася. А вона, жінка Франка, була не краща, ніж усяка інша: вона була дуже рада, що пан узяв її до себе. Франк нічого не сказав. Нарешті вона повернулась. Він був у своїй кузні, бачив, як вона прийшла додому.—Ах, ось і ти!— сказав він.— Так, я,— сказала вона.— Ось тобі!— сказав він і одним ударом свого молота розтрощив її голову.

Броун. Так, великий молот—непогана зброя після лука, звичайно.

Моран. Ох, він їй розбив голову, як я розбив би яйце. Монсеньйор барон звелів запроторити його в тюрму; монсеньйор барон хотів повісити його, але не знаю, чи Франк передався діаволові, який його виніс, чи у нього в кишені було щось, щоб ламати замки...

Рено. Я гадаю, що його підмайстер кинув йому через про-духовину терпуг, яким він перепиляв прут.

Моран. Так чи інакше, він втік у ліс. Там той білий вовк, якого батько монсеньйора барона ніяк не міг убити,—старий вовк, якому понад... та понад двісті років—всі його знають. Цей білий вовк подивився на Франка раніш, ніж той його помітив, і Франк умить став вовкулаком. Він увесь укритий шерстю, кусає всіх, хто до нього наблизиться, і ті, які від цього не вмирають, обертаються на вовкулаків, як і сам він, і завдають жаху цьому краєві.

Гайон. Шість місяців тому його побачив Етьєн Дюре і з того часу став скажений.

Рено. Я не вірю, щоб він був справжнім вовкулаком, але він однаково небезпечний. Ще нема і двох тижнів, як ми знайшли старого лісничого Матьє цілком розшматованого цими діаволами.

Моран. Удень вони ще мають людський вигляд, але вночі вони зовсім обертаються на вовків і ходять на чотирьох лапах. Тільки вчора ввечері я чув, як вони виуть.

Броун. І ви вірите всім оцим бабським казкам? Ваш вовкулак—сміливий молодець, і він став розбійником, щоб по-

мститись. Він зробив би краще, коли б подався лучником у вільний загін, але для цього треба було б подивитись, як він стріляє.

Моран. Будьте певні, він стріляє так добре, що монсеньйор барон ніколи не йде на полювання без чималої охорони і надягає кольчугу під бархатне убрання.

Броун. Тільки міланський панцер поверх густого гамбізона¹ може протистояти англійській стрілі. Ну, вип'ємо! Я бачу, ви не дуже то любите вашого сенйора: це як і скрізь.

Рено. Так, скрізь. Я знаю одного з Жене, який...

Моран. Тихше! Нас підслухають.

Броун. З вами поводяться, як з худобою.

Гайон. Гірше, бо вони дбають про своїх коней і добре їх годують.

Броун. Слід також сказати, що ви покірливіші від коней.

Моран. Покірливіші?

Броун. Аякже! Ви—покірливіші, терплячіші ніж коні: ви терпите удари і не хвидаєтесь. В моїй країні люди не такі терплячі. Коли я вітаюся з паном, він скидає шапку.

Моран. Ах, ах! Отже, селяни господарі у вас?

Гайон. А хто ж працює на ланах в вашій країні?

Броун. Кожен працює для себе, хлопче, кожен володіє тим, що заробив. Ми всі—вільні, розумієш? Вип'ємо ж за славу старої Англії.

Гайон. Вип'ємо! У мене завжди спрага, коли я буваю з приятелями: і вже давно я не пив вина! Ми занадто бідні, щоб його купувати.

Рено. Я не питиму за славу Англії: цей бій під Пуатьє обтяжує мені серце.

Моран. А я вип'ю за здоров'я короля лука, доброго товариша: нарешті треба випити, він платить за вино, а ми не можемо бенкетувати щодня.

Броун. Добре сказано! Вип'ємо, господарі, забудьте ваші жалі: англійці ї французи, тепер ми друзі на шість місяців. Гей, ви там, налийте вашу склянку і не тужіть більш за Пуатьє.

Рено (до Броуна). Це ж сенйори винні, що забрали в полон короля.

Броун. Ох, коли б ви бачили, як ці добродії у залізних панцерах падали під нашими стрілами,—можна було луснути зо сміху.

Гайон (до Броуна). Вам слід було зберегти одну для монсеньйора барона д'Апремона.

¹ Гамбізон — дуже вузький одяг, звичайно підбитий шкірою або матерією з товстим шаром вати. Воїни надягали його під свій панцер. Він мав охороняти тіло ратника від тертя заліза, а також послаблював силу ударів ворога. М е р і м е.

Моран (*до Гайона*). Будь обережний, Гайон; ти надто голосно розмовляєш, коли вип'еш.

Гайон. Я з цього сміюся! Мені це все байдуже! Я хочу говорити, хочу податися до Англії. Хочу, щоб Жільбер д'Апремон скидав переді мною шапку.

Моран. Він п'яний!

Рено (*до Броуна*). Мені сказали, що наші лучники добре бились в Пуатьє, але сеньйори всю справу зіпсували.

Броун. Це — правда.

Гайон. Так, це — правда. [Вони все псують. [Хто посміє сказати, що ні?

Моран. Але вгомонися бо!

Броун. Ваші лучники мали бажання добре [битися: але такі луки, як іхні, годяться тільки проти горобців.

Гайон. Пане лучнику, везіть мене до Англії, я хочу [теж бути хазяїном.

Броун. Ти хочеш, голубе? Бери лука, розшукай командира, якого я тобі назву, і ти будеш вільніший і щасливіший за короля.

Гайон. Так, правда, я хочу бути королем, присягаюся чесливом святого Ферреола.

Броун. А вам, куми, ось що слід було б зробити: з такими руками й плечима, як ваші, хіба не соромно вам порпатися в землі? Почепіть меч при боці, щит на спину, і світ — ваш.

Рено. Я люблю свою країну, хоч я тут нещасний.

Моран. Хіба ми можемо покинути землю монсеньйора! Він швидко примусив би нас знов узятися за чепіги плуга, і мені вже заздалегідь болить спина, коли тільки подумаю про те, як він покарав би нас за легкодумну витівку.

Броун. Сам король не може примусити тебе вийти з вільного загону; ми знаємо тільки накази нашого капітана, якого ми сами собі обираємо.

Рено. Коли б ми навіть були вільні, ми не пішли б блукати по світу. Ми любимо халупу, де народилися.

Броун. Ось які вони, всі ці французи. Вони завжди скаржаться і ніколи не наслідуються визволити себе.

Моран. Легко це казати вам, товариш!

Входить Симон.

Рено. Що таке з Симоном? Ей, Симон, сюди! Що з тобою? У тебе вигляд хворого.

Симон. Ох! Того, що я бачив, досить, щоб зробити мене хворим. Тіло Жірара там, розшматоване, біля дерева, і собаки монсеньйора тепер жеруть його.

Усі (крім Гайона, який заснув). Який жах!

Броун. Як то? Святий Юрій! Ваш сеньйор годув своїх собак людським м'ясом?

Симон. Я кидав каміння в собак, я хотів поховати тіло, але пройшов сенешаль; він мені сказав, що я заслуговую бути повіщеним, бо бив собак монсеньйора і зламав правосуддя баронства.

Броун. Ах! Якби він коли опинився на постріл від мене...

Моран. Чи бачив хто коли таку нечестивість? Ось чому труна святого Лефруа не пітніла. Одеї її розгнівало.

Гайон (прокидаючись). Що ви кажете? Чому ж ви не п'єте?

Броун. Годувати собак людським м'ясом!

Гайон. Хто говорить про їжу? Я готовий. Але треба пити, коли єси, бо як ні, то можна вдавитися.

Рено. Знаєте, друзі мої, що треба зробити?

Симон. Що?

Рено. Ходім усі разом поховаемо тіло.

Моран. Ні в якому разі, на це мене нема! Звідси я бачу сенешала, він наближається з дюжиною сержантів.¹

Симон. Я вже дістав кілька ударів палицею за те, що спробував це зробити.

Рено. Які ви боягузи! Колись може й з вами таке станеться.

Броун (до Рено). Слухай, друже, ходім туди разом, я беру свого лука під пахву.

Виходять.

Моран. Дай боже, щоб вони ні на кого не натрапили, хто став би їм на перешкоді!

Симон. Он іде сенешаль, ходім геть звідси!

Виходять.

Гайон. Ну, всі йдуть геть, і ніхто не хоче тримати компанію зі мною. Отож доводиться мені одному допити всі ці пляшки.

Входять: сенешаль, П'ер і кілька вояків.

Гайон. Гей, пане сенешаль! Скидайте шапку, куди йдете повз людей.

Сенешаль. Що каже цей поганець?

Один з вояків. Скидай шапку, дурило! Хіба ти не бачиш пана сенешала?

Гайон. Сенешаль або барон, сплати мені двісті франків штрафу, або я всаджу в тебе стрілу.

Сенешаль. Ах ты, негідник, так ось як ти насмілюєшся роз-

¹ Сержант — офіційна особа, щось вібі судовий виконавець (чи, певніше, середньовічний поліцай).

мовляти зі мною! Ти скоро зміниш тон! Візьміть цього поганця та відшмагайте його вашими ремінними поясами, тим кінцем, де застібка.

П'єр. Пане сенешаль, цей хлопець випив зайве і сп'янів. Відішліть його додому, він порозумнішає, коли поспить.

Сенешаль. П'янний він чи ні, відшмагайте його. Крім того, ця наволоч надто нахабна, їй потрібний приклад.

П'єр. Для цього ви знайдете інших, винуватіших.

Сенешаль. Тоді вони дістануть подвійну пайку. (*До сержантів, які шмагають Гайона*). Отож, шмагайте з усього розмаху. У Жака Простака шкура тверда.

Гайон (*якого шмагають*). Рятуйте! Рятуйте! Смерть моя, душогубство!

Сенешаль. Дужче! Ви тільки вибиваєте порох з його одягу.

Симон (*вертаючись*). Що це таке? Що трапилося?

Гайон. Рятуйте, Симоне, друже! Вони хочуть мене вбити.

Моран (*вертаючись*). Так це бідолаху Гайона б'ють так жорстоко? Що ж він зробив?

Гайон. Нічого не зробив! Нічого не зробив! Рятуйте! Душогубство!

Входить юрба селян.

Бартельмі. Як! Бити людину в день святого Лефруа!

Другий селянин. У день волі! За це треба помститися!

Третій селянин. Чи допустимо ми, щоб його вбили перед нашими очима?

Сенешаль. Геть звідси, наволоч, або я звелю відрізати вам вуха!

Гайон. Вирвіть мене з їх рук, друзі! Я не винен!

Юрба селян. Хай його відпустять! Визволімо його!

Бартельмі. За дрючки! Ну ж, за дрючки! Лефруа!

Селяни. За дрючки! за дрючки!

Сенешаль (*до своїх сержантів*). Хlopці, виймайте мечі! Накладіть цим п'яничкам!

Селяни. Поб'ємо їх камінням! Їх тільки дюжина... Зробімо їм край! Ходім по наші луки в шинок! — До нас, апремонські лучники!

Гамір. Входить брат Жан.

Брат Жан (*убік*). Що я бачу! Вони нападають на сенешала! Отже вино їм показало їх силу... Краще б вони побили камінням отих монахів! (*Голосно*). Діти, який бешкет! У день святого Лефруа... Спиніться, або я вас відлучу!

Селяни. Спиніться! Спиніться! Це отець Жан, що доглядає нас, коли ми хворіємо. Не кидайте каміння.

Сенешаль. Слухайте, отче, знайте своє діло; ви тут не на землях вашого абатства, і коли б ви навіть там були, так ви зовсім не абат. Ідіть собі, читайте свій молитовник, а нас залиште.

Брат Жан. Сенешаль! Не забувайте, що ви розмовляєте з служителем бога.

Селяни. Вперед! Отець Жан за нас!

Брат Жан. Колись у день святого Лефруа було заборонено карати злочинців, а ви так жорстоко поводитеся з неповинним хлопцем.

Входять: Ізабелла, де-Монтрейль, слуги й прислужники баронського двору.

Сенешаль. Сюди, до мене, пане рицар, допоможіть мені покарати цих нахаб! Сміливіше! Вони в наших руках!

Селяни тікають.

Ізабелла. Великий боже! З чого ця колотнечка? Спиніть, в ім'я неба! Сенешаль, не женіться за цими бідолахами...

Де-Монтрейль. Чого такий гармидер?

Сенешаль. Я наказав покарати одного з цих мерзотників, а його товариши намагалися його визволити. Вони кидали на мене камінням, а ось дві стріли, що впали коло мене. Я дізнаюся, хто стріляв.

Ізабелла (*показуючи на Гайона*). Оде той бідолашний хлопець, якого били, — в нього такий приємний вигляд! Пане сенешаль, пробачте йому, прошу вас, для мене.

Сенешаль. Ось засіб зробити їх непокірними. (*До Гайона*). Тікай, шельмо!

Вдаряє його шаблею плазом, Гайон тікає.

Де-Монтрейль. Прекрасна кузино, ви надто добре до своїх кріпаків. Вони, як собаки: вони б нас покусали, коли б ми не мали завжди батога в руках.

Ізабелла. Фі, сеньор, як ви можете називати ім'ям тварини христіан.

П'єр (*півголосом*). Хай живе наша добра пані!

Ізабелла (*до Монтрейля*). Бачите, отець Жан сказав їм, і вони мовчкі розходяться. Вони знов стали тихі як вівці.

Де-Монтрейль. Ох, як мало ви знаєте це поріддя! Вони повтікали, ці безсороми, бо побачили, що я йду з своїми сержантами.

Сенешаль. Наша м'якість надає їм сміливості чинити зло.

Входить жінка, яка падає навколошки перед Ізабеллою.

Жінка. Благородна панно, зглянтеся на нещасну вдову, у якої нема чим нагодувати четверо дітей!

Сенешаль. Гей, стара, геть звідси!

Ізабелла. Сенешаль, не женіть цієї бідолашної жінки. Вона розмовляє зі мною.—Хто ти, матусю?

Жінка. Я—вдова Жірара, якого повісили вчора з наказу монсеньйора. Він добував хліб для моїх дітей. Що я робитиму тепер сама, чим їх годувати?

Сенешаль. Пряди, саме тепер час для цього.

Ізабелла. Бідолашна жінка!

Жінка (до сенешала). Нема в мене деньє,¹ щоб купити прядива.

Ізабелла. Візьміть ці чотири флотини, голубко. Шкодую, що не можу більше дати.

Жінка. Хай господь вам відплатить, хай господь вас благословить! (Убік). Хай він простить батькові за неї! (Голосно). Дозвольте попросити у вас ще одної милості, благородна панно.

Ізабелла. Кажіть.

Жінка. Дозвольте забрати моого бідолашного чоловіка: він там лежить на землі, і наш сенешаль заборонив накинути на нього хоч трохи землі.

Входить Броун.

Ізабелла. Невже це можливо?

Сенешаль. Це наказ монсеньйора.

Ізабелла. Мій батько не міг дати такого наказу. (До своїх слуг). Ідіть, поховайте тіло.

П'єр. Біжу туди.

Броун. Це вже зроблено.

Сенешаль. А хто це зробив?

Броун. Я! Не хочу я бачити, як собаки жеруть людське м'ясо.

Сенешаль. Чому ти втручаєшся не в своє діло? Що ти тут робиш?

Броун. Стріляю з лука... і ви знаєте, що я на цьому розуміюся?

Ізабелла (до Броуна). Ви хоробра людина, король лука і добрий христіанин. Господь вам відплатить.

Жінка (до Броуна). Ох, пане лучнику, як я вам вдячна. Той, кого ви поховали, мій чоловік.

Броун. Нема за що, матусю, це з тих послуг, які люди роблять, щоб для них робили те саме. Ось вам флотин, випийте за мое здоров'я.

Входить англієць, одягнений селянином.

¹ Деньє — дрібна монета, дванадцять частин су.

Благородна панно, згляньтеся на нещасну вдову, у якої нема чим годувати четверо дітей!

Англієць (тихо до Броуна). Ну?

Броун (тихо). Я бачив Жільбера—він виїхав із замку. На ньому тільки кольчуга, і з ним тільки п'ять чоловік. Ось його дочка. Біжи до капітана Сіварда і скажи йому, що вже час настав.

Вони виходять.

Сенешаль. У цієї людини вигляд бандита.

Де-Монтрейль. Він назвав себе лучником капітана Діллона.

Ізабелла. Хто б він не був, він поводився як чесна людина. У моого батька, на жаль, не дуже багато таких слуг.

Де-Монтрейль. Скажіть краще—таких добрих лучників.

Сенешаль. Він дав гроші цій старій жебрачці, аби тільки повеличатися; хто зна, чи не вкрав він учора той фlorин, який він подає сьогодні.

Ізабелла. В усьому ви вбачаєте тільки погане.

Де-Монтрейль. Одійдімо трохи вбік, мужики лагодяться грati в кентену.¹ Я нічого не знаю втішнішого, ніж бачити, як оці тюхтії важко падають на пісок, діставши доброго стусана межі плечі.

Сенешаль. А звідки цей тупіт коней? Якісь рицарі галопом скачуть великим шляхом.

Ізабелла. Це не мій батько, бо я його бачу он там.

Де-Монтрейль. Я чую ... наче бойовий поклик.

Ізабелла. Ви завдаєте мені страху, не жартуйте так!

Селяни. Англійці! англійці! Тривога!

Ізабелла. Боже! англійці! Куди тікати? А мій батько?

Де-Монтрейль. Отут якраз треба бути моторним, постараємося захопити звідний міст раніше за них. Назад! назад! Пане сенешаль! візьміть за руку мою кузину, а я постараюся прикрити вам відступ.

З'являється юрба чоловіків, жінок і дітей, які біжать відусюди, женучи худобу і т. ін.

Моран (до Монтрейля). Ох, монсеньйор, допоможіть нам, бо ми гинемо.

Сенешаль. Ага! Тепер ти думаєш про нас. Візьми свою сокиру, шельмо, і допоможи нам.

П'єр (до Монтрейля). Монсеньйор! Відступити в замок неможливо. Подивітесь на оцих двадцять чоловік, одягнених у зелене, це їхні лучники, що перетяли нам дорогу.

Сенешаль. Так, присягаюся бовейською матір'ю божою! А на чолі їх той зрадник, який виграв приз.

¹ При цій грі кололи списом спеціально зроблений манекен. Коли удар був невлучний, манекен повертався і бив невдаху палицею по спині.

Де-Монтрейль. Пречиста діво, а ми без панцерів !

Слуги де-Монтрейля і кілька селян змикаються докути і намагаються оборонятися за столами, лавами. На фоні — Сівард, Броун та англійці, які грабують і займають худобу.

Ізабелла. Пречиста діво, що буде з нами !

П'єр (до Ізабелли). Пані, зайдіть у цю халупу, там ви будете в безпеці і чекайте, поки ми дістанемо допомогу. Я лишатимуся біля дверей і, поки живий буду, нікого не впушу.

Де-Монтрейль (до Ізабелли). Так, так, сковайтесь десь. (До своїх). Сміливіше, друзі !

Ізабелла. Я вмираю, я не знаю, чи матиму я силу дійти туди.

П'єр. Дозвольте мені вас понести. (До одного з своїх товариців). Жоффруа, тримай цей стіл перед нею, щоб стріли розбішак не вразили її.

Несе Ізабеллу в хату.

Англійці. Сівардівці, вперед ! Село наше !

Де-Монтрейль. Сміливіше, молодці ! Селяни, до зброї !

Бій. Входить брат Жан.

Брат Жан. Дарма, що я маю почуття огиди до д'Апремона, кров моя кипить, коли бачу, як англійці руйнують французьке село. Я почиваю велику охоту знов узятися до свого старого діла. Так, ось спис на землі — де дуже спокусливо. За мною, друзі мої ! Святий Лефруа визволить нас від цих поганих христіан !

Змішується з тими, що б'ються.

Розбійники позад сцени. Гу-гу ! Вовкулак !

Сенешаль. Ось Вовкулак, щоб нас добити ! Край нам !

Входить Вовкулак із своїм загоном.

Вовкулак. Вони в наших руках ! Англійцям і французам — смерть усім ! Підпаліть дахи ! Гу-гу ! Вовкулак !

Один розбійник лагодиться кинути палаочу головешку в халупу, де сковалася Ізабелла. П'єр, що залишився біля дверей, вбиває його. Кілька окремих бійок. Загін де Монтрейля щохвилини збільшується, поповнюючись селянами, які біжать до нього, щоб урятуватися. Жільбер д'Апремон, що встиг видертися від англійців, які його були оточили, кидається до своїх, щобстати на чолі їх.

Д'Апремон. До мене, доблесні друзі! Ви б'єтесь за свої хати, за свого сеньйора.

Сенешаль. Вони розбігаються, щоб грабувати. Якби селяни були відважні, ми могли б повернути справу на нашу користь.

Брат Жан. Сміливіше, діти, ви бачите, і вовки також атачують англійців.

Де-Монтрейль. Ах, коли б люди з нашого замку поспішили!

Д'Апремон. Монтрейль, що ти зробив з моєю дочкою?

Де-Монтрейль. Вона в безпеці, я гадаю. В ім'я святого Юрія, бій — головне. Дбаймо про те, щоб захиstitися від їхніх стріл.

Сівард (*до своїх*). Деррік, хай вигонять биків на великий шлях, і ніхто хай не сміє більше грабувати. Жільбер певно повинен бути в цьому загоні, я хочу його спіймати, викуп за нього буде непоганий.

Сутичка.

Брат Жан (*до селян*). Упріться списами в землю і спрямовуйте їх у ніс коням.

Де-Монтрейль. Gloria tibi domine.¹ Звідний міст спускається, нам іде допомога.

Д'Апремон. Святий Дені! Апремонська мати божа!

Сівард. Сівардівці, вперед!

Вовкулак (*до розбійників*). Ось уся зграя рушає з замку. Ми зробили досить: село в огні. Врятуємо нашу здобич і відступимо в ліс. За мною, вовки!

Виходить у супроводі своїх.

Броун (*до Сіварда*). У відступ, капітане! Он головна сила ратників наближається, щоб на нас напасті. Наші люди такі зажерливі, що не хочуть додержувати порядку.

Сівард. Сівард не покидає швидко гри! Що, цих французьких ратників багато?

Броун. Без сумніву, і вони в панцирах. Наші стріли відскачують від їхніх панцерів, наче від ковадла. У відступ, чорт бери!

Сівард. Збери лучників, я їх зустріну з своїми ратниками.

Броун. Ваші ратники грабують. У відступ, кажу я вам!

Ратники д'Апремона (*ззаду сцени*). Святий Дені.² Д'Апремонська мати божа! Відіб'ємо нападників!

Д'Апремон. Захищатися — це надто довго. Нападемо на

¹ Слава тобі, господи (латинською мовою).

² Монжуа Сен-Дені! — (Montjoie Saint-Denis!) Тодішній бойовий клич французів: кожен сеньйор додавав до нього ще свій особливий клич, який його васали повторювали в битвах. Меріме.

них самі. Вперед за вашим сеньйором! За Жільбером д'Апремоном!

Сівард. Я бачу д'Апремона. Ось хвилина, якої я ждав. До мене, Жільбер, удар списом на честь дам!

Вони кидаються один на одного. Д'Апремона перевернуто. П'єр ударом шаблі розсікає підкоління у Сівардового коня, і Сівард теж падає.

П'єр. Здавайтесь, капітане, а не то я простромлю вас ножем милосердя.¹

Сівард. Я не здаюся кріпакові. Де твій пан?

П'єр. Ну, так умри!

Хоче його проколоти.

Д'Апремон (який підвіся). Спинись, П'єр, за нього дадуть багато золота. Здавайтесь, капітане!

Сівард. Ось мій меч!

Броун (ззаду). Добревечір, капітане. Другого разу ви мені повірите. А це тому, хто вас узяв...

П'єр (вражений стрілою). Ісусе!.. вмираю!..

Падає.

Д'Апремон. Монтрейль, візьми моого коня і женись з ратниками за грабіжниками. Он вони безладно тікають.— Де моя дочка? Сенешаль, бачили ви її?

П'єр. В одій халупі... Виведіть її... Огонь поширюється з цього боку.

Д'Апремон (входячи в халупу). Ізабелло, дочки моя, де ти?

Брат Жан. Біжіть до вогню, діти мої. Хай ратники женуть англійців. Ламайте цю хату, щоб припинити пожежу; скажіть дзвонити в усі дзвони. (Спотикається об тіло П'єра). Ех, це ти, бідолашний П'єр, так страшно поранений. Чи ти живий? Не пізнаєш мене?

П'єр. Що? це ви, пані?... Ви зволите... Але... де я?

Брат Жан. Бідолашний хлопець! Він марить... Бадьорись, твоя рана не смертельна! Півгостряка не ввійшло в рану. Твоя буйволова перев'язь трохи послабила удар.

Д'Апремон (виходячи з халупи). Гей! П'єр... допоможи мені... ах, він умер. Тим гірше! Жакоб! Меньє! зробіть ноші з списів і ваших плащів, моя дочка лежить непритомна, її треба

¹ Miséricorde або poignarde de merci (кінджал „милосердя“) —увилький ніж з надзвичайно мідним і гострим лезом. Навіть скиненого в коня лицаря не легко було вразити крізь панцер. Переможець старався підняти якусь частину панцера і увігнати туди вістря свого кінджала. М е р і м е.

віднести в замок. Брат Жан, ідіть швидше за мною: моя дочка хвора, і нам потрібна ваша допомога.

Брат Жан. Ось людина, яка потребує її більше, ніж ваша дочка.

Д'Апремон. До біса! ви хочете порівняти життя моєї дочки з життям моого кріпака? Ходім, я вам добре заплачу.

Виходить. Ізабеллу відносять непритомну.

Брат Жан (*до селянина*). Принеси води. (Дає пить П'єрові). Ось випий, друже. Як ти себе тепер почуваєш?

П'єр. Трохи краще... де англійці?

Брат Жан. Вони тікають.

П'єр (*ливлячись на халупу, де була Ізабелла*). Ці двері відчинені... де пані Ізабелла?

Брат Жан. Батько відпровадив її в замок. Вона непритомна, і він намагався примусити мене, щоб я тебе залишив, а пішов допомагати їй.

П'єр. Біжіть швидше, отче... Вона може поранена!

Брат Жан. Ні, ні. Страх—уся причина її хвороби. Твоя рана не серйозна, байдорись!

Перев'язує йому рану.

Симон. Ох, бідні мої корови, ви тут! Англійці вас не істимуть.

Моран (*до одного з своїх биків*). Ти знов тут, Рудько з чорною смужкою, хлопчику мій! Ти певно дуже злякаєшся?

Сенешаль (*до Симона*). Симон, ці корови твої, так?

Симон. Так, пане сенешаль, усі шість.

Сенешаль (*до латників*). Одна, дві, три; одна, дві, три. Оті дві належать монсеньйорові; одведіть їх.

Симон. Як це? Що ви кажете?

Сенешаль. Так, по праву того, що ми їх відбили;¹ заробили їх чесно.

Симон. Але...

Сенешаль. Я тобі їх перепродам дешево. Я знаю, що в тебе є гроши.

Симон. Але, пане сенешаль...

Сенешаль. Мовчи, чоловіче! Хай візьмуть третину цієї худоби; завтра ми визначимо спільно, за яку ціну ви зможете їх викупити.

Селяни. Це—паскудство. Це ж ми їх відбили.

Бартельмі (*вбиваючи корову*). Цієї вже у мене не відберуть.

¹ Старе право на нагороду від власника за відіbrання речей у ворога чи злодія.

Сенешаль. Ах, ви шельми, ви навчитеся мене знати. Побачите, як я вмію карати нахаб. Ви дорого заплатите за каміння, яке ви в мене кидали. Ратники! поженіть цю наволоч, яка завжди ремствує.

Сівард. Сміливіше! бийте дужче! Мені майже хочеться смигатися, коли я бачу, як французи б'ються один з одним.

Де-Монтрейль. Геть звідци, мерзотники, або ми поколемо вас своїми списами.

Селяни втікають.

Сенешаль. День був гарячий: п'ятнадцять убитих. (*Штовхаючи ногою якийсь труп*). Дивіться, ось один з цих розбишак, один з вовків, як іх називають. Вони повтікали так само швидко, як і прийшли.

Де-Монтрейль. Вогонь погас. Треба вертатися. Трубач, сурми відхід! (*До Сіварда*). Пане рицарю, ви повинні йти за нами прошу.

Брат Жан (*тримаючи коня за вуздечку*). Ось кінь без хазяїна. Ну, П'єр, сідай на нього, якщо можеш.

Сівард (*до Монтрейля*). Невже я мушу йти пішки, як слуга. Хіба так поводяться з рицарями?

Сенешаль. П'єр, дай свого коня цьому дворянинові.

П'єр. Але я ранений.

Сенешаль. Ніяких заперечень, слухайся!. Цей шельма вдає з себе поважну людину і, мабуть, хотів би поводитися з своїми панами, як рівня, тому тільки, що він уміє читати.

Сівард сідає на коня П'єра і від'їжджає з де-Монтрейлем та ратниками.

Брат Жан. Проте, пане сенешаль, цей чоловік ніяк не може вернутися в замок пішки.

Сенешаль. Хай влаштовується як знає!

Виходить.

Брат Жан. Ось що виграєш, коли служиш панству. Ти ім врятув甫 їх життя, а вони тебе кидають, як скаліченого коня.

П'єр. Я гадаю, що міг би дійти до замку.

Брат Жан. Ні, ходім зі мною в монастир, так буде краще. Нам позичати осла, щоб тебе туди пропровадити. (*До селян, які тримаються на віддалі*). Гей, сюди, друзі!

Входять Симон, Рено, Моран, селяни.

Симон. Це—один з собак-ратників. Хай він здохне!

Брат Жан. Це чесний хлопець, який вам нічого,крім добра,

не зробив. Допоможіть мені перевезти його в монастир, де я лікуватиму його рану.

Моран. Ах, чорт, це П'єр Ламброн, син моого кума. Бідолашний! Це небезпечно?

Брат Жан. Він врятував дочку барона, і на подяку мессір Жільбер покинув його тут сходити кров'ю і ще хотів, щоб я його залишив.

Симон. Ах, добрий отче Жан, ви наше провидіння і ви дуже нам потрібні, щоб нас втішати, бо лиxo нам з нашими сеньйорами тепер!

Рено. Щодня нове горе.

Моран. Сьогодні нас били, палили англійці! Грабували й били наші володарі.

Брат Жан. Ви нарікаєте справедливо, але це не все, що ви могли б зробити. Е, коли б зі мною поводилися так погано, як з вами...

Симон. Як?

Брат Жан. Що в них особливого супроти вас, щоб завдавати вам нещастя? Хіба ви не діти Адама, як і вони? Хіба в вас не однакове тіло, як і в цих сеньйорів, таких гордовитих? Звідки виникає те, що ви віддані цілком на їхню волю, наче вівці вовкам?

Симон. Ви нам ставите всі ці питання, отче, наче ми спроможні вам на них відповісти. Ми прості сільські люди, ми нічого не знаємо. Однаке, певно є причина тому, що ми нещасні, бо це так.

Брат Жан. А я, я вам скажу, чому ви такі нещасні. Ви нещасні, бо ви боягузи. Хіба ви не такі ж меткі, не такі ж дужі, як ваші пани? Хіба серед них є багато таких, що могли б підняти такий важкий молот, як твій, Моран?

Моран. Так, це правда, мій молот важкий.

Брат Жан. Отже, що може надавати до такої міри сміливості тим, які вас пригноблюють? Ваше боягузство, кажу я вам. На нього вони спираються. Чи бачили ви, щоб одна собака напала на другу, коли та їй показує зуби? А ту, яка тікає, відразу кусають, бо найбоягузливіша стає відважною, коли бачить, що її ворог тікає. Дуже легко бути сміливим з людьми, у яких серце зайдя, які тремтять, коли бачать убрання з панськими гербами. Але я тут витрачаю час, а я потрібний П'єрові. Ну, хто позичить мені осла, щоб його перевезти? Чи залишив вам хоч одного осла сенешаль?

Виходить з П'єром і кількома селянами.

Симон. Я дуже його люблю, цього отця Жана. Він розмовляє з нами так, як от ми один з одним. Він не такий, як покій-

ний абат Боніфацій (царство йому небесне!). Той нам говорив промови, в яких сам діавол нічого не зрозумів би.

Рено. Бачили ви, як він узяв список і як бився, хоч він і монах. Він такий же хоробрый, як і вчений.

Симон. Він нам говорив і переказував те, що нам казав той англійський лучник сьогодні ранком.

Моран. Авеж; але цей лучник був зрадником, як ми бачили.

Рено. Хай так, проте він міг сказати правду.

Симон. І я так вважаю і починаю серйозно над цим думати.

Рено. Щодо мене, то моя думка вже здавна така.

Моран. Я добре знаю, про що ти думаєш, і я про це думаю те саме, що й ти.

Симон. Воїн і духовна особа сказали те саме, хоч вони не умовлялися про це.

Рено. Він нам пояснив нашу справу. Ми — боягузи і тому дозволяємо стригти вовну на наших спинах людям, які не сильніші за нас.

Моран. Як це він казав? — одна собака не нападає на другу, коли та їй показує зуби.

Симон. Він також сказав, що ми боїмося мундира з гербами. Ех, проте, якби я схотів, я б розрубав надвое оце дерево одним ударом сокири. Розрубати голову було б не важче.

Моран. Ми як дурні дозволили, щоб у нас відібрали хтозна скільки прекрасних корів.

Симон. А як? Бідолашний мій віл, вони його з'ідять!

Рено. Ех, коли б усі були такої самої думки!

Симон. Рено, я гадаю, що розумію тебе. У мене досить добрий лук, хай не прогнівається той англієць. Якщо ти коли на що наважишся, я з своїм луком піду за тобою.

Моран. А так, нам тільки їй лишається, що наші луки, бо майже все інше у нас відібрали.

Виходять.

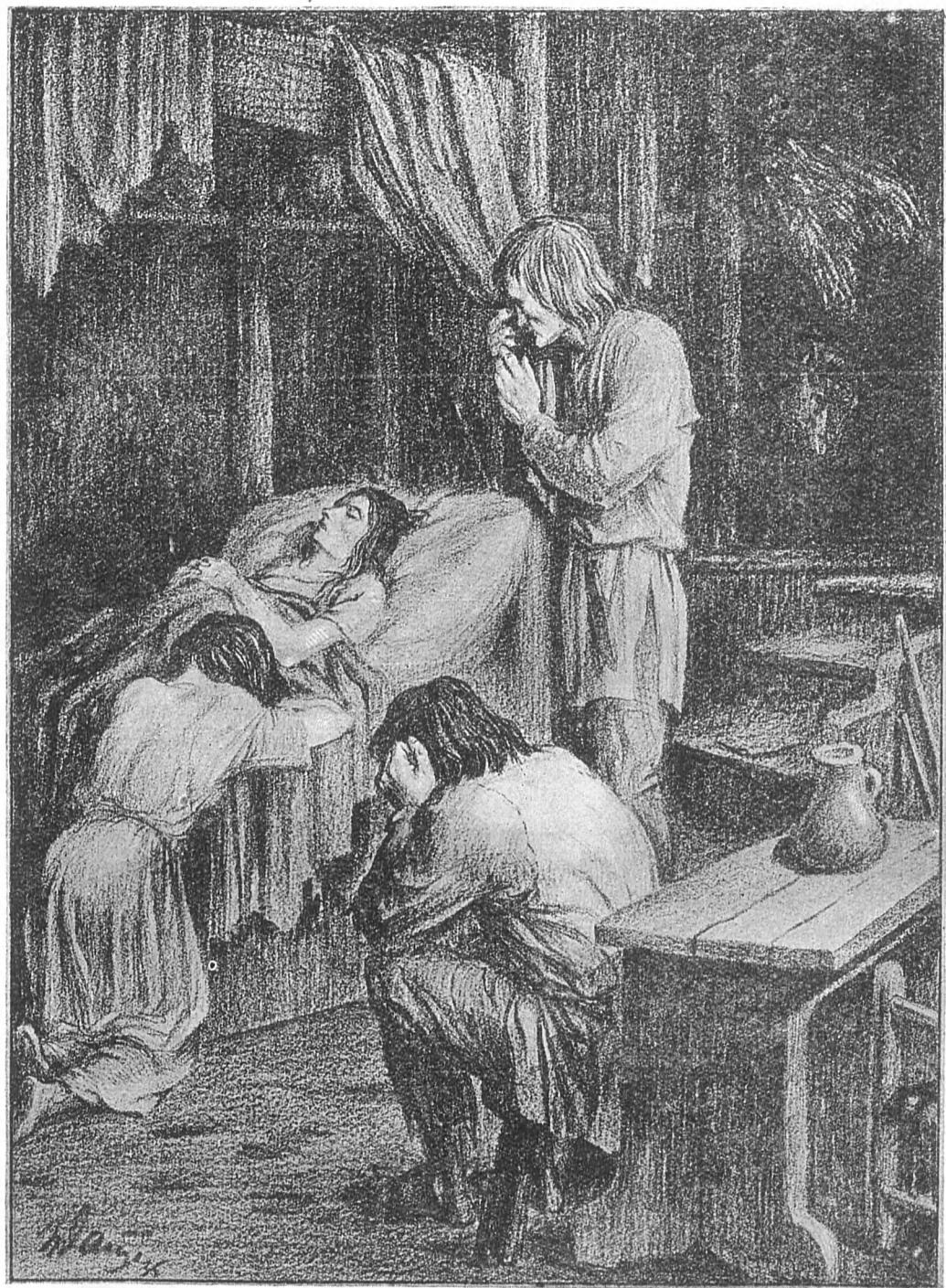
СЦЕНА V

Селянська хатинка. Рено, Симон, Жаннет сидять навколо ліжка, на якому лежить мертвa жінка.

Симон. Вона вмерла, бідна Елізабет, і моя дитина вмерла разом з нею.

Жаннет. Вона вмерла без причастя!

Рено. Прокляття на того, хто спричинив її смерть!

Вона вмерла, бідна Елізабет, і моя дитина вмерла разом с нею.

Симон. Якби ще хоч отець Жан прийшов вчасно дати їй які ліки або, принаймні, висповідати її.

Рено (до Жаннет). Сестро моя, не лишайся тут. Це видовище тяжке для тебе.

Симон. Авжеж, Жаннет, піди, піди до Моранів—це дуже добрі люди і достойні христіани,—вони тебе приймуть гарно.

Жаннет. Ні, я її не залишу, не побачивши, як накидають землю на її труну, я теж досить смілова. Я хочу сама її одягти в саван.

Симон. Не знаю, чи зможу я її поховати почесно.

Рено. Отець Жан відправить поминальну месу за півціни.

Симон. Ні, це нічого не варто—поминальна відправа за півціни. Я хочу, щоб були дві воскові свічки і чорне покривало з шовковим галуном. Моя бідна Елізабет побачить, як я її любив.

Жаннет. А я її оповию своїм гарним білим вуалем, і в ньому її поховають. Хай я витрачу рік на те, щоб випрясти другий, ніхто не скаже, що мою сестру поховали без білого вуалю.

Симон. Добра моя сестро! Хай свята Катерина тобі за це віддячить.

Рено. Ось отець Жан.

Брат Жан (входить). Ну, діти мої, як хвора?

Рено. Вона вже не потребує вашої допомоги.

Жаннет. Ах, отче, подивіться, чи вона вже зовсім померла. Вона ще тепла. Мені здається, я бачу, як вона ще дихає.

Брат Жан. Ні... все скінчилося. Ви мене покликали надто пізно, і я не мав змоги прийти тоді, коли я хотів. Це було під час молитви, а наш абат не дозволяє залишати церкву навіть для милосердного діла. Чому мене не сповістили раніше?

Симон. Тому, отче, що вона не жалілася до вчорашнього вечора. Ви знаєте, яка вона була терпляча.

Брат Жан. Хіба правда те, що мені розказали?

Рено. Так, отче, це сенешаль її вбив.

Брат Жан. Мерзенний злочинець!

Рено. Вчора була субота,—день панщини, і вона пішла підбирати колосся, як наказано бароном...

Брат Жан. Підбирати колосся! Чи бачив хто коли таку захерливість? Красти хліб у бідняків!

Жаннет. І примушувати збирати ті колоски вагітну на восьмому місяці жінку, отче!

Рено. Вона була дуже втомлена і відпочивала з хвилину на снопі. Прийшов сенешаль... О, моя бідна сестра!

Брат Жан. Діти мої, байдоріться! Господь не залишить непокараним такий злочин.

Симон. Сенешаль дуже вдарив її ногою в живіт, вагітну жінку на восьмому місяці!

Жаннет. Я це бачила на свої власні очі. Я була рядом з нею. О, Вовкулак цього б не зробив.

Симон. Спочатку вона, здавалося, нічого не почувала, але цієї ночі вона страждала дуже. Сьогодні вранці вона народила мертву дитину і померла, коли задзвонили до церкви.

Жаннет. Вона скаржилася ввесь час, що їй холодно. Я приклада її руку до своїх грудей, і досі ще почиваю, наче я приклада льоду.

Симон. Ми прочитали відхідну, більше ми нічого не спромоглися зробити.

Брат Жан. Діти мої, ваша добра Елізабет увійшла прямо в рай. Щодо її вбивці, то його треба покарати. Я про це розмовлятиму з мессіром Жільбером.

Рено. Це буде цілком даремно. Жаннет йому розповіла, як це все сталося, але сенешаль вже встиг попередити його своєю брехнею, тому Жаннет прогнали з такою лайкою, яку я не насмілююся навіть переказати.

Брат Жан. Всі ці дворянські шельми скидаються один на одного.

Рено. Це цілковита правда.

Симон. Отче, чи буде ваша ласка відправити месу за упокій її душі? Ми заплатимо п'ять су, бо ми хочемо вшанувати її.

Брат Жан. Лишіть собі свої гроші, бідні люди. Я багатий за вас. Я й так відправлю службу, а ви, ось вам гроші, купіть собі жалібні вбрання.

Симон (цілуючи руку братові Жану). Ах, отче, ви — ангел небесний! Бідна моя жінка, найкрашій панотець Франції відправить по тобі гарну месу!

Жаннет. Ви в усьому наш рятівник. Без вас ця країна була б пеклом.

Рено (тихо до Симона). Симон!

Симон. Що?

Рено. Ми візьмемо ці гроші?

Симон. Безперечно! Бідна Елізабет! Як вона зрадіє в раю, коли побачить, що по ній носять нові жалібні вбрання!

Рено. Гаразд, Симон, треба піти до гробаря замовити йому могилу. Ти, Жаннет, принеси свій вуаль.

Симон. Прощайте, любий отче Жан! Вже всі знатимуть про вашу щедрість.

Жаннет. Вона посоромить монсеньйора.

Виходить разом з Симоном.

Брат Жан. Жодного слова! Я вам це наказую.—Ходім, Рено, друже мій, не вдавайся в тугу. Може настануть коли кращі часи!

Рено. Я живу тільки цією надією.

Брат Жан. Дай мені свою руку. У тебе лихоманка, хлопче мій, ти хворий.

Рено. Ні, я не хворий. Але, раніш ніж піти, скажіть мені ще одне слово, отче. Цього тижня якийсь монах-домініканець проходив через наше село; він говорив про гроб нашого господа, про нехристів,¹ які його зневажають, і про святого короля, який заслужив небесний вінець, дбаючи про його визволення. Він казав, що треба наслідувати цей благородний зразок і йти проти нехристів та сарацінів!²

Брат Жан. Завжди ті самі проповіді!

Рено. Ну, отче, які це люди — сараціни?

Брат Жан. Негідники, що не вірять в нашого господа Ісуса Христа, що шанують Магомета і не хочуть істи свинини.

Рено. Але це жорстокі люди, які мордують тисячами мук своїх невільників-христіан.

Брат Жан. Без сумніву, але чому ці всі питання? Невже ти будеш такий нерозумний або такий відчайдушний, що підеш у Палестину, щоб там тебе вбили? Повір мені, лишайся в своєму селі і живи добрим христіанином?

Рено. Я не думаю про мандрівку до Палестини, отче, але ще одно питання: людина, що жорстока й лиха... не шанує Ісуса Христа. Це — нехрист?

Брат Жан. Так; що ти хочеш цим сказати?

Рено. Навіть коли вона єсть свинину, навіть коли вонаходить до церкви, — така людина, якщо вона жадібна, жорстока й зла, така людина є сарацін, нехрист?

Брат Жан. Кажуть, що є такі негідники в Провансі, хай їх сполелить небіжчик святий Антуан.

Рено. Я дуже радий, що правильно зрозумів слова того проповідника.

Брат Жан. Друже мій Рено, є чимало нехристів, які носять хрест на своєму плащі. До побачення! Бадьорись, і небо змілюється над тобою.

Виходить.

Рено (sam; стає навколошки перед небіжчицею). Добра моя сестро, дорога Елізабет, прийми мою присягу! Я пом'щусь за тебе негідникові, нехристові, який тебе вбив. Якщо ніхто не схоче мені допомогти, я сам пом'щуся за тебе. Клянусь тобі спасінням моєї душі!

¹ Не христіан.

² Сарацінами називали в старі часи арабів Сирії та Північної Африки. В середні віки це ім'я, що означало взагалі „східну людину”, поширилось спершу на всіх арабів, потім на всіх магометан.

СЦЕНА. VI

Зал у замку д'Апремон. Жільбер д'Апремон, Ізабелла, Маріон.

Ізабелла. Ну що, вернувся вже нарешті цей бідолашний П'єр?

Маріон. Так, пані. Бідний хлопець! Він повернувся сьогодні вранці ще дуже блідий, але це йому дуже личить, можна було б сказати, що це шкіра панянки... Він білий-білий!. Ніколи я не бачила, щоб у чоловіка була така гарна шкіра.

Ізабелла. Хай увійде. (Маріон виходить). Які ми щасливі, що маємо таких вірних слуг. Цей хоробрий хлопець був поранений, захищаючи мене, рятуючи вам життя.

Д'Апремон. Що він мені врятував життя... хай цим не похваляється. Я був на ногах вже до того, як цей англієць зробив поворот, щоб на мене напасті. Я був готовий завдати йому такий удар мечем, яким ніколи ще не схибив. А втім, П'єра я люблю: він добре їздить верхи, він хлопець тямучий, хоробрий, я вбачаю в ньому тільки одну хибу, це—що він уміє читати й писати.

Ізабелла. Але в мене теж ця сама хиба.

Д'Апремон. Ти—інша справа, ти благородна; але я не люблю, коли мужик знає в цьому більш за мене.

Ізабелла. А ви гадаєте, що хтось посміє колись порівняти знання писаря з благородністю рицаря?

Д'Апремон. Це пусте; я хочу його нагородити і даю його тобі, як конюшого. Ти можеш його повідомити від мене, що відтепер він належить тобі.

Ізабелла. Я приймаю його з превеликою охогою.

Д'Апремон виходить. Входять П'єр і Маріон.

П'єр. Пані... (стає навколошки).

Ізабелла. Рятівнику мій, дорогий мій П'єр! Як я вдячна тобі! Я винна тобі за своє життя!

П'єр. Я виконав обов'язок васала...

Ізабелла. А рана ще в тебе болить?

П'єр. Я вже її не почуваю, дякувати господу богові і доброму панотцеві Жану.

Ізабелла. Коли ти цілком вже видужаєш, ти будеш моїм конюшим: батько мій ...

П'єр (радісно). Вашим конюшим?

Ізабелла. Батько мій так хоче, я дуже радію, а ти?

П'єр. Я, пані... О, як вам висловити свою вдячність! Я бажав би битися за вас... я охоче пролив би всю свою кров, щоб послужити вам.

Ізабелла (*усміхаючись*). Від цього я тебе звільняю.

П'єр. Я так гарно себе почуваю сьогодні, пані, що можу вже зараз почати свою службу.

Ізабелла. Гаразд, згоджуєшся; я не втомлюватиму тебе. Ти носитимеш мій молитовник до церкви, а за вечерею подаватимеш мені пити. Ти знаєш мій кубок?

П'єр. Знаю, пані.

Маріон (*тихо*). Я бачила, як ти з нього крадъкома пив вино.

Ізабелла. Я хочу мати добре озброєного конюшого в наш лихий воєнний час—ось толедський кинжал, він досить гарний, а Монтрейль вважає, що він чудовий—дарую тобі його.

П'єр. Мені... пані!..

Ізабелла. Візьми також цей гаманець,— я його сама вишила. Там є кілька екю,¹—купі собі куртку, оздоблену хутром; але час наближається,—візьми мій молитовник і йди за мною до церкви.

Виходить разом з Маріон.

П'єр (*сам*). Цей кинжал... Цей гаманець, який зробила вона сама... мені! Господи Icuse!.. Не знаю, чи наяву це все, чи воно зникне наче сон?.. Ні, це—не сон, вона щойно розмовляла зі мною... Невже всі мої бажання, навіть найсміливіші, можуть здійснитися?.. Ворожка мені наворожила, що колись я пануватиму, я, який народився на світ, щоб бути рабом... Така велика пані... а я нещасний кріпак!..

Маріон (*вертаючись*). П'єр! П'єр! Ну, що ти тут робиш, нерухомий, як святі в церкві?..

П'єр. Іду зараз.

Виходять.

СЦЕНА VII

Абатство святого Лефруа, келія брата Жана. Брат Жан, брат Іньяс.

Брат Жан. Хай грім впаде на це абатство і спалить усіх лицемірів у ньому.

Брат Іньяс. Спочатку пан абат був у страшенному гніві; він говорив тільки про те, що кине вас у в'язницю, з кайданами на ногах.²

¹ Екю — стародавня французька золота монета, що кілька разів змінювала свою вартість.

² Влада абата над монахами свого монастиря сягала ще й далі. Меріме.

Брат Жан. Хай тільки насмілиться. Він побачить, чи лишилася в мене ще якась сила.

Брат Іньяс. Тоді ми всі зчинили крик, і брат Годеран показав цього разу, який він вам друг, бо він дуже сміливо розмовляв з паном абатом і чимало впливув на нього, щоб той змінив своє рішення.

Брат Жан. Безперечно, саме час показати себе моїм другом. Це йому слід було довести в капітулі.

Брат Іньяс. Так чи так, усе влаштувалося через наше посередництво. Ось на чому ми погодилися. Ми обіцялися, що ви держатимете піст протягом місяця, що ви вранці й увечері читатимете сім покутних псалмів...

Брат Жан. Діавол мене візьми, якщо я коли погоджуся на це...

Брат Іньяс. Ви ж добре знаєте, що робитимете тільки те, що схочете. Абат сам не піде примушувати вас читати молитви.

Брат Жан. Коли так, то в добрий час. Проте мені не легко удавати, що я корюся цьому дурневі.

Брат Іньяс. На одному тільки він уперто наполягає, щоб ви в нього просили прощення навколошках, посередині церкви, за свою неслухняність і неблагочестя.

Брат Жан (*обурено*). Я!.. навколошках!..

Брат Іньяс. Він цього вимагає, а ми вас про це благаємо.

Брат Жан. Ставати навколошки перед ним... Щоб я перед цим ханжею? Краще зже мені підпалити монастир і піти в капелани¹ до Вовкулака.

Брат Іньяс. Бачите, дорогий друже, він — наш абат, наш настоятель; він може зробити нам усяке лихо, якого тільки йому забажається.

Брат Жан. Прокляття на дурнів, які його обрали.

Брат Іньяс. На жаль! Та що зроблено, те зроблено! Про це більше не слід навіть думати. Тепер він може вас кинути на дно підземної тюрми на всю решту вашого життя; ось що вам доводиться взяти на увагу.

Брат Жан. Ех, якби я міг коли помститися!

Брат Іньяс. Тут є досить людей, які ненавидять вас за ваші знання, і вони почнуть підохочувати абата, щоб він поводився з вами якнайсуворіше. Вважаю, що найрозумніше буде...

Брат Жан. Далебі, я скину рясу і знов надягну пандер!

Брат Іньяс. Звідси вийти не дуже легко, і ви певно не забули про долю бідолахи Калле, який теж хотів скинути з себе рясу. Стривайте, я винайшов спосіб, щоб частково полегшити вам неприємність церемонії! Під час молитви ви увійдете в церкву,

¹ Капелан — у католиків священик домової церкви.

станете перед ним. Тим часом я звелю дзвонити, і ви, звичайно, станете навколошки. Він змушений буде зробити те саме, і таким чином, якщо ви йому скажете два або три слова крізь зуби, всій справі буде кінець, а ваша честь не зганьблена, бо ви зможете сказати, що ви стали навколошки не для нього.

Брат Жан. Непогана вигадка!

Брат Іньяс. Тюрма, покутний хліб, кайдани, бичування — з одного боку; а з другого — моя вигадка, якою ви нехтуєте. Вибирайте; я вас залишаю і скоро прийду дізватися, що ви вирішили. До побачення!

Брат Жан. В моєму серці — пекло; я ще не знаю, що зроблю, а втім я вам вдячний, Іньяс.

Брат Іньяс виходить.

Брат Жан (*сам*). Я мушу помститися або вмерти. Не можу далі терпіти образи від навіженого. (*Стукають у двері*). Хто ще йде мені докучати?

Послушник (*входячи*). Отче, кілька селян з села Апремон прийшли сюди і просять дозволити з вами порозмовляти.

Брат Жан. Ох, чого вони від мене хочуть? Хіба можна дозволяти турбувати себе щожвилини кожному лedaщові, яке просить висповідати його.

Послушник. Вони кажуть, що мають сказати вам щось дуже важливе.

Брат Жан. Хай увійдуть. Яка нудота! Це певно якась судова справа, і вони хочуть, щоб я залагодив її. Але треба зважати на селянина.

Входять Симон, Моран, Бартельмі, Гайон, Тома. Послушник виходить.

Симон. Вибачте за зухвалиство, шановний отче, але ми прийшли сюди, щоб вам звірити велику таємницю. Правда ж (*звертаючись до решти присутніх*), це велика таємниця?

Усі. Так, велика таємниця.

Брат Жан. Кажіть швидше, я не можу гаяти час.

Симон. Ця таємниця... Стривайте, хай вам про це розкаже Моран.

Моран. Ні, говори ти, ти вже почав.

Симон. Ні, ти скажеш краще, ніж я.

Брат Жан. Чи ви скінчите коли? Говори ти, Моран, скажи мені, чого ви хочете від мене.

Моран. Отче, ось тут людина з Жене, яка зветься Тома, він — брат жінки мого двоюрідного брата, стельмаха в Жене.

Брат Жан. Ну?

Моран. Так ось він прибув з Жене і каже так... що всі там вмирають з голоду (ви знаєте, що цей рік поганий) і що всі обурені.

Брат Жан (нетерпляче). Ну?

Моран. Ну, всі обурені проти монсеньйора Філіппа де Батфоля, сеньйора Жене.

Симон. І взагалі проти всіх панів (*убік*). Це надто зухвало так казати.

Брат Жан (з удаваною неуважністю). Ну?

Моран. Ну, я просив би, щоб ви йому переказали деякі з гарних речей, які ви нам казали нещодавно. Ви знаєте, ви казали нам, що ми „були боягузами, допускаючи, щоб з нами погано поводилися люди, які не дужчі ані спритніші за нас“.

Брат Жан. Нащо мені вам ще раз переказувати те, що ви так добре запам'ятали?

Тома. Бачите, отче, скажу вам по суті і всю правду, в нашій країні є чимало людей, які добре би вдарили, якби в них був хтось, хто сказав би їм: „Вдарте!“

Брат Жан (убік). Грім, здається, вдарить.

Моран. І у нас те ж саме і в Розвалі, і в Бернілі, і в Ласурсі, по всіх селах Бовуазі, скрізь, бо... Гадають, що пани для нас ще гірші, ніж сарана.

Брат Жан. Тобто ви зробили змову... ви взялися всі разом, щоб визволитися?

Симон. От-от. Ми всі — однієї думки.

Брат Жан. І ви наважитеся на удари списами, аби тільки добути волю?

Моран. Авжеж. З того часу, як вони у мене забрали волів, я почиваю себе таким хоробрим, як ратник. Я вже не боюся списа.

Симон. А я, щоб мати змогу помститися над цим негідним сенешалем, ладен дістати удар списом або що інше.

Усі селяни. Отож, біс його візьми, ми спроможемося бити і не побоїмося діставати удари.

Брат Жан. Так, у вас усе гаразд! Але чого ви хочете від мене? Ви вжили своїх заходів, певно так, але до мене воно ніяк не стосується...

Симон. Ми добре втянули, що нам робити; але в нас немає проводиря.

Моран. Нам би треба мати проводиря.

Тома. Відому людину,

Бартельмі. І дійсно, якби ви схотіли нами керувати, ви, наше провидіння...

Симон. Так, будьте нашим проводирем.

Брат Жан. Я ж монах, діти мої.

Симон. Гаразд, але ви носили колись панцер, ви знаєте алхемію, ви вмієте читати й писати, ви — найученіша й найкраща людина в усій окрузі.

Моран. І, зневажаючи все це, над вами дають перевагу кузенові мессіра д'Апремона. Хіба не сором, щоб він був абатом замість вас?

Брат Жан. Чи можете ви мати надію, що до вас пристане багато селян?

Бартельмі. Тільки гукніть: „Волю селянам! Геть сеньйорів!“, — і вся країна повстане.

Моран. Можу поручитися!

Усі. Гукніть тільки: „Волю!“, і ви матимете цілу армію.

Брат Жан. І ви присягнете вашому проводиреві на вірність і його непохитну владу?

Симон. Безперечно.

Моран. Ми важимо більшим, ніж ви.

Бартельмі. Таким чином, ви — наш проводир. Це вирішено.

Брат Жан. Простягніть руки до розп'яття.

Селяни. Ми присягаємо слухатися вас.

Брат Жан. Знайте, що я матиму засоби карати кривопри-сяжників, будь вони за сто миль від мене. Бачите ви ці інструменти? Бачите ви ці книги?

Моран (з жахом). Не розгортаєте їх ... це даремно.

Брат Жан. І вам вистачить сміливості виконувати все, що я наказуватиму?

Моран. Ми ладні зважитися на все.

Тома. Отож, отче, ми вам присягалися, може присягнете й ви?

Брат Жан. На цьому ж розп'ятті. Присягаюся докласти всіх своїх думок, всіх своїх сил на визволення кріпаків Бовуазі. Хай я не побачу раю, якщо зламаю свою присягу.

Симон. Тепер накажіть нам, що треба робити.

Брат Жан. Треба, щоб кожен з вас точно знов зізнав, скільки людей він має. Першого ж разу, коли ми зберемося, я хочу знати, які ваші сили.

Бартельмі. Це не буде важко.

Брат Жан. Чому Рено не з вами?

Симон. Він не хоче втручатися ні в що. Він каже, що у нього є свої думки.

Брат Жан. Хто з вас хоробрій?

Моран. Ми всі не страхоположи!

Бартельмі. От я, я! Я кинув перший камінь того дня, коли сенешаль так добре відшмагав Гайона... Але не розказуйте про це!

Гайон. І я теж, я здатний битися.

Брат Жан (*трохи в презирством*). Чудово, діти мої! Я покладу на хороброго Бартельмі доручення до Вовкулака.

Бартельмі. До Вовкулака! Ісусе! Маріє!

Всі. До Вовкулака!

Брат Жан. Що? Ви вже бліднете? Які ви боягузи!

Бартельмі. Але Вовкулак...

Брат Жан. Вовкулак — це Христіан Франк, якого ти знат, і ти його боїшся?

Бартельмі. Я не боявся б Христіана Франка: він був мені приятель. Але він відмовився від своєї душі і він — зачарований. Він — вовкулак.

Брат Жан. Дурень! Франк хоробра людина. Він визволився, а ви на це не маєте сміливості зважитися.

Бартельмі. Ось що: дайте мені засіб, щоб він не зачарував мене своїм поглядом, і я піду розмовляти з ним.

Брат Жан. Засіб, який я тобі дам, це — чотки. Франк упізнає їх. Скажи йому, що отець Жан з абатства святого Лефруа наказує йому чекати його цієї ночі, через три години після сигналу гасити вогонь, під другим дубом від хреста святого Стефана.

Бартельмі (*боязко*). Я скажу йому ... якщо треба.

Симон. Але яка потреба розмовляти з Вовкулаком?

Брат Жан. Він нам буде вірний і корисний спільник. Я йому де в чому допоміг. Я його вилікував від хвороби. І він згадає про мене... Чи є у вас зброя?

Моран. У нас майже в усіх є луки.

Брат Жан (*дістает ґроши з якоїсь скрині*). Купіть зброї на одігроши, я вам їх даю. Але, якщо ви наслідите використати їх на що інше, я розтоплю цей метал у ваших руках, і він пектиме вас до самого мозку.

Моран. Слово чесних людей, ми їх до останнього су витратимо на зброю.

Брат Жан. Купіть її в Бове в день ярмарку, але підіть до різних зброярів, щоб не викликати підозріння.

Моран. Та ми це зробимо. Ми не такі вже дурні.

Симон. Можете покластися на нас.

Брат Жан. Завтра я прийду до Морана після вечерні і скажу вам про свої плани ... До побачення! Без сумніву, я принесу вам і новини про Франка. Мир з вами, діти мої!

Селяни. Амінь! Ми доручаємо себе вашим молитвам!

Моран (*до решти селян, виходячи*). А я ж казав вам, що він уміє робити золото.

Виходять.

СЦЕНА VIII

Кімната Ізабелли.

Ізабелла, Маріон.

Маріон (*дивлячись у вікно*). Яка жахлива негода! Не можна вийти навіть у сад. Ой, яка нудота!

Ізабелла. Ну, хіба замість того, щоб мене розважати, ти ще хочеш, щоб я тебе розважала? Будь ласка, не позіхай так!

Маріон. Пані, хочете, я вам скажу, що робити. У вас є конюший, який вам ні на що не потрібний, покличте його: він вам розказуватиме різні історії або прочитає яку цікаву повість.

Ізабелла. І справді, П'єр уміє читати.

Маріон. І писати, пані. Це наш добрий отець Жан допоміг йому всіма своїми знаннями. Він пише, читає, грає на бандурі і на флейті. Щодо трубадурського мистецтва, то він знається на ньому не менш тулузького менестреля.¹

Ізабелла. Я й не знала, беручи його за конюшого, що маю такий гарний здобуток.

Маріон. Хочете, я його покличу від вашого імені?

Ізабелла. Авжеж, я кращого й не прошу.

Маріон виходить і скоро повертається з П'єром.

Маріон. Ось він. Про вовка помовка... він був за дверима.

Ізабелла. Кажуть, П'єр, що ти дуже письменний.

П'єр. Пані дуже добра. Вельмишановному панотцеві Жану угодно було мене дечого навчити. Я зробив якнайбільше, щоб мати користь з його навчання.

Ізабелла. Оде чудово! Так от скажи мені — раз ти знаєш так багато,— чи не знаєш ти засобу розважити двох дівчат, які нудьгують?

П'єр. Пані...

Маріон. Потіш нас негайно.

Ізабелла. У тебе в руці книга, прочитай нам щось.

Маріон. Веселе якесь оповідання, оповідання... таке, щоб нас розсмішило.

П'єр (*пошукавши трохи в своїй книзі*). Хочете, щоб я вам прочитав байку „Про панну, священика і селянина“?

Ізабелла. Побачимо.

П'єр. „Одну вельможну й багату панну кохали священик, рицар і бідний селянин...“²

¹ Менестрелі — мандрівні середньовічні поети у Франції, Англії та Шотландії, що були разом і з музиками і співцями.

² Із середньовічних французьких повістей видно, з якою непощаною ставилися трубадури до попів та монахів. М е р і м е.

Ізабелла. Спинися! Я вгадую, в якому роді ця байка. Я не люблю, коли дозволяють собі лихословити про священиків.

П'єр. Але, пані, тут нема нічого, що ...

Ізабелла. Це байдуже. Автор — нахаба. Ніколи священик не може любити, як мирянин. Читай інше оповідання, а тим часом я постараюся закінчити шарф для пана де-Монтрейля.

Маріон. Ах, пані, байки про монахів завжди такі втішні!

Ізабелла. Мовчи, дурна! П'єр, прочитай мені оповідання про рицарство, якщо в твоїй книзі є таке.

П'єр (*погортавши свою книгу*). Хіба почитати оповідання про „**Полум'я сердець і Данена мужика**“?

Ізабелла. Гаразд! Заголовок цікавий.

П'єр (*спочатку вагаючись*). „Була колись... високопоставлена вельможна панна... обдарована такою великою красою, що її називали Полум'ям сердець... Понад десять рицарів Круглого стола вмерли від кохання до неї... або постриглися в монахи... бо вона була настільки ж нечутлива... і пихата, наскільки гарна й красномовна... Марно для неї ламали жмути списів на турнірах ...“¹

Ізабелла. І справді, він читає непогано. Для селянина це неймовірно.

П'єр (*з ледалі більшою певністю*). „... На турнірах від неї ніхто не діставав навіть підбадьорливої усмішки. Мати її марно пропонувала їй чимало досить пристойних партій, але вона їх всі відкидала, кажучи, що хоче мовляв, зберегти свою волю ... що з неї досить мати стільки закоханців. Її батькам ця упертість завдавала туги, і нарешті вони пішли порадитися з славнозвісним чарівником Мерліном, який був тоді в тій країні. Чарівник розгорнув свої книги з геомантії² і промовив страшним голосом: „Ваша дочка відкинула всіх дворян Франції, їй судилося одружитися з мужиком“. Вимовляючи ці слова, він виліз на свою колісницю, яку везли чотири блакитні дракони, і вмить зник за хмарами. Легко можна уявити собі горе батьків, людей вельми благородних. Щоб знищити, якщо це можливо було, силу пророцтва, вони замкнули Полум'я сердець у башту сто футів заввишки, оточену з усіх боків одягненим у камінь фортечним ровом таєю ж глибини. Вони поставили також у цій башті тридцять воїнів, всіх як один дворян, переважно прапорні рицарі.³ І от тра-

¹ Турнір — у середні віки військове змагання рицарів, де вони особливо прагнули відзначитися перед дамами-глядачками.

² Гадання по землі.

³ Прапорні дворяни відзначалися чотирикутним прапором від значкових рицарів, що мали тільки маленький трикутний значок-прапорець, так званий пеннон. Щоб мати право розпустити чотирикутний прапор, треба було володіти пенними маєтками і стояти на чолі чималого загону значкових рицарів та збройносців. М е р і м е.

пилося, що король турецький Ажіморато¹ прибув до Турені з двома стами тисяч солдатів. Він огнем і мечем пройшов до самого серця країни. Король, наляканий зойками своїх підданців, зібрав звідсюди воїнів і вирушив проти поганих турків. Був у його війську один дуже вправний стрілець... син бідного селянина... на ім'я Данен... Судилося, щоб бій стався саме напроти башти, де була замкнута Полум'я сердець. З самого початку невірні закидали нас такою кількістю стріл з своїх луків із буйволячого рогу, що вони затьмарили повітря, і не було жодного панцера, жодного щита, жодної кольчуги, які не були б пробиті. Отже перелякані цією бурею ратники й лучники незабаром почали тікати, а деякі намагалися врятуватися в башті. Турки, заваливши рів трупами, рушили в наступ на башту, вбили тридцять рицарів і хотіли взяти в полон Полум'я сердець, яка розpacчливо кричала ... (з піднесеннем) коли Данен, який бився недалеко, кинувся в башту з кием у руці. „Де ви, рицарі,— гукав він,— невже ви так залишите напризволяще Цвіт краси?“ Ale ніхто його не слухав. Рицарі і зброєносці повтікали на рівнину. „Гаразд! так я сам її визволю“. I Данен почав гатити турків своїм кием. Вони падають перед ним, як горіхи восени. Він розігнав тих, кого не вбив ... Він визволив Ізабеллу... (спохвачується) Полум'я сердець... i ... i ... визволив короля, якому невірні хотіли відняти голову, і відтяв її самому жорстокому Ажіморато. Гадають, що він того дня убив не менш як тисячу сарацинів. Полум'я сердець була ввесь час на рівнині свідком його геройських вчинків; навіть стріли, які іноді падали навколо неї, не могли заважати їй ввесь час не відривати очей від Данена. Вона зітхала при кожній сутиці хороброго селянина, і раз-у-раз якийсь таємничий огонь пробігав у її серце сполохом. Коротко, наприкінці бою нечутлива панна шалено вже його кохала. Король, щоб віддячити Даненові, дозволив йому вибрati з усіх дівчат королівства ту, яка йому найбільш уподобається, будь це на віть його власна дочка. I Данен не побоявся про це подумати. Він побачив Полум'я сердець, а бачити її означало її кохати. Отже він попросив її в її батьків, а вони через присягу короля не відважились відмовити йому. Він одружився з нею, а король зробив його дворянином і подарував йому маєтки. Згодом він зробився сенешалем в Артуа² і був оздoboю двора великого імператора Карла. У нього були хоробрі сини і гарні лочки; він був багатий і щасливий; він заснував монастирі і прожив в славі й святості. Так господь нагороджує своїх обранців. Амінь“.

¹ Ажіморато — казкова переробка турецького імені Ага-Мурат. — Турень — герцогство, де тепер департамент Ізери-і-Лаури. Назва походить від галльського племені туронів, що там жило.

² Артуа — в середні віки графство на півночі Франції (тепер департамент Па-де-Кале).

Ізабелла. І це — кінець?

П'єр. Так, пані.

Ізабелла. Ото дурна казка. Хто її автор?

П'єр (зніяковіло). Не знаю.

Ізабелла. Щоправда, не можна сподіватися знайти багато розуму в байці, проте є ще межі, яких ні в якому разі не можна переступати. Хто може мати таке нахабство казати, що благородна панна може полюбити селянина? Так само можна було б сказати, що орел може полюбити сову.

П'єр. Ви вважаєте, що це неможливо?

Ізабелла. Правда, можна говорити тільки щодо себе, але найкращий чоловік цілого Франції і навіть найхоробріший, хай він навіть уб'є десять тисяч турків, хай би він визволив мене з рук сарацинів або навіть з пазурів Люцифера, бувши проте музиком, він не міг би сподіватися на інше почуття з моого боку, крім вдячності.

П'єр (зітхаючи). Я боюся набриднути вам, пані; я йду.

Ізабелла. Почекай, дай мені книгу, де написані ці гарні повісті.

П'єр (зніяковіло). Мою книгу?

Ізабелла. Так.

П'єр. Пані... але...

Ізабелла. Дай її мені... Я вимагаю... Але чого ти так стурбувався?

П'єр (подаючи книгу). Пані... в моїй книзі немає нічого написаного. Я вдавав, що читаю, і розказав вам стародавню хроніку, про яку я згадав.

Ізабелла (пробігаючи книгу). У вас гарна пам'ять, як я бачу. Що це тут? „Тридцять мірок вівса... Солома на підстилку...“

П'єр. Це — книга, де я записую витрати конюшні...

Ізабелла. Ах, ось, здається мені, вірші.

П'єр. Ах, пані, не читайте їх.

Ізабелла (читає всміхаючись). „Найкращій з найкращих, високоповажній і вельможній пані, панянці...“

Раптом запнулася.

П'єр (убік). Я пропав!

Ізабелла (прочитавши, в льодовим холодом). Ви також складаєте вірші? Вони пояснюють вашу казку. П'єр, ви знаєте, що сталося з конюшим графині Бланш де Рамель?

П'єр. Ні, пані...

Ізабелла. Підіть у Лан...¹ і ви там побачите його голову

¹ Лан — головне місто департамента Ені, в провінції Пікардії. В ньому є фортеця і багато інших пам'яток старовини.

в клітці над ворітми святого Якова ... Маріон, принеси мою шкатулку. (*Розкриває її і виймає гроши*). П'єр, візьміть оці двадцять флоринів, скиньте цю ліvreю. Я дарую вам волю. Залиште цей край.

П'єр (*навколошках*). Пані ... в ім'я неба ... краще звеліть мене вбити!

Ізабелла. Не заперечуйте! Коритися — це обов'язок підданця ... Ідіть!

П'єр виходить.

Маріон. Але, пані, в чому справа?

Ізабелла. Цить! Чи бачив хто коли таке нахабство?! Певно, я була надто легкодумна в моєму поводженні, що якийсь нещасний... Яка зневага! Я мало не плачу від шаленого гніву!

Маріон. Пані ... чи П'єр випадково ... не закоханий у вас?

Ізабелла. Мовчи, пащекувата, не докучай мені більше! Іди, і якщо хочеш зберегти свою шкуру, — ніколи ані единого слова про те, що тут чула!

Виходять.

СЦЕНА IX

Шлях. Ніч.

Брат Жан (*сам*). Не можна покладатися на це погане поріддя. Боюся, що вже занадто скомпрометував себе, і жадоба помсти, можливо, мене засліпила. Але я чую гомін ... Хто там іде?

Вовкулак (*входячи з чотками в руці*). Діавол, який перебирає свої чотки.

Брат Жан. Це голос Франка.

Вовкулак (*роблячи свій голос грубішим*). Франка більше не має серед людей.

Брат Жан. Годі, метр злодій, прибережи свої байки для інших. Чи ти думаєш мене злякати вовчою шкурою, яку ти накинув на себе? І це по-твоєму, добре — прийти озброєним до зубів на побачення з монахом?

Вовкулак. Якщо моя зброя вас лякає, отче, я її кину. Я зовсім не хочу чинити вам зла.

Брат Жан. Ні, хай вона лишається в тебе, і давай говорити про справу. Що змусило тебе обрати те життя, яке ти провадиш?

Вовкулак. Сто чортів! Чому вам заманулося почути від мене про те, що ви сами добре знаєте?

Брат Жан. Кажуть, що жадоба помсти привела тебе в ліс.

Вовкулак. Так, я заприсягся воювати з панами до загину.

Брат Жан. Отже вороги ранів мають бути твоїми друзями?

Вовкулак. Ну, звичайно, біс мене бери! Але що ви хочете дим сказати?

Брат Жан. Отже, якщо деякі добрі хлопці задумають побавитися з панами, ти охоче пристанеш до справи?

Вовкулак. Хіба ще треба питати?

Брат Жан. Гаразд, сину... Добрим людям цієї країни набридло, що їх грабують і гноблять сеньйори: вони вирішили повстати проти них і позбутися їх назавжди.

Вовкулак. І це повідомляєте мені ви!

Брат Жан. Так, саме я! І я теж жадаю помсти.

Вовкулак. Ох, отче, не звіряйтесь на людей цієї країни. Це — тільки юрба страхополохів, які бліднуть, лиш побачивши позолочені шпори. Краще ходім з нами в ліс — там ви знайдете сміливих молодців.

Брат Жан. Ти знаєш, що боягуз, як урвати йому терпець, стає героєм. Замкни кішку і почни шмагати батогом. Тричі вона стерпить, а при четвертому разі вона стрибне, щоб видряпати очі.

Вовкулак. Чудово! Але хто вони, ваші сміляки?

Брат Жан. Моран, Симон, Гайон...

Вовкулак. Ну, цих кішок добре треба шмагати, щоб вони зважилися битися.

Брат Жан. Бартельмі...

Вовкулак. Цей відважний справді.

Брат Жан. Тома з Жене і безліч інших. Я певен щодо всіх селян на дві милі навколо. Я сподіваюся притягти П'єра, конюшого панни Ізабелли.

Вовкулак. Шалиган, який величається тим, що вміє читати і що Жільбер дав йому нову ліvreю з своїми гербами! Від раба не чекайте нічого путящого.

Брат Жан. Це — чесний, хоробрий хлопець, повір мені: він може бути нам корисним, в його руках усі ключі замку.

Вовкулак. Ви мені нічого не кажете за Рено.

Брат Жан. Рено ще не хоче пристати до нас. З того часу, як умерла його сестра, він ні в що не хоче втрутатися. Він цілі дні марить, обхопивши голову долонями. Я боюся, щоб він не збожеволів.

Вовкулак. Його слід було б притягти.

Брат Жан. З першою пущеною стрілою він — наш. Скільки людей в твоєму розпорядженні?

Вовкулак. Сімдесят два чоловіка, не більш. Але кожен з них вартий десяти ваших. Я їх рекомендую вам, як справжніх діаволів.

Брат Жан. Я покладаюся на тебе, раз ти їх вибрав. Гаразд, Франк, друже, ти з наших; проте для більшої певності ти даси мені своє слово, присягаючись на цьому розп'ятті.

Вовкулак (*відступаючи*). Тихше, отче, я більше не присягаюся на розп'ятті. Хай мене чорти візьмуть, коли я ще християнин!

Брат Жан. Як, шельмо, що ти верзеш?

Вовкулак. Так, хай мене спалить огонь святого Антонія! Я більш не вірю в те, у що вірять пани.

Брат Жан. У мене тепер немає часу умовляти тебе. То дай мені слово і присягнися на чому хочеш.

Вовкулак. Ось моя рука, дайте мені свою. Така присяга варта іншої, правда ж?

Брат Жан. Я покладаюся на тебе. Незабаром ти матимеш від мене вісті, і я повернуся з друзями, щоб порадитися серед твоїх лісів.

Вовкулак. Завжди готовий до послуг. До побачення!

Виходить.

СЦЕНА X

Шлях біля замкового рову. Заходить ніч. П'єр сам, одягнений селянином.

П'єр. Я хочу побачити ще хоч єдиний раз ці старовинні башти... Я — селянин, вона — дворянка... який я був безумець! Як я міг сподіватися! Підіймати очі на ту, руки якої домагаються найвищі, наймогутніші барони Франції... Ці слова, які ще й тепер лунають в моїх ушах і які я взяв за слова кохання. Вона розмовляла зі мною так само, як вона розмовляла б з своєю собакою... І цей гаманець... Це для золота, якого вона мені дала... І коли мені дозволялося бути біля неї тоді, коли при благородному чоловікові вона червоніла б,¹ то це тому, що, на її

¹ У ті часи знатні дами користувалися послугами мужчин у таких справах, для яких тепер мають покойовок. В „Tirent le Blanc“ читаємо: „Панно, ви загубили підв'язку з ноги, ваш паж погано перев'язав її“. М е р і м е.

погляд, я був тільки немов якась тварина, нічого не варта... я був для неї менш ніж собака... я був мужик. Ах, це слово пече мое серце... Якби я міг стерти з лиця землі усіх цих носіїв позолочених шпор!.. А барон де-Монтрейль! О, який біль пече мене! Який він щасливий! Небо щедро обдарувало його своїми милостями... Він — благородний. Він буде ії чоловіком... Він дворянин, рицар прaporний... а я... я — мужик! Він — благородний... і проте я твердіше тримаюся в сіdlі, ніж він... і коли б ми направили один проти одного свої списи, мій певно простромив би його шолом. На турнірі він має право битися, щоб дати себе перевикинути, а я... Я не маю права перемогти.¹ Монтрейль... Він не вміє ні читати, ні писати; він знається тільки на конях... а я володію мистецтвом трубадурів. Але я — мужик. Сили небесні, хто тільки не є проти мене!

Брат Жан (*входячи*). Ей, хто це там вимахує руками?

П'єр. З голосу чути, що це — отець Жан.

Брат Жан. Це ти, П'єр? Що ти тут робиш у таку годину?

П'єр. Я проклинаю свою долю, батька, що мене породив, і небо, з волі якого я народився мужиком.

Брат Жан. П'єр! не одна людина страждає, як ти, але ті, що мають певну силу душі, не обвинувачують небо, вони тільки просять його, щоб воно їм допомогло.

П'єр. Мое нещастя непоправне. Мене вигнали з замку.

Брат Жан. Ти називаєш це нещастям? Ти більше не будеш слугою!

П'єр. Я довгий час вірив, що можу бути щасливим у цьому замку.

Брат Жан. Що ти такого вчинив?

П'єр. Прокляття на науку, яку я дістав у вас! Я загордів; я забув, що я — тільки жалюгідна собака. Я сказав про кохання панні з замку.

Брат Жан. Пречиста діво! Це ж найтяжчий злочин!

П'єр. Мене вигнали, і завтра я повинен вже бути поза межами баронства.

Брат Жан. А це вайло, що називає себе бароном де-Монтрейлем, має одружитися з панною.

П'єр. Ох, не кажіть мені цього!

Брат Жан. Хіба ти цього не знаєш?

П'єр. Звичайно, я це знаю, але коли я чую, як про це говорять, мене бере охота підпалити замок.

Брат Жан. Це було б краще, ніж іти геть жалюгідним лedaщем.

¹ Щоб мати право брати участь у турнірі, треба було подати докази свого дворянського походження. *М е р і м е.*

П'єр (*трохи помовчавши*). Нашо думати про нездійсненне?

Брат Жан. Хто тобі сказав, що це нездійсненні мрії?

П'єр. Мужики мають падлючі серця, і вони ніколи не наважаться підняти голову, щоб порахуватися з панами за жорстоке поводження, яке вони терплять.

Брат Жан. Проте мені говорили, що знайшлися хоробрі люди, які нарешті збегнули, що можна силою визволитися спід своїх панів, і вже готуються до того.

П'єр. Що ви кажете?

Брат Жан. Якби всі кріпаки баронства взялися до зброї, якби оцей замок запалав, якби розтрощили голову Монтрейлеві, якби ти тримав у своїх руках панну Ізабеллу, як ти думаєш, могла б вона тоді сказати: „Забирайся звідси, мужиче!“

П'єр. Від ваших слів закипає моя кров!

Брат Жан. Ці пани прийшли в нашу країну з королем Франком;¹ вони перемогли наших прабатьків своїми кіньми в панцерах і своєю зброяю, викованою з заліза; вони зробили нас рабами... Але коли ми візьмемося знов до зброї, коли ми і собі нападемо на них, ти гадаєш,—ми не зможемо показати, що наша стара гальська² кров не гірша за їхню?

П'єр. Звичайно, присягаюся святим Юрієм, ми спроможемося їм це довести!

Брат Жан. Гарзэд! Хочеш пристати до тих, які візьмуться за цю благородну справу?

П'єр. Чи я хочу? Розпоряджайтесь моїм тілом, моєю душою! Але на якій підставі ви це говорите?

Брат Жан. Те, що я кажу, легко може здійснитися, і можливо, що панна Ізабелла д'Апремон буде дружиною П'єра Ламброна.

П'єр. О, святий Лефруа! Скажіть мені, як це може статися?

Брат Жан. Ходім зі мною до абатства, тут місце небезпечне. Дорогою я тобі багато дечого розкажу.

Виходять.

¹ За старовинним переказом франкські королі походили від Франка, сина Пріама, царя Трої. Меріме.

За часів Меріме реакційні історики виводили французьке дворянство від „франків“, а селян і решту населення вважали за нащадків покріпачених „кельтів“.

² Галли або кельти — стародавні мешканці Франції, яка за часів римського панування звалася Галлією.

СЦЕНА XI

Дорога на узлісся. Симон, Мансель, озброєні сокирами, сидять перед купою дров. Рено швидко входить.

Рено (*до Симона*). Ось він. Ти зі мною, так чи ні?

Симон. Ти хіба не хочиш трохи почекати отця Жана?

Рено. Хто чекає на допомогу іншого, рахує без хазяїна. Ось моя сокира ї мої рука, це мої справжні друзі. Вони мене не обдурять.

Симон. Тільки якби ти схотів потерпіти ще тиждень.

Рено. А ти — зі мною? Відповідай, так чи ні?

Симон. Гаразд, з тобою. Хоч би що трапилося, ніхто не скаже, що я покинув свого шуряка в час небезпеки.

Рено. А ти, Мансель, ти з нами йшов, не знаючи наших намірів... Ти тільки двоюрідний брат Елізабет... Ми йдемо на небезпечну, непевну справу... Ти можеш відстати, і я тобі раджу це.

Мансель. Симон мені майже сказав у чому річ. Ви йдете на зустріч небезпеці — я лишаюся з вами.

Рено. Хай! Ось чорний серпанок, закутайте ним свої обличчя, щоб вас не можна було відізнати.

Симон. Але...

Рено. Робіть те, що я кажу. Як тільки справа буде закінчена, прямуйте повз став і тікайте на село, де ви вдавайте, що у вас багато діла у себе дома. Про мене не турбуйтесь.

Симон (*дивлячись на шлях*). Рено, з ним якась людина.

Рено. Так, монах.

Мансель (*тихо*). Чорт! Хіба його теж убити?

Рено. Ні, це господь надіслав йому цього священика.

Симон. Щоб його врятувати?

Рено. Щоб підготувати до христіанської смерті. Господь не хоче, щоб я згубив його душу.

Симон. А якщо нас відізнає священик?

Рено. Він не зможе вас упізнати під серпанком, яким ви закутаєтесь. (*До Симона*). Сокира твоя добре вигостреня?

Симон. Так.

Рено (*до Манселя*). А твоя?

Мансель. Теж.

Рено. Бийте тільки якщо він опиратиметься. Та пильнуйте, щоб отець не втік. Я вб'ю сенешала.

Симон. Мати божа, поможи нам!

Рено. Ставайте ззаду цієї купи, щоб вони не побачили вашого чорного серпанку. Тільки я покладу руку на меч сенешала, підійдіть до мене... Вони вийшли на просіку. Ось вони!

Входять сенешаль і абат Оноре. Рено гострить свою сокиру, наче лаштуючись рубати дрова.

Сенешаль (*до абата*). Щодо цих дерев, про які ви кажете, ніби вони належать вам, то у нас є папір, який доводить права монсеньйора на них.

Абат (*до сенешала*). Ви помиляєтесь, і ви були надто квапливі, коли звеліли їх рубати. Вони були подаровані абатству Есташем д'Апремоном, дідом Жільбера.

Рено, побачивши сенешала перед собою, видирає в нього меч. Симон і Мансель підбігають з піднятими сокирами.

Рено. Смерть тобі, сенешаль!

Сенешаль. Ах, зрадник!

Абат. Рятуйте! Рятуйте!

Симон (*змінюючи свій голос*). Тільки верескни раз, і тобі смерть!

Абат. Майте милосердя до нас!

Рено. Ти мусиш умерти, сенешаль! Слухав ти сьогодні месу?

Сенешаль. Це ти, Рено? Не вбивай беззбройну людину.

Візьми мій гаманець і лиши мені життя.

Рено. Мені кров твоя потрібна.

Сенешаль. Що я тобі зробив?

Рено. Згадай Елізабет. (*Вказуючи на абата*). Ось твій сповідник, готуйся!

Сенешаль. Я тебе пущу на волю, якщо ти мені подаруєш життя, присягаюся тобі ...

Рено. Сонце заходить. Дивись на тінь цієї берези,— тільки вона досягне того каменя, ти умреш.

Сенешаль (*до абата*). Отче, упросіть його, щоб він мене помилував.

Рено. Подбай про свою душу! Товариші, відійдемо трохи, хай сповідається, коли хоче вмерти христіанином.

Сенешаль (*до абата*). Отче, спробуйте ж їх зворушити.

Абат. Я ледве можу говорити ... Мої ноги підгинаються.

Сенешаль (*до Симона й Манселя*). В ім'я неба, друзі мої... Пожалійте нас!.. Ви добрі люди, я певний того.

Абат. Якщо ви христіани, не вбивайте його.

Сенешаль (*до абата*). Настрахайте їх відлученням.

Абат. Я не насмілюся. Вони можуть мене вбити.

Сенешаль. Якщо ви мене вб'єте, барон д'Апремон помститься за мою смерть. Коли він не зможе вас викрити, він звелить покарати кожного десятого з села і, можливо, що жереб випаде на ваших батьків, братів, на ваших дітей ... Абат відлучить вас від церкви.

Абат. Що ви кажете, сенешаль?.. Панове, я нічого не казав.
Рено. Тінь наближається до каменя.

Сенешаль. Варвари! Ваші серця сухіші за цей камінь. Неваже тільки моя смерть може вас задовольнити? Присягаюся вам, що коли ви мені подаруєте життя, я залишу цю країну або пострижуся в монахи, якщо вам це більше до вподоби... Я віддам усе своє майно на заснування лікарні... Але в ім'я святої богої матери!..

Рено (*підіймаючи свою сокиру*). Тінь вже на камені.

Сенешаль (*обіймаючи абата*). Милосердя!.. Рено, пожалійте!..
Отче! отче!

Абат. Не вбивайте мене, добрі друзі мої! Не вбивайте, я нічого вам не зробив.

Рено (*вдариючи сенешала*). Іди в пекло! Ти побачиш Елізабет у лоні Авраама!

Сенешаль. Ісусе! Мати божа! врятуй! (*Падає*).

Абат (*навколошках*). Мати божа бовейська, врятуй мене!
(*До Рено*). Пане... я певен, що вам нема чого на мене скаржитися.

Симон (*нишком до Рено*). Він знає твоє ім'я, тікай до Вовкулака.

Рено. Ну, ти чув, що він сказав: кожного десятого з села покарають, якщо не знайдуть убивцю.

Він тихо розмовляє з Симоном і Манселем.

Абат (*увесь час навколошках*). Святий Лефруа, якщо ви змилуєтесь і буде ваша ласка, щоб я цього вечора вернувся в ваше абатство здоровий і без уразки, обіцяюся подарувати вам найкращу парчеву ризу, яку тільки можна знайти в цілій Фландрії.

Симон (*з плачем до Рено*). Бідолашний друже мій!

Рено. Втікайте, час не стоїть, поспішайте.

Симон. Дай мені руку.

Рено. Прощай! І ти теж, Мансель... якщо через кілька день (*говорить тихо*)... тоді не забувайте мене...

Симон. Ми тебе ніколи не забудемо.

Рено. Отже прощайте... Ах, послухайте! (*Тихо*). Моя собака...
Дбайте за неї. (*Голосно*). Прощайте, любі, подякуйте Вовкулака за допомогу, яку він мені дав.

Симон і Мансель. Прощай, цвіт хоробрих!

Вони вибігають.

Рено. Ну, отче...

Абат. Я — священик, подивітесь на мою тонзуру, пане Вовкулак; ви вчините великий злочин, якщо зачепите служителя господа... Ах, боже, що він робить?

Рено (відрізавши голову сенешаля і беручи її в руки). З твоїм тілом буде зроблено, як з тілом душогуба! (До абата). Ходім!

Абат. Пожалійте! Пожалійте, пане Вовкулак, не ведіть мене в свою печеру!

Рено. Ми йдемо в замок д'Апремон.

Абат. В замок!..

Рено. Ходім зі мною!

Абат. Ісус! Марія! Я не можу йти!

Рено. Візьміть мою руку.

Абат. О, небо!.. Я піду добре сам... Святий Лефруа, заступися, благаю, за абата твого абатства!¹

Виходять.

СЦЕНА XII

Зал у замку Сіварда. Зброєносець Сіварда, Броун, Есташ де-Лансіньяк, Пердукка д'Акунья.

Зброєносець. Швидше вирішуйте, рицарі. Я обіцяв монсеньйорові ще сьогодні привезти вашу відповідь.

Есташ. Десять тисяч франків, кажеш?

Зброєносець. Десять тисяч франків.

Есташ. Хай десять тисяч трясць скрутить цю собаку д'Апремона! Хіба коли хто вимагав десять тисяч франків як викуп за бідного капітана вільного загону, все майно якого складається з його списка й коня!

Пердукка. Я взяв п'ятсот флоринів з сіра Молевріє, хоч він любить гроші не гірш од інших.

Броун. Капітан повинен знати, що у нас тут нема десяти тисяч франків, щоб викидати їх за вікно.

Зброєносець (до Броуна). Але він сподівався, що його двоє благородних друзів приєднаються до вас і щось зроблять, щоб допомогти йому в його нещасті.

Пердукка. В ім'я святого Якова! Я люблю Сіварда; він добрий воїн, добрий товариш, але десять тисяч франків, це — страшенно дорого.

Зброєносець. Тому то він і звертається до вас.

¹ Років з тридцять тому четверо російських селян убили поставленого від іхнього пана управителя при обставинах, подібних до описаних у цій сцені. Вони з'явилися потім до губернатора, щоб через них не покарали кожного десятого в селі. Їх вислали на Нерчинські рудники, відрізавши спершу носи й вуха. М е р і м е.

Броун. Прокляття! Чому він мені не вірив, коли я йому кричав, що треба відступати? Він завжди хоче робити по-своєму.

Зброєносець (до Пердукка й Есташа). Мій пан гадає, що якби кожен з вас схотів позичити йому тисячу екю ...

Пердукка. Як то! тисячу екю! тисячу екю! Та це ж три тисячі франків!

Броун. Рівнісінько стільки.

Есташ. Рік був тяжкий, негідники ховають свої гроші не знаю куди. Нічого тут не вигадаєш, що робити!

Пердукка. Мій загін численний, і я боюся, що буду притягнений, не маючи грошей, розпустити половину.

Броун. А я мушу сплатити своїм лучникам.

Есташ. П'єр д'Естутвілль, цей старий розпусник, виграв у мене позавчора дві тисячі франків.

Пердукка. До речі про втрати. Ви добре знаєте моого гнідого коня...

Есташ. Аякже!

Пердукка. Під час моого останнього наїзду на Лан товстий поганець мельник, у якого ми займали биків, влучив йому вилами в коліна задніх ніг. Бідолашна тварина впала; я не спромігся її підняти, і мерзотник знов напав на мене ще з двома йому подібними. Пречиста діво! Вони гатили по моїй спині наче по ковадлу. На щастя, прибули мої люди, а то б ці негідники поспували мій панцер.

Есташ. А Чандо? Так, здається, звуть вашого коня?

Пердукка. Що поробиш? Того не можна було врятувати. Я звелів здерти з нього шкуру, і от її для мене чинять, щоб зробити мені сідло. Ах, бідний Чандо! Довго я жалкуватиму за ним!

Зброєносець. Без сумніву, шкода втратити доброго коня, але вернімося до справи, яка привела мене сюди. Барон д'Апремон запропонував мессірові Сівардові скинути з його викупу п'ять тисяч франків, якщо він згодиться служити йому з своїм загоном рік. Якщо я не зможу добути грошей, мій пан доручив мені заплатити вас і пана Броуна, чи буде для вас прийнята ця пропозиція.

Есташ. Ах, оце угода!

Пердукка. П'ять тисяч франків — це мало за рік.

Зброєносець. Ну що, пане Броун?

Броун. Поперше, рахувати за службу цілого такого загону, як наш, п'ять тисяч франків — це глум; подруге, я добре знаю, який в таких випадках робиться поділ здобичі: д'Апремонові буде все, нам — нічого. Нарешті, замирення кінчається через шість місяців і справжні англійці, як ми, не можуть вступати на рік на службу до французького барона.

Есташ. Проте, Сівард, здається, погоджується на це запрошення.

Броун. Ах! капітан може робити, що йому вподобається. Хай він запропонує свій список і список ратників, які схочуть піти за ним. Щодо мене, то, якщо він піде на службу до герцога Нормандського¹ або його баронів, то я знайду пана Жана Чандо, під командуванням якого я бився при Пуатьє, і мої лучники підуть за мною, і капітан Сівард тоді побачить, що можна зробити без лучників. Хай навіть підуть за ним усі ратники, я гарантую йому, що без лучників він за весь рік не заробить і тисячі франків.

Зброяносець. Оде ваша відповідь, доблесний сір?

Броун. Так, любий зброяносець. Мені прикро за капітана, але не знаю, що його тут робити. Якщо ми коли спіймаємо французького барона, ми зробимо обмін.

Пердукка. Бідолаха Сівард! Таким чином він залишається в полоні.

Есташ. Принаймні з ним хоч добре поводяться?

Зброяносець. Як з рицарем - полонеником: цим усе сказано. Барон д'Апремон — благородний сеньйор. Його кухня достить гарна, а його вино краще й коштовніше, ніж те, яке ми тут п'ємо.

Есташ. Тоді я менш шкодую його.

Пердукка. Скажи йому, щоб його втішити, що я в нього куплю його рижого англійського коня, коли він хоче його продати. Я йому дам за нього до шістсот франків.²

Есташ. А я поїду фуражувати до Жільбера д'Апремона. Він побачить, що я не забиваю друзів.

Зброяносець. Він буде дуже зворушений таким доказом приязні. Нема грошей — це ваше останнє слово?

Пердукка. Клянусь тілом христовим! Від часів бою при Пуатьє Франція не має більше грошей.

Броун. Ходім, панове! Обговорімо насоку, який ми маємо робити спільно. А нема ж кращого засобу порадитися, як склянка доброго вина. Тоді ходім у ідалю і там, спершись ліктями на стіл, за пляшкою ми встановимо план кампанії. (До зброяносця) Друже, чи не підеш з нами випити за здоров'я свого пана?

Зброяносець. Ні, не можу. Він чекає на мене, а дорога звідси до замка Апремон довга.

Броун. Ну, щасливої дороги!

¹ Майбутній король Франції Карл V мав тоді титул герцога Нормандського по своєму уділу.

² Як видно, тоді ціни на коней не можна було рівняти з ціною необхідних життєвих засобів. Воїн, якому король дарував коня ціною 200 франків, діставав усього 30 франків платні на рік. М е р і м е.

Пердукка. Мої вітання Сівардові. Особливо не забудь про англійського коня. Шістсот франків: запам'ятай добре!

Есташ. Ходім спорожнити кілька пляшок, а потім на коня!

Виходять.

СЦЕНА XIII

Великий зал у замку Апремон. Жільбер д'Апремон, де-Монтрейль, Сівард, абат Оноре, Конрад д'Апремон, прокурор, воїни й селяни.

Д'Апремон. Сідайте, мессір Сівард, бо це вас має потешити. Ви побачите, як ми у Франції чинимо суд правий.

Сівард. Охоче, я радий подивитися на гримасу цього зухвалого шельми.

Сідають.

Конрад (*до Жільбера д'Апремона*). Тато, правда, його візьмуть на муки?

Д'Апремон. Побачимо.

Конрад. Нехай візьмуть!

Д'Апремон. Гаразд, почнімо! (*До кількох воїнів*). Приведіть убивцю.

Входить Рено в кайданах.

Сівард. Молодець і міцної комплекції, слово честі! Широкі плечі, упевнений вигляд! Йому дуже личили б лук у руці і сагайдак при боці.

Д'Апремон. Оде ти, нещасний! Ти ще смієш підводити очі?

Де-Монтрейль. Добре видно з його лиця, на які злочини він здатний.

Абат. Від його зору мене лихоманка трясе.

Д'Апремон (*після тихої розмови з прокурором*). Відповідай, розбішако, який демон спонукав тебе так жорстоко вбити нашого сенешала?

Рено. Я вже вам сказав.

Д'Апремон. Хіба це — підстава для того, щоб підданець піdnяв руку на свого пана?

Рено. На мою думку, так.

Д'Апремон. Він вихваляється ще своїм злочином! Хіба є

досить жорстока кара для такого душогуба? Тепер ти хнюпиш голову, пробуєш плакати! гаразд. Я тобі це раджу, удаї трохи, що ти каєшся. Побачиш, чи це допоможе тобі.

Рено. Я аж ніяк не каюся.

Д'Апремон. Як то? ти не каєшся, мерзотнику? Чому ж ти прийшов і віддався нашому судові?

Рено. Я боявся, щоб невинні не були покарані за одного винного. Ви, можливо, наказали б покарати кожного десятого з селян, а може, взяти на муки жінок і дітей, як це трапилося останнього року в Новому Замку. Я віддав себе, щоб відвернути таке лихо.

Де-Монтрейль. Дурило!

Д'Апремон (*тихо до Сіварда*). Мені просто соромно, бо я бачу в цьому нещасному більше сміливості, ніж у деяких дворян.

Абат. Він біснуватий!

Де-Монтрейль (*до Сіварда*). Чи є у вас в Англії подібні шельми?

Сівард. Клянусь списом святого Юрія! Сміливість цього чудака мені до вподоби. Я хотів би, щоб він був одним з моїх воїнів.

Абат (*тихо*). Пізнав свійого.

Прокурор (*до д'Апремона*). Монсеньйор, з вашого дозволу було б до речі спитати його, чи він мав співучасників.

Рено. У мене їх було двоє.

Д'Апремон. Назви їх.

Рено. Не можу.

Д'Апремон. Хіба ти не знаєш, що в мене є засіб примусити тебе сказати?

Конрад. Ага! ага! Його візьмуть на муки!

Де-Монтрейль. Замовкни, побачимо.

Д'Апремон. Ти розміркував? Назвеш їх мені!

Рено. Як я можу це зробити? Двоє людей, що мені допомогли — люди Вовкулака, я їх зовсім не знаю.

Д'Апремон. Я можу звеліти взяти тебе на муки.

Рено. Я однаково не зможу сказати вам більше.

Абат. Двоє людей, які допомагали йому в цьому жахливому душогубстві, були цілком чорні, наче діаволи, і справді він ім сказав кілька слів про Вовкулака.

Д'Апремон. Що він сказав, кузен?

Абат. Я був такий збентежений, що нічого не чув.

Д'Апремон (*знизаючи плечима*). І справді, зважаючи на вашу професію можна й не бути хоробрим. (*До Рено*). Що ти сказав ім?

Рено. Я просив цих двох людей подякувати своєму отаманові, Вовкулакові.

Д'Апремон. А як ти знаєш бандита, що звється Вовкулаком?

Рено. Я його зустрів одного разу в лісі, я був тоді дуже вражений смертю своєї сестри. І просив його допомогти мені в помсті, яку я замисляв. Він мені обіцяв і дав мені двох з своїх людей.

Д'Апремон. Де Вовкулак тепер?

Рено. Не знаю. Кажуть, що він ніколи не отаборюється дві ночі підряд у тому самому місці.

Д'Апремон. Це правда. (До прокурора). Метр Гюг, що ти скажеш на це?

Прокурор. Справа ясна, монсеньйор, він признається в злочині, він називає своїх співучасників: свідоцтво стверджує його відповіді. Лишається тільки виректи присуд.

Д'Апремон. Отже, нема ніякої потреби брати його на муки?

Прокурор. Якщо монсеньйор хоче, це, звичайно, можна зробити. Але ця людина сказала все, що треба було знати.

Д'Апремон. Гаразд!

Конрад. Як, тато, невже його не катуватумуть? А мені сказали, що його візьмуть на дибу.

Д'Апремон. Замовкни, малий поганцю! Іди у двір стріляти з лука, замість того, щоб увесь час сидіти на стільці тут, де тобі нічого робити. Ну, метр Гюг, якою смертю ми покараємо цього лиходія?

Прокурор. Монсеньйор, у таких випадках звичай вимагає, щоб злочинця повісили, спершу відтявши йому руку і вирізавши язик.

Де-Монтрейль. Його слід було б спалити живого.

Конрад. Ах, спалити! Я ніколи не бачив, як палять живого.

Прокурор. Нема такого звичаю.

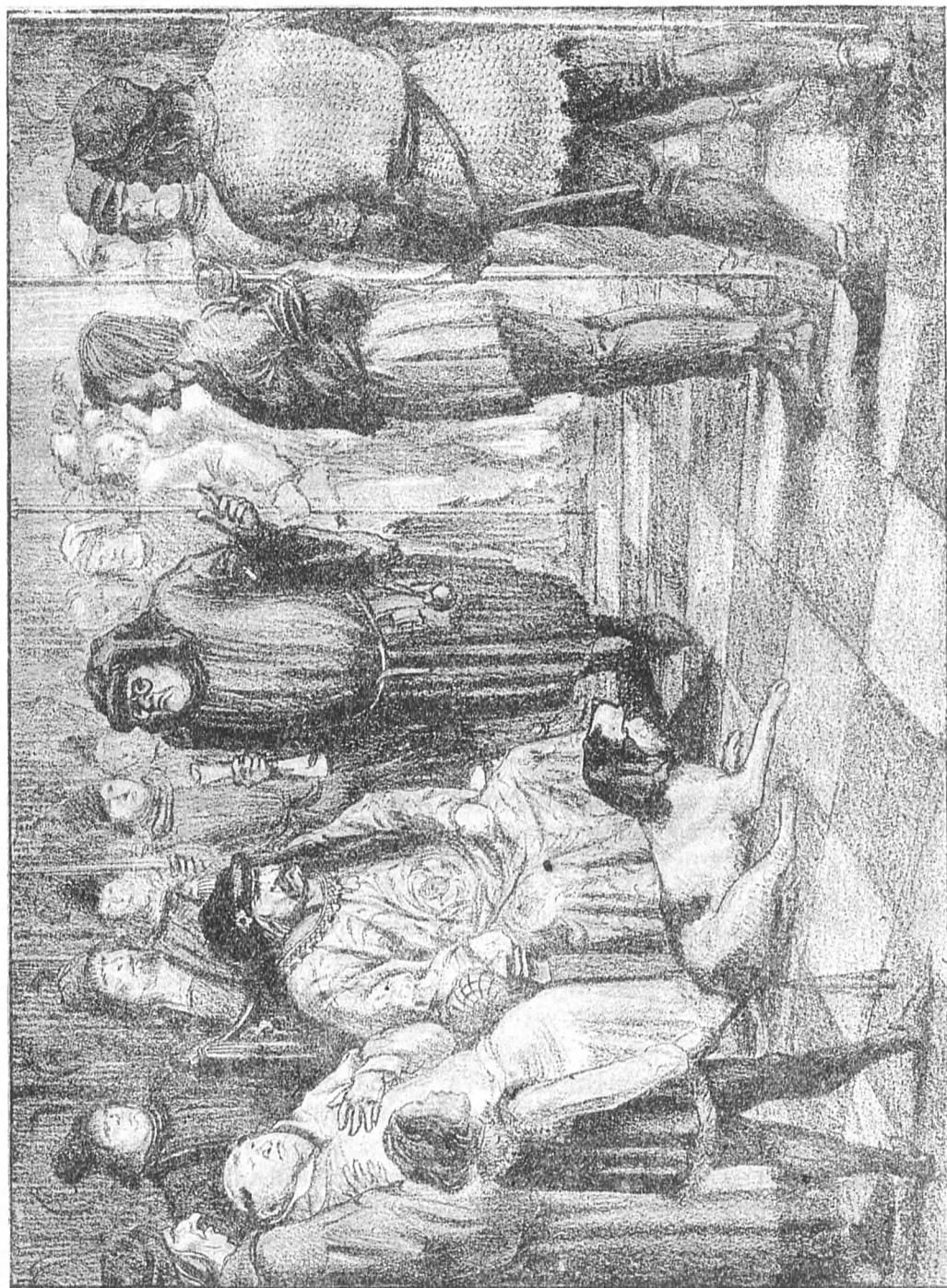
Абат. Як, спалити живого? А що б ви зробили, якби він убив церковну особу?

Д'Апремон. Мій кузен абат резонно каже; він завжди обстоює привілеї священства. Метр Гюг, за своїм звичаєм впорядкуй вирок! Цей нещасний має мужнє серце. Я не можу позбутися деякого жалю. Крім того, я не люблю мучити божу тварину дарма. Коли я надто довго жену гарного кабана, який добре відбивався і розпоров пузо не одній собаці, я стараюся встроити йому свій список у саме серце, щоб убити його одним ударом. Цей чоловік убив моого сенешала; його буде повішено, але я не хочу, щоб його шматували перед тим, як покарають його смертю.

Рено. Монсеньйор, дякую вам покірно.

Д'Апремон. Побачимо, чи не втратиш ти свою байдужість, коли видиратимешся на драбину.

Входить стольник.

Я боявся, щоб невинні не були покарані за одного винного.

Стольник. Монсеньйор! Слуга пана Філіппа де-Батфоля приставив гарного гладкого оленя, якого його пан надіслав вам як подарунок. Панна Ізабелла питає вас, як ви хочете, щоб його зготовили.

Д'Апремон. Спитай у цих панів.

Сівард. Він гладкий?

Стольник. Півтора великих пальця сала під шкурою.

Сівард. Філе на рожні. Я кращої печені не знаю, коли тварина гладка.

Де-Монтрейль. Це правильно, і до цього треба зеленої підливи й багато коріння.

Конрад. Мені ніжку оленя, щоб зробити ручку для арапника.

Д'Апремон. Ти не заслуговуєш цього, бо ти ледве тримаєшся на коні.

Конрад. Це — не для того, щоб їздити на коні, а щоб шматати собак.

Д'Апремон. Гаразд, закінчимо з цим; вивести цього чоловіка. Я накладу свою печатку на вирок, коли писар його напише.

Рено. Монсеньйор, зробіть мені ласку, дозвольте мені сповідника.

Д'Апремон. Сповідника? А що ти з ним робитимеш, за суджений розбішако? Чи не сподіваєшся ти примиритися з небом?

Абат. Люний кузен, бог не без милості. Цей чоловік ще не втратив деякої пошани до людей церкви, йому не можна відмовити в сповідникові.

Д'Апремон. За годину до того, як візьметесь до діла метр Клавдій, кат, тобі пришлють замкового священика.

Рено. Я краще б хотів шановного панотця Жана, коли б на це була ваша ласка.

Д'Апремон. Я примічаю, що всі поганці цієї країни знають отця Жана і сповідаються йому.

Абат. Шкода! Слід сказати, отець Жан не є добрий приклад для братства.

Д'Апремон. Це він в одній з своїх проповідей натхнув цьому мужикові діавольську думку вбити мого сенешала.

Рено. Я сам собі пораду дав, більш ніхто.

Д'Апремон. Мессір абат, якби я був на вашому місці, я пильніше стежив би за поведінкою цього монаха. Він завжди тиняється серед селян, і у мене великий сумнів, щоб він їх навчав покірності своєму феодалові. (До Рено). До тебе пришлють замкового капелана. Маєш щастя, що ще дбають про таку душу, як твоя... Коли в нас базарний день?

Прокурор. У найближчий четвер.

Д'Апремон. Гаразд. Приготуйся ж на четвер, сину Варавви!..
Одвести його.

Рено виводять.

Конрад. Воно зовсім не втішне, це феодальне правосуддя.
Я піду на кухню по оленячу ніжку.

Д'Апремон. Скажи економові, щоб він приніс чотири пляшки
іспанського вина. Воно дуже добре з дичною.

Сівард. Хлопче, скажи, щоб принесли краще шість, а не
чотири.

Д'Апремон. Шість?.. гаразд, ви серйозний компаньйон,
мессір Сівард.

СЦЕНА XIV

Інший зал у замку Апремон. Сівард, паж.

Паж (біля вікна). Це все аж до тої дзвіниці, належить мон-
сеньйорові.

Сівард. Гарне баронство, далебі! І одей малий ласун наслі-
дує це все?

Паж. Авеж, пане.

Сівард. Яка шкода, що тутешня панна не одначка — це
був би посаг принцеси.

Паж. Ох, щодо її посагу, то він буде гарний, можу поручи-
тися вам. Її бабуся залишила в Артуа гарний лен; він дає, як
мені сказали; понад десять тисяч флоринів.

Сівард. І ці десять тисяч флоринів разом з панною призна-
чені, кажуть, цьому товстопикому з зеленим пером? Святий Юрій!
Я знаю чоловіка, якому вони личили б більше.

Паж. Мессір Монтрейль одержить багато майна від свого дядька.

Сівард. Тим гірше, бо він не зможе з нього зробити нічого
благородного. Це страшений скупердяга.

Паж. Вибачте, мессір, я мушу вас залишити, щоб іти вико-
нувати свої обов'язки.

Сівард (даючи йому гроши). Дуже вдячний, хлопче! На ось, ви-
пий за мое здоров'я. (Паж виходить). Десять тисяч флоринів при-
путку! Ось чим можна тримати гарний загін. Коли б Жільбер
пристав до мене, ми б писали закони для цілого Бовуазі. Після
його смерті все було б моїм, бо цей малий дурень...

Входять Ізабелла і Маріон.

Ізабелла. Прекрасний рицарю, ви з сумом дивитеся в вікно. Ви, здається, зітхаете, прагнучи якнайскоріше покинути наші ста-ровинні стіни й роз'їджати ще по цій гарній країні на чолі ва-ших воїнів.

Сівард. Ні, прекрасна панно, я не думав про своїх воїнів, я міркував про те, що мені було б куди приємніше роз'їджати по цій рівнині з яструбом на руці, в супроводі панни Ізабелли.

Ізабелла. Цією приємністю вас легко можна потішити. Мій батько не хоче відібрati в своїх полонеників жодної розваги, яка може пом'якшити нудьгу їхнього полону.

Сівард. Слово честі, і в'язниця приємна з таким милим тю-ремником!

Ізабелла. А ми ще довгий час матимемо честь сторожити вас, пане?

Сівард. Я гадаю, що ще деякий час матиму щастя бути біля вас, бо я не можу зговоритися з вашим батьком. Він у мене вимагає королівський викуп, а мої гаманця разом з гаманцями моїх приятелів не може на це вистачити.

Ізабелла. Ах, монсеньор, якби панни Англії знали про ваш полон, я певна, вони розпродали б свої золоті обручки й шпильки, щоб викупити пана Сіварда.

Сівард. Коли б панни Англії побачили власницю замку, яка тримає мене в полоні, вони вважали б, що я про них забув.

Ізабелла. Як, сір рицар, невже ви не змогли їм дати краще уявлення про свою вірність?

Сівард. Ех, пані, який Амадіс міг би лишитися вірним, ба-чачи ваши прекрасні очі! Увесь Круглий стіл...

Ізабелла. Ах, облиште лестощі, в цьому я вас пізнаю, панове капітани вільних загонів: коли у вас немає змоги роз'їжджати по країні, заганяючи волів та коней, тоді ви нам даруєте свою ласку, думаючи про нас, нещасних панн, і стараєтесь привабити нас своїми велими гречними розмовами.

Сівард. Бідолашні мандрівні рицарі! Всі проти нас: дами глузують з нас, бо, роз'їджаючи повсякчас з шоломом на голові, ми не маємо часу навчатися солодкої мови кохання. Рицарі, які надягають на себе частіше шовк, ніж валізо, приваблюють серця красунь, за яких вони не насмілися б з нами змагатися із списом у руці.

Ізабелла. Шодо любовної мови, мессір Сівард, ви гаразд показуєте, що мали досить часу її вивчати.

Сівард. Велика ласка неба, що я вам здаюся красномовним!

Ізабелла. Облишмо це, монсеньор. Ви знаєте, що я наречена, і мені не слід прислухатися до всіх солодких слів, які ви мені наговорили.

Сівард. Наречена! Невже це нерушима обітниця?

Ізабелла. Нерушима? Цього не можна сказати!

Сівард (убік). Фортеця наша. (Голосно). Так можливо?

Ізабелла. Я можу відмовитися від свого слова... але з одною невеликою умовою...

Сівард. З якою саме? Скажіть, в ім'я богородиці!

Ізабелла. Якщо я не одружуся з сіром Монтрейлем, то мій лен в Артуа, який становить усе мое майно, перестане належати мені.

Сівард (убік). Чорт!

Ізабелла. Що з вами, мессір? Ви, здається, трохи... зніяковіли.

Сівард. Це... те... велике нещастя... що... що... це — чудна умова... — Здається мені, сьогодні дуже пізно обід. Мені кортить покуштувати дичину, яку вам надіслали.

Ізабелла. Зараз задзвонять.

Сівард. Я бачу, мессір д'Апремон іде по галереї... Він, здається, робить мені знак підійти.

Виходить.

Ізабелла. Ха-ха-ха! Ось і зникла вся його гречність. Вигадка, яку я йому сказала, урвала нитку його компліментів.

Маріон. Ото дійсно гордовитий рицар, що може претендувати на руку панни, яка володіє значним леном! Капітан над злодіями, все майно якого складається з коня й старої зброї!

Ізабелла. Замовкни! Мессір Сівард — дворянин і не тобі лихословити про нього.

Маріон. Він — дворянин! Він такий самий, як і всі подібні до нього волоцюги, що фабрикують собі герби, як тільки назбирають собі десять озброєних шалиганів. Слово честі, мені як захованець більше до вподоби цей бідолаха П'єр, якого ви прогнали.

Ізабелла. Здається, я заборонила говорити мені про цю людину?

Виходять.

СЦЕНА XV

Галевина в лісі, з чималим дубом на середині. Ніч. Брат Жан, Симон Мансель, Бартельмі, Тома, Моран, Гайон, Вовкулак, селяни розбійники.

Вовкулак (до брата Жана). Кожному відповідна шана! Вельмишановний отче, сідайте під дубом на цю купу соломи. Вона

не зрівняється з гарним різьбленим кріслом у вашому абатстві, але це все, що ми можемо вам запропонувати. (*До решти*). А щодо вас, то запрошу зробити як я. (*Сідає на землю, всі також сідають*). Не бійтесь, що вас тут застукають: я сам розставив вовків на постах, і вони добре вартуватимуть; щоб їх збити з пантелику, треба бути вже надто спритним.

Брат Жан. Дорогі мої діти і дорогі мої земляки! Я зібрав вас на цьому місці, щоб умовитися, яким способом нам діяти. Я закликаю кожного подати свої міркування і відверто заявити про свою думку. Насамперед дізнаймося, що роблять селяни по інших селах... Де наші друзі з Жене?

Тома. Вельмишановний отче і ви всі панове й друзі! Я маю вам сказати, що всі добрі люди з Жене, мужики й інші селяни, готові скрутити голову мессіру Філіппові де-Батфолю і простягти вам руку, щоб зробити те ж у вас, якщо це потрібно. Спитайте тепер оцих трьох чоловіків — вони з Жене — чи я збрехав вам хоч одне слово.

Тroe селян. Це правда, ми охоче скрутимо йому голову.

Брат Жан. Чи є у вас зброя?

Тома. Майже стільки, скільки потрібно. Я купив кілька мечів і списів, і де все заховано в дірі, під скелею, добре загорнуте, щоб не заіржавіло.

Брат Жан. Це добре! (*До решти селян*). Ну, а ви? Ви, здається, з Берні, ви — з Ласурса, а ви?..

Селянин. Ми — з Валь-о-Корньє.

Брат Жан. Що нового ви нам скажете?

Селянин. Все готово, проводирі обрані. Ми виступимо, коли ви захотите.

Другий селянин. У нас зброя є.

Третій селянин. Скажіть нам день і ми вирушимо.

Брат Жан. Бачу, ви всі готові на добре діло. Отже давайте вирішимо, як найкраще позбутися баронів та інших сеньйорів цієї країни. Чи має хто щось запропонувати?

Вовкулак (*підводячись*). Вовки... я хочу сказати, мої друзі, ви знаєте, що замок Апремон найсильніший у Бовуазі. Ми, люди цього лену, маємо найважче завдання, і мені здається, що ви, бо вам доведеться тільки вбити одного-двох людей і спалити один беззахисний будинок, — ви, — кажу я, — повинні простягти нам руку і допомогти захопити замок Апремон.

Тома. Так ми й зробимо; і якщо ви хочете сто чоловік від нас, вам тільки треба сказати.

Симон. Все це швидко можна влаштувати. Але треба знати, що нам зробити, щоб увійти в цей замок, і в який день.

Моран. Мені здається, вельмишановний отче... і все това-

риство, яке я вітаю... мені здається, що краще буде почекати ще деякий час, поки всі селяни Бовуазі увійдуть в нашу спілку. Тоді, принаймні, ми знатимемо наші сили...

Вовкулак. Якого чорта ще довше чекати? Ми досить численні, почнімо; решта посміливішає, коли побачить гарний приклад, який ми ім дамо. Отже, вище молот, бий, трохи! — ось моя думка.

Симон. Між іншим, люди добрі, чоловік, якого ви всі любите, Рено з Апремона, мій двоюрідний брат — у тюрмі і жде страти. Це буде ганьба для нас, коли ми дамо йому вмерти і не врятуємо його.

Бартельмі. Певна річ, Рено заслуговує, щоб ми дещо зробили для нього.

Мансель. Ви всі знаєте його благородну поведінку. Після того, як він убив злого сенешаля, він віддав себе в руки барона, щоб з людей його села не покарали кожного десятого або не взяли їх на муки.

Вовкулак. Оде молодець, клянусь тілом бика! І ми зробимо добре діло, коли знищимо всіх дворян Франції, хоч би тільки для того, щоб врятувати його... Ну, то берімося до зброї, завтра ж підемо всі до замку, постараємося висадити ворота і...

Моран. Це так, звичайно, але невже ти забув про варту і звідний міст?

Бартельмі. Значить, завтра вночі ми спробуємо захопити їх зненацька...

Моран. Щоб видертися на стіну, нам потрібні драбини, а в нас їх нема.

Гайон. Та у мене є драбина, щоб лазити на горище, я її охоче позичу.

Моран. Дурню, твоя драбина не має навіть п'ятнадцяти футів, а стіни мають понад сорок...

Бартельмі. Тоді, клянусь кров'ю пречистої діви, давайте наробимо драбин; нарубаймо високих жердин ...

Моран. Як зробити це так, щоб вони не помітили?

Симон. А крім того, нам бракує часу. Рено поведуть на страту в четвер, у базарний день.

Бартельмі. Тоді чорт мене побери, коли я знаю, що його робити!

Вовкулак. Якби Жільбер або його дочка вийшли з замку, ми могли б може...

Брат Жан. Ви кажете, Рено мають стратити в четвер?

Симон. Саме в четвер.

Брат Жан. На базарному майдані?

Симон. На базарному майдані. Там тепер ставлять шибеницю.

Брат Жан. Саме в четвер його ї треба визволити. Він буде на майдані, де його вартуватимуть з двадцять ратників щонайбільше. Жільбер, без сумніву, буде при страті. Він охочий до таких видовищ. Це прекрасна нагода: на рівнині, сто проти одного, успіх певний.

Вовкулак. Отак зробити найкраще, і приrozумів це наш отець Жан!

Брат Жан. Як тільки ратники пройдуть звідний міст, сто з вас, які сковаються за хатою Морана, побіжать до воріт і, без сумніву, не дуже важко буде захопити їх зненацька. У всякому разі ми захопимо Жільбера, а раз він буде в наших руках, замок незабаром буде наш.

Симон. І ми врятуємо Рено!

Всі. Отець Жан правильно каже, до діла!

Бартельмі. Я беру на себе, якщо ви хочете, напад на ворота.

Брат Жан. Гаразд, Моран, ти будеш з ними і з П'єром, який незабаром надійде. Він знає замок і буде вам проводирим. Ти, Франк, триматимешся на узлісці з своїми хоробрими вовками, готовий підоспіти на перший сигнал.

Вовкулак. Довго мене ждати вам не доведеться.

Брат Жан. Тома, ви прийдете з Жене раннім ранком з своєю сотнею селян. День буде базарний, ваша численність не викличе ніякого підозріння. Сховайте свою зброю у візках з соломою. (*До решти селян*). А ви залишайтесь дома і беріть на себе справу з Філіппом де-Батфолем. Та не забудьте обов'язково запалити на вашій дзвіниці вогнище з хвосту на знак перемоги.

Селянин. Я гострю щодня свою сокиру, нею я не промахнусь.

Брат Жан. Ви, добре люди, з Ласурса, Бернільї і Валь-о-Корньє, пришліть нам своїх молодців — і ніякої пощади всім, хто має убрання з гербами. Не забудьте сповістити нас про ваші успіхи, запалюючи вогнища по високих місцях.

Другий селянин. Я прийду, мій брат залишиться дома.

Третій селянин. Я приведу шістдесят готових битися молодців.

Моран (*підводячись*). Цить! Я чую якийсь шум. Нас викрили!

Вовкулак. Боягуз! Хіба ти не бачиш, що це — один з моїх вовків?

Моран. Це так, але з ним ще якісь люди.

Брат Жан. Це — П'єр, це — наші друзі. Я їх послав купити зброю в Бове, і ось вони її нам несуть.

Входить П'єр з селянами, які несуть зброю.

П'єр. Ось вам зброя, нею можна озброїти найчисленніший загін Франції.

Брат Жан (*до П'єра*). Що нового в Бове?

П'єр. Мессір Ангерран-де-Буссі має не більш, як сорок списів і сто лучників; він нічого не зможе почати проти нас..

Брат Жан. Чи не дивувався хто, бачачи, що ти купуєш стільки зброй,— як тобі здається?

П'єр. Аж ніяк! Я завжди її купував для монсеньйора. Крім того, всі нею запасаються проти волоцюг і розбішак, що грабують країну.

Вовкулак (*тихо до свого помічника*). Цей розжалуваний ратник має вигляд, який мені не дуже подобається.

Брат Жан. Все складається, як на свято... Воно настане в четвер.

Моран (*тихо до брата Жана*). Чи певні ви щодо П'єра?

Брат Жан (*тихо*). Як себе самого... (*Голосно*). П'єр, скільки варти є на воротах замку?

П'єр. Десять, більше ніколи. Половина завжди беззбройна, лежить на лавах, спить або грає.

Брат Жан (*до решти*). Чуєте? П'єр, ти підеш з сотнею цих молодців, щоб захопити ворота і звідний міст, тим часом як ми підемо визволяти Рено. Я потім тобі поясню весь план докладніше.

П'єр. Тільки, друзі мої, присягніть мені не чинити нічого злого жінкам. Ані найменшої кривди ім!..

Вовкулак. Що він каже, цей лакей Жільбера?! Все, що є дворянського — засуджено!

П'єр. Так, засуджено тобою, скажений вовче, але, на щастя, всі ці хоробрі люди не схожі на тебе.

Вовкулак. Прекрасний мій менестрелю! Почну з того, що примушу тебе заспівати пісеньку, а я вибиватиму тakt на твоїй голові цим дрючком.

П'єр (*виймає меч*). Підйди сюди, звіре!

Брат Жан. Стій, Франк! Що означає ця суперечка на таких зборах, як наші? Хіба ви не знаєте, що панна д'Апремон — добра й милосердна жінка? Чи є тут хто, щоб сказав навпаки?

Селянин. Нікого, нікого! Горе тому, з чиєї вини хоч один волос упаде з її голови.

Вовкулак. Гаразд, на цей раз нехай так, але давайте працювати широ!

Сідає знов. П'єр вкладає меч у ножни.

Моран. Ми збираємося розпочати велике діло; слід було б дати ім'я нашому загонові.

Вовкулак. Моран правильно каже, і я мав дещо вам сказати щодо цього. Друзі мої, ви знаєте, що я був перший, хто пішов війною проти панів, отже я мав би право дати ім'я нашій спілці. Я міг би вам запропонувати назватися вовками, це ім'я вже славетне, але це могло б викликати розбрат між нами. То назовемо себе іншим ім'ям: Загін скажених ведмедів, наприклад, або Загін смерті. Це матиме гарний вплив, — з чорним прапором, а на ньому дві білі шибениці.

П'єр. Який жах! Чисто розбійницький прапор!

Вовкулак. П'єр, я мушу тобі неодмінно пустити кров, ти надто запальний, щоб ми з тобою могли розмовляти спокійно.

Брат Жан. Цитьте! Ще раз вам це наказую. Назви, які нам пропонує наш друг Франк, не відповідають такій святій справі. Чого ми хочемо? Визволитися спід тиранії сенійорів, утворити вільні громади. Отже назовемо себе Спілкою громад, а щодо гасла, то яке ім'я може бути кращим, ніж ім'я святого Лефруа, заступника цієї країни?

Селяни. Так, так! Громади! Лефруа! Лефруа!

Вовкулак. Ім'я святого... Дуже шкода!

Селяни. Громади! Визволення! Лефруа! Лефруа!

Вовкулак. Гаразд, Лефруа, в час добрий! Можна й це гасло повернути нам на користь. Лефруа! Лефруа! Бий! Бий! Лефруа!

Брат Жан. Хто з вас уміє трубити в ріг?

Гайон. Я непогано знаюся на цьому, отче, і мої свині (господи, поможи нам!) пізнають мій ріг за півмилі.

Брат Жан. Гаразд. Ти трубитимеш, коли я тобі подам знак. Франк, ти прибіжиш на цей сигнал. П'єр, Бартельмі, ви атакуєте ворота.

Всі. Амінь!

Моран. Вже світає: ми ледве встигнемо повернутися додому.

Брат Жан. Ще хвилиночку, друзі мої. Я з сумом помітив ознаки розбрата в наших лавах. Двоє з вас, обое хоробрі й віддані загальній справі, здається, зберегли зло пам'ять про деякі надто запальні слова, якими вони перекинулися в хвилину гніву. Єдність — найперше, діти мої. Раніш, ніж ми розійдемося, хай Франк і П'єр по-брательському простягнуть один одному руки.

П'єр. Я!..

Всі. Хай, хай помиряться!

Вовкулак. Гаразд, тільки хай він не корчить з себе дворянина.

П'єр. А ти не корч...

Брат Жан. Ну, простягніть один одному руки і забудьте про все.

П'єр і Вовкулак простягають один одному руки.

Вовкулак (до П'єра). У тебе маленька біленька ручка, наче в жінки.

П'єр. А твоя занадто червона, Вовкулак.

Вовкулак. Я цим пишаюся.

Брат Жан. Раніш, ніж залишити це місце, присягнімося, що прийдемо вчасно на базарний майдан у четвер, після першої.

Всі (простягаючи руки). Присягаємось!

Брат Жан. Хай благословить вас господь і святий Лефруа! В четвер ми зберемося, щоб уже не розлучатися.

Виходять.

СЦЕНА XVI

Келія брата Жана в абатстві святого Лефруа. **Брат Жан, П'єр.**

П'єр. Не люблю я цієї мішанини серед наших змовників. Ще коли б ви мали тільки лагідних і гуманних людей, як от Симон і Моран, але цей п'яниця Гайон і особливо Франк... Не можу подумати без жаху про всі жорстокі вчинки, які він заподіяв; крім того, хіба він не відступився від свого бога так само, як і вся його зграя?

Брат Жан. Франк був тяжко скривджений. Його помста була жахлива, я це знаю, проте це все ж була помста. А крім того, в такий час бути надто совістливим не слід. Франк смілива людина, у нього тверда рука. Його допомогою не слід нехтувати.

П'єр. Коли всі ці бандити стануть господарями становища, вони будуть гірші за хижих звірів.

Брат Жан. Хіба я не їхній ватажок? І невже ти гадаєш, що я не зможу їх примусити коритися мені? Саме для того, щоб їх стримувати, я згодився стати на чолі їх.

П'єр. Дай боже, щоб вам це вдалося!

Брат Жан. Найперше подбаймо про успіх у нашій справі... Дзвонять до утрені. Допоможи мені одягти цей кільчастий панцер і поверх його свою сутану.¹ Ця меса буде остання, яку я слухатиму... принаймні тут. Іди й жди мене на майдані. З цією бородою і в цьому плащі ніхто не зможе тебе впізнати.

П'єр. Почали дзвонити. Ніколи ще не билося так дуже мое серце при наближенні небезпеки.

Брат Жан. Відступати вже пізно. Сьогодні увечері ми бу-

¹ Сутана — ряса, вбрання католицького духовенства.

демо вільні або нас повісять. Я зроблю все, що можу, щоб мене не повісили. Іди за моїм прикладом і думай про нагороду, яка має тобі припасти.

Лунає дзвін.

П'єр. Ісує!

Брат Жан. До побачення! При виході з церкви ми зустрінемося.

СЦЕНА XVII

Базарний майдан у селі Апремон. На ньому шибениця. На деякій віддалі видно замок. Симон, Моран, Мансель, Бартельмі, юрба селян.

Бартельмі (*до Морана*). Ти дуже блідий, друже; тобі страшно?

Моран. Отець Жан усе не йде.

Симон. Гайон пішов шукати його.

Моран. Не знаєш, чи є відомості від Тома?

Бартельмі. Ось візки, які тягнуться вздовж усієї великої улиці. Це — наші люди.

Мансель. Бартельмі, тобі слід було б бути вже на своєму посту з Мораном.

Моран. Почекаймо ще трохи. Ніхто не виходить із замку, боюся щоб вони не догадалися.

Бартельмі. Сховай свої думки при собі і не лякай людей. Тут боягузство не до речі...

Мансель. Ще на дзвіниці не дзвонили,— нема чого боятися.

Гайон (*входячи*). Шановний панотець іде слідом за мною. Кажуть, що в монсеньйора подагра і він не буде при страті.

Моран. Чорт! Це псує всю справу.

Бартельмі. Аж ніяк! Ми доберемося до його ліжка і вилікуємо його подагру.

Моран. Розмовляти тихше, будь ласка.

Мансель. Дивись, Симон, правда, це Тома з Жене, ось там на тому візку?

Симон. Це він, слово честі, і в нього такий вигляд, наче він зробив путнє діло в своєму краї. Піду погомоніти з ним.

Виходить. Лунає дзвін.

Моран (*хреститься*). Свята пречиста! Ось дзвонянять до страти.

Бартельмі. Хотів би я знати, про що міркує Рено цієї хвилини. Іду в заклад, він нічого й не підо зрює...

Моран. Ціть! Звідний міст спускається.

Брат Жан (*входячи. Тихо*). Ну, діти мої, всі готові?

Бартельмі (*напіврозкриваючи плащ і показуючи ручку меча*). Бачите ви це гарне знаряддя?

Брат Жан. Гаразд, заховай його ще на кілька хвилин.

Моран. Ось із замку виходить процесія.

Брат Жан. Ходім! На свій пост, Бартельмі! З першим звуком рога...

Бартельмі. Так, так!..

Брат Жан. Моран, за ним!

Моран. Благословіть мене, отче!

Брат Жан. Іди, не бійся нічого, нам допоможе святий Лефруа.

Моран. Амінь!

Бартельмі. А де П'єр?

Брат Жан. Там, закутаний у свій плащ; він подає тобі знак.

Моран і Бартельмі виходять.

Мансель (*до брата Жана*). Бачите, отче, он той дим? Це по дають знак наші друзі з Ласурс.

Брат Жан. Гаразд, гаразд!..

Симон (*входячи*). Я бачив Тома, вельмишановний отче. Пан Батфоль... (*Проводить рукою по шиї*).

Брат Жан. Гаразд!

Симон. Тома бачив на дорозі Вовкулака, він готовий, лук натягнутий, стріла наставлена.

Брат Жан (*до Симона*). У тебе дужий голос — ти перший крикнеш... Гайон, твій ріжок при тобі?

Гайон. Ось він. Я зранку сьогодні випив пляшку, щоб пропустити горлянку.

Мансель (*до брата Жана*). Отче, ще один дим!

Селянин (*входячи, до брата Жана*). Ми з усім упоралися в себе і прийшли вам допомагати.

Брат Жан. Тихо! Час наближається.

Входить Тома, везучи візок з соломою.

Тома. Хто купить мою солому? Цей візок вартий грошей.

Симон. Вістря списа стримить, піду його сковаю.

З'являються: Де-Монтрейль, Сівард, Конрад, його вихователь (усі четверо верхи), Рено, кат, оповісник, воїни.

Де-Монтрейль. Геть з дороги!

Конрад. Геть з дороги, поганці!

Вихователь. Дорогу монсеньйорові Конрадові д'Апремон!

Сівард (*показуючи на Тома*). Цей мужик непогано придумав.

З висоти свого візка йому чудесно буде видно страту.

Конрад (*сміючись*). Ха-ха-ха! Запалити б оцю солому, коли цей поганець на ній розляжеться зверху,— як би він задригав ногами!

Вихователь. Ах, смішна думка! Який ви штукар, монсеньйор... Але, монсеньйор, хіба ви не бачите, що це—солома, без сумніву, вашого батька, і якщо ви її спалите, то ви спалите своє власне майно.

Конрад. Пусте! Це мені байдуже! Я охоче віддав би всю цю солому, щоб побачити гримасу цього мужика, коли він відчує, що горить.

Оповісник. В ім'я великого й могутнього сеньйора, благородного мессіра Жільбера, барона д'Апремон, оголошується всім, кому належить знати, про велику кару, яку буде вчинено над особою Рено, кріпака й підданця апремонського лена, спійманого і викритого на вбивстві особи пана Томі Гатіні, сенешаля вищеної пана Жільбера, барона д'Апремон. Отже дивіться і вчіться з цього прикладу!

Рено (*на ешафоті*). Я прошу вас усіх, люди з цього села, помолитися за спасіння моєї душі.

Брат Жан. Ну, Гайон, сурми дужче! Лефруа!

Симон і Мансель. Лефруа! Волю громадам! Лефруа!

Гайон сурмить у ріг, усі селяни повторюють гасло. Деякі нападають на воїнів, що стоять на ешафоті, інші беруть зброю, заховану в соломі на візках. З'являються Вовкулак, його люди. Загальний переполох.

Де-Монтрейль. Мужики збунтувалися, тікайте в замок!

Скачутъ галопом.

Тома (*схоплюючи Конрада*). Страйвай, гадюченя, ти розплатишся за свого батька.

Конрад. Ох, друзі мої, не чиніть мені лиха. (*До свого вихователя*). Друже, захищайте мене!

Вихователь. Помилуйте благородну кров д'Апремона!

Тома. Ось, на тобі за кров д'Апремона!

Вбиває Конрада.

Вовкулак. Ось і тобі також! Іди разом за ним до діавола!

Вбиває вихователя. Перевертають ешафот, і Рено врятовується.

Симон (*до Рено*). Нарешті, хлопче, я знов тебе бачу. Обніми мене ще раз!

Мансель. Ну, візьми оцей арбалет¹ і ходім з нами. Треба битися.

Виходять усі троє в напрямі до замку.

Сівард (*оточений озброєними селянами*). Гей, панове, я зовсім не родич пана Жільбера, я його запеклий ворог і, крім того, його полоненик, якщо тільки ви мене не визволите.

Селянин. Смерть йому, це — дворянин!

Другий селянин. Бий його, це грабіжник!

Третій селянин. Спитаймо брата Жана, що з ним робити. (*До брата Жана*). Вельмишановний отче! Ось чоловік, що називає себе полонеником Жільбера д'Апремона,— вбити його?

Брат Жан (*до Сіварда*). Хто ви такий?

Сівард. Звати мене Франсуа Сівард, я — англієць і був полонеником барона д'Апремона.

Брат Жан. Ви командуєте загоном ратників... вільним загоном?

Сівард. Я...

Брат Жан. Я знаю. (*До селян*). Не чиніть йому нічого злого. Хай двоє його вартують, поки ми підемо в наступ. Ходім, діти мої... За мною!..

З'являються Бартельмі, П'єр, Моран, Симон.

Бартельмі (*до Морана*). Боягуз! Дурень! Це ти винен!

Моран. Ти кивав п'ятами так само, як і я.

П'єр. Коли б ви кинулися вперед, як я вам казав, цього не сталося б.

Брат Жан. В чому справа? Чому ви вертаєтесь?

Бартельмі (*показуючи на Морана*). Ми не захопили замок з його вини.

Вовкулак. Слухайте, ви всі — боягузи, крім Бартельмі і П'єра. Ми вже були на звідному мості, коли ці негідники побачили того товстого бика де-Монтрейля, який повертається до замку з південною ратників і мчав щодуху. Вони перелякалися і давай тікати хто куди, збиваючи один одного. Коротко, звідний міст був піднятий, і щастя ще, що ми не попалися ім у лабети.

П'єр. А Монтрейль проскочив з своїми людьми в замок.

Брат Жан. Нема чого журитися, діти мої: через кілька днів замок буде наш. Його треба оточити з усіх боків і добре стежити, щоб не перевезли туди ніяких припасів... Мессір Сівард, підійдіть, мені треба з вами поговорити.

¹ Стальний лук з дерев'яним держалом, тягнів якого натягується особливим пристроем.

Лефруа ! Волю громадам ! Лефруа !

Сівард. Верніть мені волю, і ви побачите, що я воюватиму, як і ви, з паном д'Апремоном.

Брат Жан. Гаразд, капітане, уявімо собі, що ми вам повернули волю,— чи будете ви таким порядним рицарем, щоб не забути про це доброчинство?

Сівард. Вам досить тільки сказати мені, як ви хочете, щоб я за нього подякував.

Брат Жан. Люди цієї країни взялися до зброї, щоб повернути собі волю і помститися над баронами за жорстокість, особливо над Жільбером, вашим ворогом. Ми радо приймемо вас, якщо ви приїднаєте свій загін до наших лучників, щоб битися за спільну справу. Ви знаєте, що сенійори цієї країни багаті, а здобич ділиться справедливо.

Сівард. В ім'я святого Юрія! Оде діло! Я до ваших послуг. Цієї ж хвилини іду і завтра ж мій рицарський значок маятиме на цьому місці поряд з вашими прaporами.

Брат Жан. Отже дайте мені свою руку. (До селян). Діти, ось іще один друг. Доблесний капітан Сівард приїднується до нас.

П'єр (убік). Ще один спільник, подібний до Вовкулака.

Брат Жан. Капітане, не поспішайте від'їздити. Я хочу порадитися з вами про облогу. Бартельмі, ви ставайте проти замкових воріт, стріляйте в кожного, хто виткнеться. Хай запалає велике вогнище у відповідь на сигнали наших друзів. П'єр, іди покажи цим хоробрим людям, як роблять фашини. Їх треба нарізати в лісі, щоб закласти рів... Не гаймо часу, хай жінки й діти назносять землі, каміння, хай кожен прикладе руки до цього діла. (Тихо до Вовкулака). А ти йди в монастир з своїми вовками, ти знаєш мої наміри.

Вовкулак. Так, так. З тонзурою, чи ні, мені байдуже.

Виходить.

Сівард. Ось дюжина вбитих ратників, цим дуже добре заладти рів.

Тома. Ходім, поскидаємо їх туди.

Сівард. Візьміть двері й столи і зробіть собі з них великі щити проти стріл; хочете, я покажу, як утяті добру штуку Жільберові? Візьміть прядива, змочіть його смолою, обмотайте ним вістря своїх стріл, запаліть і так кидайте в конюшні замку. Там є багато сіна, з цього буде гарне вогнище!

Брат Жан. Він діло каже. Швидше, швидше до роботи!

Селянин (показуючи відрубану голову братові Жанові). Ось голова мессіра Філіппа де-Батфоля.

Брат Жан. Гаразд, настроми її на кілок напроти замку.

Сівард. Філіпп де-Батфоль! Клянусь мечем Роланда, це мені

дуже втішно. Цей поганець звелів повісити одного з моїх лучників.

Селянин (*до брата Жана, показуючи йому жіночу голову*). Подивіться на цю голову, вельмишановний отче, це — голова володарки Бернілії. Гарне волосся, не хочете зробити собі з нього віяло від мух?

Брат Жан. Фі, яка бридота! Це волосся все закривавлене.

Сівард. Шкода, вона не була потворна. А втім, цього добра завжди вистачить для чесних людей.

Брат Жан. Ходім на край рову, капітане, зробимо свій обхід, і ви подасте мені вашу думку.

Виходять.

СЦЕНА XVIII

Внутрішній двір монастиря святого Лефруа. Ворота міцно замкнені. Видно купу різної зброй. Абат Оноре, навколошках перед труною святого Лефруа, брат Іньяс, брат Годеран, монахи, загін селян, підданців абатства.

Брат Іньяс (*до селян*). Ну, діти, сміливіше! Захищайте тих, хто годувє вас хлібом, допоможіть нам дати відсіч злочинцям, які збунтувалися проти своїх сеньйорів.

Брат Годеран (*до селян*). Ось вам зброя, тут є різна, і орудуйте нею сміливо.

Брат Іньяс. Певно, вони поводитимуться, як хоробрі люди, я можу поручитися. Правда, діти, ви захищатимете святі мощі і цей святий дім до останньої краплини крові?

Брат Годеран (*тихо до брата Іньяса*). Вони не відповідають.

Брат Іньяс (*до селян*). Питаю вас, діти мої, чи хочете ви нас захищати? А втім, наш друг, сір д'Апремон, судитиме невдовзі бунтівників, і абатство не має чого боятися.

Деякі селяни. Так, ми вас будемо захищати.

Решта селян (*між собою тихо*). Жільбер д'Апремон вже мрець... Його вбили.

Брат Іньяс (*тихо до абата*). Сір абат, промовляйте теж до них. Умовте їх, щоб вони добре виконали свій обов'язок. (*Абат не відповідає і наче залишився у споглядання мощей*). Кажу вам, сір абат, їм треба щось сказати; хто зна, як далеко може зйти цей бунт? Зрозумійте, що ці мужики повинні битися за нас. Їх треба підбадьорити. (*Вбік*). Він глухий. Дурень! Даремно молитимешся перед цією скринькою, яку зробили ми з Жаном: вона тебе не врятує...

Брат Годеран. Сюльпіс не йде. Він пішов у розвідку, боюся, чи не сталося яке нещастя.

Брат Іньяс. Слід було б написати губернаторові в Бове, мессірові Ангеррану де-Буссі, щоб він надіслав нам воїнів.

Перший селянин (*до одного з товаришів*). Жан, позич мені ножа.

Другий селянин. Слухай, що ти хочеш робити?

Перший селянин. Розрізати тятиву цього арбалета. Тоді я не зможу з нього стріляти.

Брат Іньяс. Ну, діти, чи ви всі озброїлися, як хто хотів? Ось ще списи. Візьміть іх.

Третій селянин. Цей список увесь сточений червами.

Брат Іньяс. Візьми інший. Ось цей.

Третій селянин. У цього все вістря покривлене.

Брат Іньяс. Він може ще послужити.

Перший селянин. У моого арбалета нема тятиви.

Брат Іньяс. Пошукай тятиву і поспішай!

Другий селянин. У моого теж нема тятиви.

Четвертий селянин. Піду пошукаю іншу, нову.

Кілька селян. І ми теж....

Ідуть до воріт.

Брат Іньяс (*заступаючи ім дорогу*). Тихше, панове, куди ви йдете?

Селяни. Додому, щоб узяти кращу зброю.

Брат Іньяс. Ні, лишайтесь тут, діти мої. Зброя, яку ви маєте, гарна зброя, а крім того вона вам навіть не буде потрібна з допомогою божою і святого Лефруа.

Сильний стук у ворота.

Абат (*підводячись, з жахом*). О, боже мій! Святий Лефруа, adjuva nos.¹

Брат Іньяс. Хто там?

Голос зовні. Відчиніть, це я, Сюльпіс!

Брат Іньяс. Відчиніть швидше! (*До брата Сюльпіса, який входить, тремтячи з жаху*). Ну, що чути?

Брат Сюльпіс. Ах, друзі мої!..

Брат Іньяс. Говоріть тихше.

Брат Сюльпіс (*до селян*). Все йде гаразд! Все йде гаразд, друзі мої! Сір д'Апремон розбив іх упень.

Селяни. Хай живе святий Лефруа і наші благородні сеньйори!

Брат Сюльпіс наближається до абата, всі монахи його оточують, селяни лишаються в глибині сцени.

¹ Допоможи нам (латинською мовою).

Брат Сюльпіс. Все загинуло. Селяни збунтувалися. Мессіра д'Апремона вбито, сказали мені. Вся Боувазі підняла зброю проти дворян.

Брат Годеран. Значить, не проти нас, проти нас вони не мають лихих настроїв?

Брат Іньяс. Дай то боже!

Брат Сюльпіс. Але найжахливіша і майже неймовірна річ,— що брат Жан, скарбник цього абатства, кажуть, стоїть на чолі бунтівників.

Брат Іньяс і брат Годеран. Брат Жан!

Абат. Нечестивий! Антихрист! О, боже мій, невже йому ти віддаси овець своїх?

Брат Сюльпіс (*до брата Іньяса*). Ось за кого ви заступалися, Іньяс. Що ви на це скажете?

Брат Іньяс. Я збентежений вкрай.

Брат Годеран. І я теж. Я не вважав його за здатного на такий злочин.

Абат. Ну, брати мої, нічого не лишилося робити, як тільки взяти щонайшвидше труну сіра святого Лефруа та скільки ми зможемо понести з собою грошей і тікати чимдуж у Бове; якщо ні, цей філістимлянин прийде сюди і виріже всіх нас.

Брат Годеран. О, небезпека ще не така загрозлива, хватити бога.

Брат Сюльпіс. Я зразу ж послав слугу до мессіра Ангеррана. Отже незабаром надійде допомога.

Брат Іньяс. Наші стіни високі.

Абат. О, брати мої, ви не знаєте цих синів сатани! Цей нечестивець силою свого чарівництва переверне наші стіни легше, ніж дерев'яний свічник. Рятуймося! рятуймося!

Брат Іньяс! Говоріть тихше, сір абат, мужики можуть нас почути.

Абат (*беручи одну з палиць, якими переносять труну*). Ходім швидше. Хто допоможе мені нести цю дорогу святиню?

Чути неясні крики.

Брат Іньяс. Чуєте?

Абат. Consummatum est.¹ Нечестивий прийшов!

Падає навколошки.

Брат Сюльпіс. Стukaють. Ісусе! Маріс!

Стukaють дужими ударами.

Абат (*розслабленим голосом*). Vade retro satanas.²

¹ Сталося.

² Відійди, сатано.

Геть кріпацтво ! Геть панщину ! Геть сенйорів ! Все, що вони мають, — наше !

Брат Іньяс. Хто грюкає так несамовито в ворота цього святого абатства?

Вовкулак (*зовні*). Відчиніть, в ім'я діавола, відчиніть, або я висаджу ворота!

Абат. Боже мій, дай мені силу вмерти мучеником!

Брат Іньяс. Якщо ви зараз не відступите, ми вас закидаємо камінням і стрілами.

Вовкулак (*зовні*). Ми боїмося ваших стріл не більше, як ваших відлучень. Відчиніть ворота. А ні, то я їх висаджу!

Брат Годеран (*до селян*). Ну, друзі мої, стріляйте крізь бійниці в цих розбійників.

Вовкулак. Підданці цього монастиря! Ми прийшли визволити вас з рабства. Допоможіть нам, ми — ваші брати. Я — Христіан Франк, я визволю вас.

Абат. Вовкулак! Ісусе! Маріє!

Всі. Вовкулак!

Перший селянин. Я ніколи не відважуся стріляти на Вовкулака.

Більшість селян відходить від воріт.

Вовкулак. О! Ви побачите, що може зробити дубина Вовкулака (*безперстанку ґатить у ворота*). Принесіть оту велику деревину... Сюди, Франсуа! Сюди, Жан-Малий! Стій! Бийте по команді! Раз, два, три! (*Гатять у ворота так, що вони от-от розлетяться*). Ось хто б'є добре! Ще добрий удар! Раз, два, три!

Одна дошка воріт відлітає.

Брат Іньяс (*беручи списа*). Сьогодні слід бути хоробрим, бо інакше — кінець нам. (*До абата й решти монахів*). Ну, робіть як я, замість того, щоб молитися й хреститися наче жінки. (*До селян*). За мною, друзі!

Ворота висаджено, Вовкулак входить в своїм загоном. Всі монахи й селяни відступають, побачивши його. Він вириває списа з рук брата Іньяса і збиває його з ніг ударом ратища.

Вовкулак. Залиш цю зброю для чоловіків, старий нікчемо! Волю селянам! Геть кріпацтво! Ну, селяни, кричіть: волю!

Селяни. Волю! Геть кріпацтво!

Вовкулак. Геть кріпацтво! Геть панщину! Геть сеньйорів! Все, що вони мають, — наше!

Селяни. Волю! Все, що вони мають, — наше!

Вовкулак. Отже, до того, як грабувати, вчинімо розправу. Де тут якийсь Оноре, що величає себе абатом цього монастиря?

Абат (*вбік*). Боже мій! Не смерті я боюся, а боюся вмерти неочищеним від гріхів.

Вовкулак. Ну, нікто не відповідає? По цьому одягу я впізнаю брата Оноре. (*Хапає Оноре за в'язи*). Ну й красунь з абата, слово честі!

Селяни регочуть.

Абат. Ох, боже мій! Скороти, принаймні, мої муки.

Брат Сюльпіс (*до Вовкулака*). Майте жаль до служителів господи бога.

Вовкулак. Цить! (*До абата*). Скажи мені, звідки ти набрався сміливості стати абатом цього абатства на шкоду достойному й шановному панотцеві Жану?

Абат (*запинаючись*). Я... я... я...

Вовкулак. Говори виразно, або, клянусь ім'ям святого Юрія, я тебе задушу!

Абат (*показуючи на монахів*). Мене обрали вони.

Вовкулак. Вони мають відповісти негайно за це обрання. Але ти скажи мені, нікчемний монаху, хіба ти не знати, що отець Жан вдесятеро достойніший за тебе? Відповідай!

Абат. Убийте мене зараз.

Вовкулак (*замахуючись дубиною*). Зажди, матимеш задоволення.

Монахи. Милосердя, милосердя, пане капітане!

Вовкулак. Раніш, ніж я тебе вб'ю, скажи мені, голомозий, де скарбниця твого монастиря?

Абат. Це... добро бідняків... Проте... візьміть його... Брат Годеран вас поведе туди...

Вовкулак. Скільки вас, монахів, у цьому монастирі?

Абат. Я... гадаю... що... від восьмидесяти двох... до восьми-десяти трьох.

Вовкулак. Як то, вісімдесят два з половиною, чи що? Дурень, не знаєш рахунку свого загону!

Абат. Вісімдесят два...

Вовкулак. Вельмишановні отці, можете написати своїм приятелям, щоб вони мені надіслали по сто франків викупу за кожного з вас і не пізніш, як через місяць. Покищо замкну вас у вашому голубнику. Якщо не буде грошей через місяць, я одріжу кожному одне вухо, ще через два тижні — друге вухо, ще через два тижні — голову. Забирайтесь. Хто має вуха, щоб чути, хай чує!..

Кілька монахів. Ми з бідних родин... і ніколи...

Вовкулак. Цить! Відвести геть цих крикунів! (*До одного з розбійників*). Вільфрід, піди перевір скарбницю! Жан-Малій, замкни оцю купу чорного убрання! Почекай!.. Хто з вас називається Іньяс? Відповідайте! Хто з вас називається Іньяс?

Брат Іньяс. Це я, чого ви від мене хочете?

Вовкулак. Ви можете іти собі скрізь, куди хочете, без викупу. Подякуйте за це отцеві Жану і капітанові Франку, прозваному Вовкулаком. Беріть з собою те, що вам належить, і, на все добре!

Брат Іньяс. Дуже вам вдячний, але дайте мені провожатих до Бове, бо...

Монахів виводять.

Вовкулак. Гаразд, гаразд, побачимо! (*До абата*). А ти з мерзеного порідя д'Апремонів, то й не сподівайся помилування, я тебе спалю живого перед замком твого кузена.

Абат (*навколошках*). О, пречиста діво! Святий Лефруа! На яку муку ви мене прирекли!

Вовкулак. Оцио велику позолочену скриню — я гадаю, що це труна святого Лефруа — однесті в наш табір, вона принесе нам щастя (*штовхає її ногою*).

Абат (*підстрибує розгнівано*). Нечестивий! Ти зневажаєш святі моці, я тебе покараю своїми недолугими руками!

Кидається на Вовкулака, наче намагаючись скопити його за горло, той його легко відкидає. Абат падає на труну й обіймає її.

Вовкулак. Бачили ви розгніваного барана!

Абат. Тепер я вже не боюся смерті. Я хочу вмерти мучеником. Поки я живий, ти не споганиш ці моці!

Вовкулак. Випусти скриню, або я тобі голову розіб'ю.

Абат. Злочинець! Відлучаю тебе і брата Жана!

Вовкулак. Ось тобі розплата за твоє відлучення. (*Розбиває їйому голову*).

Абат. Ісусе! (*Вмирає*).

Селяни обурюються.

Деякі з селян. Вбити абата на труні святого Лефруа! Святотатство!

Вовкулак. Що кажуть ці піdlі раби? Хто говорить про святотатство? Хто з вас має мені що сказати? Хай вийде, хай з'явиться, я їйому відповім! (*Мовчання. Вовкулак — до своїх розбійників*). Однесіть цей труп і киньте в якусь яму. А ви однесіть цю труну.

Розбійники вагаються.

Один з розбійників. Але, капітане... це ж...

Вовкулак. Як, боягузе, ти боїшся, що святий Лефруа, хочін мертвий, не вчинив тобі чого? Дурню, дивись на мене.

(*Підіймає труну*). Візьми, тепер ти бачиш, що від цього не вмирають.
(*Розбійники односять труну*). Ходім, друзі, сьогодні наш день, побенкетуємо! Льохи у монахів непогані, відвідаємо їх.

Деякі селяни. Гаразд, ходім, побенкетуємо! Ходім пити чернече вино!

Один з селян. Це все не на добре! Краще піти пограбувати замок мессіра д'Апремона.

Моран (*входячи*). Христіан Франк! Христіан Франк!

Вовкулак. Чого ти хочеш від мене?

Моран. Отець Жан послав мене сказати, щоб жодна воло-
сина не впала з голови абата.

Вовкулак. Клянусь рогами Магомета! Ти спізнився трохи,
та я його й не стриг, подивися сам. (*Показує труп*).

Моран. О, причиста діво! Що ти наробив?!

Вовкулак. Хіба він не був з того гадючого поріддя? Невже
ти думаєш, що коли стане одним монахом менше, то на світі
все погіршає? Ходім, вип'ємо чару в трапезній.

Входить у монастир разом з Мораном; розбійники й частина селян ідуть
за ними, решта розходиться. Двоє лишаються коло трупа абата.

Перший селянин. Сказати тільки, що лише вчора я слухав, як він співав месу.

Другий селянин. Він його вбив дуже жорстоко; погано
він зробив.

Перший селянин. Я спочатку сподівався, що труна зробить
чудо, а як я побачив, що нічого цього не стається, то негарно подумав про абата.

Другий селянин. Слід би його поховати.

Перший селянин. У нього на шиї гарний ланцюжок; да-
лебі, його ховати з ним не слід.

Бере ланцюжок.

Другий селянин. Невже ти береш собі цей ланцюжок?

Перший селянин. А чому й ні?

Другий селянин. А чому мені не взяти цей гаман, шнурок
від якого витикається зза пояса?

Перший селянин. Його одяг ще гарний, нема чого йому
пропадати.

Другий селянин. Ні, його треба зняти з нього, а потім
ми поділимось.

Перший селянин. У нього одяг з тонкої шерсті, з нього
буде гарна недільна сукня моїй дружині.

Другий селянин. Ми потягнемо жеребки, кому він належатиме.

Обдирають труп.

Перший селянин. Ат! Нащо нам його ховати? Хай інші подбають за це.

Другий селянин. І справді, треба добре сковати те, що ми маємо, бо це можуть пограбувати. Люди тут не мають вигляду дуже чесних.

Перший селянин. Сута правда! Ходім ховати свою здобич.

Виходять.

СЦЕНА XIX

Горб за кілька льв¹ від Бове. Ангерран де-ла-Буссі, Флорімон де-Курсі, рицарі, зброєносці, латники.

Ангерран (*до своїх наближених*). Прикріпити мій прапор на цей пук дроту і сурмити.

Флорімон (*до свого зброєносця*). Рішмон, прикріпіть тут мій прапор. (*До Ангеррана*). Мессір Ангерран наказує сурмити під своїм прапором, немов він нами командує.

Ангерран. Смертю бога присягаюся, пане Флорімон, хіба я не губернатор цієї провінції?

Флорімон. Це так; але сеньйори, які об'єдналися, щоб врятувати нашого друга Жільбера д'Апремона, ще зовсім не ухвалили, щоб ви командували нами в цьому поході.

Ангерран. Тобто ви претендуєте на цю честь?

Флорімон. Можливо.

Ангерран. Клянусь головою святого Івана. Цікаво було б мені подивитись, як дитина, яку я міг кілька місяців тому взяти за пажа, змогла б командувати стількома доблесними рицарями.

Флорімон. Барони, які наближаються до нас, можливо, будуть тої думки, що прапорний рицар, який прийшов з тринадцятьма рицарськими значками, має більше права командувати, ніж старий сивіючий рицар, який, я бачив учора ввечері, повернув коня і помчав галопом від кількох мужиків, озброєних палицями. Скажіть мені, мессір Ангерран, чи не погнули ви вчора своїх шпор, бо ви стискали ними коня немилосердно?

Ангерран. Ви мене ображаете! І я вам доведу із списом у руці, що я кращий рицар, ніж ви.

¹ Льв — французька миля (трохи більша за 4 кілометри).

Флорімон. До ваших послуг! Якщо ви хочете, виберіть поле, і я вас звільню.¹

Ангерран. На цьому самому місці і завтра: три удари спицом, три удари шпагою і три удари топірцем. Ось моя рукавичка!

Флорімон. А ось моя!

Зброяносці підіймають кинуті рукавички. Входять сенешаль дю-Вексен, Олів'є де-Лодон, Персеваль де-ла-Лож, Готье де-Сент-Круа, рицарі та інші.

Сенешаль. В чому річ, панове? Ви, здається, схвильовані?

Ангерран. Схвильовані?.. Аж ніяк, сенешаль.

Флорімон. Не гаймо часу; вирішимо кому командувати, і виберемо гасло для бою.

Олів'є. Під чиїм пропором найбільше бійців?

Ангерран. Панове, король доручив мені керувати Бовуазі...

Флорімон. Е, чорт забери, керуйте своїм містом! Нам потрібний тепер не губернатор, а командир.

Ангерран. Нахаба! Ви повинні коритися наказам короля.

Флорімон. Під моїм пропором тринаццять значків, і я вас слухатимуся, коли король дастъ вам доручення приборкати бунтівників.

Сенешаль. В ім'я бога, рицарі, не сваріться в час бою. Ви обидва достойні командувати, але нам конче потрібна єдність, вірте в цьому старому солдатові.

Олів'є. Сенешаль, ви теж маєте повноваження від моого грізного сеньйора — герцога Нормандського, будьте нашим ватажком.

Персеваль. Так, хай він буде нашим ватажком.

Сенешаль. Панове, ви робите занадто багато честі моєму білому волоссу. Під моїм пропором тільки невеличка кількість солдатів. Краще оберіть котрогось з цих двох хоробрих рицарів.

Готье. Сенешаль, ви командували королівською армією, ви повинні бути сьогодні нашим ватажком.

Персеваль. Так, хай нами командує сенешаль.

Олів'є. Хай ті, які хочуть, щоб командував сенешаль, підіймуть праву руку.

Всі підіймають руки, крім сенешала, Ангеррана, Флорімана.

Ангерран. Принаймні, не той нахабний панок.

Флорімон. Принаймні, не боягуз.

¹ Тобто битимуся з вами. В часи мандрівного рицарства рицар, що шукав пригод, носив на видноті або ланцюжок або браслет, подарунок свої дами. Це був виклик іншим рицарям його звільнити, тобто зняти знак обітниці вчинити подвиг. М е р і м е.

Олів'є. Пан сенешаль — наш ватажок. Хай прапори й значки відсалють його прапорові.

Готье. Тепер мершій до справи! Яке буде в нас гасло?

Олів'є. Нам слід прийняти гасло ватажка.

Персеваль. Отже кричимо „Бодуен сенешаль!“

Флорімон (*тихо до молодого рицаря*). Бовдур сенешаль!¹

Ангерран. Панове, більшість наших ратників не знає цього гасла. Слід було б вибрати інше, під яким вони вже билися.

Сенешаль. Ваша правда. Рицарі, я пропоную вам гасло: „Мати божа буссійська“.

Флорімон. Під моїм прапором тринадцять значків, вважаю, що я маю більше права, ніж хто інший, дати своє гасло: „Декурсі з червоним левом“.

Готье. Так, він правильно каже: у нього тринадцять значків.

Персеваль. Ат, що з того, що в нього тринадцять значків? Цей молодий чоловік може ще почекати з своїм гаслом, доки виросте борода на його підборідді.

Ангерран. Мати божа буссійська завжди завдавала жаху англійцям.

Флорімон. Це так, але це гасло, здається, не має такої сили, щоб злякати Жака-Простака.

Сенешаль. Припинімо суперечки, панове. Хай кожен тримається гасла свого прапора, але для честі Франції я пропоную наперед кричати: „Монжуа Сен-Дені!“

Всі. Монжуа Сен-Дені!

Сенешаль. Давайте швидше складемо план нашого наступу. Мессір Олів'є де-Лодон і мессір Персеваль де-ла-Лож керували розвідкою, вони зараз нам розкажуть про те, що вони бачили.

Олів'є. Це ми зробимо швидко. Ви звідси бачите розташування цих негідників. Праворуч у них струмок з крутими берегами, зліва їх захищають іхні вози. Вони утворили дві лінії, з лучниками спереду.

Флорімон. Ця мужва удає з себе справжніх вояків.

Сенешаль. Позиція, яку зайнняли ці мужики, міцна і приступитися до неї не дуже легко. Серед них є певно якийсь англійський лис, і це він іх так розташував.

Флорімон. Гаразд, хоч трохи слави припаде. Я вже боявся, що вони нас не чекатимуть, розбіжаться.

Сенешаль. Мессір де-Курсі, ви багато бачили боїв?

Флорімон. Мессір сенешаль, ви це питаете, щоб поглузувати з моєї молодості ...

¹ Неперекладна гра слів. Beaudouin — власне ім'я; baude — бовдур, осел. Така груба гра слів була дуже тоді поширенна серед усіх шарів суспільства.

Сенешаль. Я зовсім не глузую, юначе. Ви сьогодні побачите бій, а не турнір з затупленими списами. Я знаю тутешнє людство, іхні довгі стріли, іхні важкі списи. Вірте мені, день буде гарячий.

Флорімон. Як, Жак-Простак битиметься? Облиште... Розумію ще — вільний загін, який не посorомився пристати до музиків.

Сенешаль. Мессір Флорімон, дай боже, щоб ви сьогодні не упевнилися на гіркому досвіді в хоробрості своїх земляків.

Входить Вовкулак під конвоєм кількох солдатів.

Один з солдатів. Сеньйори, ми привели ось полоненіка. Цей здоровенний негідник насмілився підійти надто близько до нас, але потім здався нам без бою, бо видно боягуз.

Сенешаль. Підійди, мугиряко, і скажи правду, якщо хочеш жити, скільки там людей?

Вовкулак. Ой, монсеньйор, що мені сказати вам?

Солдат (загрожуючи йому). Відповідай краще, злодюго!

Сенешаль. Не треба з ним погано поводитися! А ти, мужиче, слухай. Якщо ти відповідатимеш як слід на мої запитання, я тобі подарую життя і дам ще шерстяний плащ крім того.

Вовкулак. Пане, нас понад три тисячі... нас понад чотири тисячі. От і все. Це така ж правда, як і те, що ми тут усі чесні люди.

Сенешаль. Ти хочеш мене піддурити, шибенику! Учора ввечері твоїх товаришів було щонайменше вісім тисяч.

Флорімон. Сенешаль, ви старі і ваші очі вже не можуть враз охопити, скільки там війська. Їх не більш як чотири тисячі.

Сенешаль. Мій очі налічуєть там теж чотири тисячі; але мій досвід каже мені, що ці болота й яри ховають їх ще стільки.

Вовкулак. Монсеньйор, ви нас так налякали, що половина наших людей повтікала.

Флорімон. Я ж казав, що вони повтікають усі. Швидше в наступ!

Сенешаль (до Вовкулака). Ти непогано переказуєш те, чого тебе навчив твій начальник... Мене охота бере звеліти відрізати тобі вуха.

Вовкулак. Ой, монсеньйор, це дуже шкода!

Сенешаль. Де вільний загін?

Вовкулак. Е! Половина їх пішла від нас, та й щодо другої половини ми не дуже певні. А он там англійці капітана Сіварда, який нас не залишив, бо в нього поламана нога, а ось там —

де тридцять або сорок коней,—наваррці. От, якби ми їх мали дві сотні!

Сенешаль. Кожне слово твое — брехня. Ці блискучі панцери, які я бачу в центрі, свідчать про численний вільний загін.

Вовкулак. Пробачте, монсеньйор, це загін Вовкулака та половина людей з Апремона. Друга половина, як це вам відомо, та люди з Жене залишилися з капітаном Г'єром і Тома під Апремоном, який вони обложили.

Сенешаль. А де ж ці селяни добули такі блискучі шоломи і звідки береться те, що вони вбивають кілки поперед себе так само, як це роблять англійці?

Вовкулак. Щодо шоломів, монсеньйор, то вони їх чистять піском, ось чому вони такі блискучі. А щодо кілків, то, кажуть, це для того, щоб вам завадити підступитися, але боюся, що марна це річ, бо надто добре у вас коні.

Флорімон. Ну! Про що ви хочете дізнатися в цього дурня? Сенешаль, ми тільки марнуємо час. Дайте сигнал.

Сенешаль. Я ваш ватажок і не мені діставати від вас накази. (До Вовкулака). Якщо ти брехав, знай, що на тебе чекає шворка. Що ти ще маєш сказати? Поміркуй добре.

Вовкулак. Я сказав усю правду, монсеньйор.

Сенешаль. Одведіть його.

Вовкулак. А шерстяний плащ?

Сенешаль. Плащ або шворку — після бою.

Вовкулак. Якого кольору буде плащ?

Його виводять.

Сенешаль. Що ви на це скажете, рицарі?

Флорімон. Негайно в наступ — ось моя думка.

Персеваль. І моя теж...

Флорімон. Розгорнімо наші прапори, наставімо списи і вперед! галопом!

Всі (крім сенешала). Вперед!

Сенешаль. Доблесні рицарі, дозвольте моєму старому досвідові керувати вашою відвагою. Фронт нашого ворога прикритий добрими лучниками, які виб'ють половину ваших коней раніш, ніж ви наблизитеся до них на довжину списа. Крім того, вчора був великий дощ, земля вся розмокла, і наши коні загрузнуть по живіт у болоті. Тому мені здається, що краще послати наперед наших арбалетників. Арбалети влучають далі, ніж луки, і вони легко зруйнують ряди цих погано озброєних мужиків. А ми спішимося і построїмося у великий загін, обрубавши наші списи до п'яти футів, і підтримаємо наш авангард. З божою допомогою ми віщент розіб'ємо бунтівників.

Флорімон. Щоб ми зійшли з коней і билися поруч з арбалетниками!?

Олів'є. Зійти з коней перед мужиками, наче ми маємо справу з англійським або фландрським військом!

Персеваль. Французькі рицарі повинні битися верхи, як це робили наші предки.

Готье. Французькі рицарі не можуть битися, змішавшись з арбалетниками.

Сенешаль. Панове, згадайте за Пуатьє... У англійців бути з лучниками — почесна річ!

Флорімон. Ат! Облишмо англійців з їхніми звичаями. Французькому військові нема чого вчитися в будького, як битися.

Сенешаль. Яка користь нам буде з наших коней у цій болотяній місцевості, де ворог засів у окопах? Ми ніяк не зможемо напасті на них лавою.

Флорімон. Сенешаль, дозвольте мені тільки з моїми ратниками потолочити цю купку розбійників. Ви рушите після нас і вам залишиться вже тільки вбивати тих, кого ми перекинули.

Сенешаль. Юначе, вірте сивій бороді, яка бачила більше справжніх боїв, ніж ви поламали списів.

Флорімон. Я вірю своєму коневі і своїм шпорам. Даю обітницю дамам, рицарям і чаплі, пір'я якої я ношу,¹ поставити свій прапор на самій середині табора бунтівників.

Персеваль. Ми підемо з вами.

Готье. Мій кінь перенесе мене при всій зброї хоч і через річку.

Ангерран. Щодо мене, то я згоден з мессіром Бодуеном. Грунт тут дуже несприятливий для того, щоб битися списами верхи на конях.

Олів'є. Мій кінь коштує мені чотириста франків. Добре розмисливши, я не хочу дати стрілі скалічiti його.

Сенешаль. Ви обрали мене своїм ватажком, і я маю право вимагати у вас послуху. Хай арбалетники починають атаку, а ратники підуть за ними пішки.

Флорімон. У мене є тринадцять значків під моїм прапором, і я битимусь верхи.

Готье. Бачите цих мужиків? Вони так знахабніли від нашого вагання, що їхні лучники рушили вперед, щоб на нас напасті.

Флорімон. Друзі, невже ми допустимо, щоб мужики перші кинули стрілу? Розгорніть мій прапор, і я роздавлю цих нікчем.

Сенешаль. Я один тут начальник, і ніхто не може настуپати без моого наказу. Спіштесь, панове! (*До офіцера*). Скажіть арбалетникам, щоб вони рушили вперед.

¹ Так звичайно клялися тоді. Меріме.

Офіцер. Монсеньйор, арбалетники пройшли грязюкою чотири лінії, вони просять одну годину на відпочинок.

Флорімон. Як? Щоб ці боягузи, ця наволоч писала закон для французьких рицарів? Святий Юрій! Рушаймо на ворога через трупи цих мерзотників. На коней! Підняти мої значки! Де-Курсі з червоним левом!

Сенешаль. Спиніться або ви все згубите. Спиніться, наказую вам!

Флорімон (*сидячи на коня*). Я приймаю накази тільки від своєї дами і короля. (*До свого загону*). Наставте списи! Де-Курсі з червоним левом! Прекрасна Мателіно!..

Його труби сурмлять, він скаче з своїми.

Готье. Клянусь святым Денісом і святым Юрієм! Я рушу слідом за цим хоробрим рицарем! Святий хрест, поможи!

Рушає з своїми.

Персеваль. За мною, мій прапор!

Від'їжджає, а з ним чимало рицарів, яких сенешаль даремно намагається стримати. Шум. З'являється Вовкулак на коні.

Вовкулак. Вони наші! Візьмуся я знов за лук!

Мчить галопом.

Ратник (*пішки біжить за ним*). Спиніть, спиніть цього розбішка! Він убив моого товариша і вкрав у нас коня.

Виходить.

Сенешаль (*До рицарів, які залишилися з ним*). Божевільні! Вони залишають мене і кидаються наосліп в цю трясовину, звідки вони ніколи не виберуться. Ви, панове, хочете дати перемогу королівському прапорові? Ідіть за мною в ім'я святого Юрія і постараїмся, якщо можна, віправити їхню помилку.

Олів'є. Чуєте цей галас? Клянусь бровою богоматері, вони наскочили на наших арбалетників і зім'яли їх.

Сенешаль (*хапаючись за голову*). О, божевільні, божевільні!

Ангерран. Ось вони тепер загрузли в болоті, і лучники в них стріляють наче в пташок, які прилипли до клею. Пречиста діво! Подивітесь но на ці загони лучників, які з'являються з усіх боків. Вони були в засідці. Подивітесь, як коні сіра де-Курсіпадають безладно під їхніми стрілами. Ах, молодий рицарю, ви дорого заплатите за свою пиху! Сенешаль, на вашому місці б я його залишив там, куди його занесла його власна самовпевненість.

Сенешаль. Фі, мессір! Швидше йому на допомогу, рицарі; він необачний, але хоробрый. Коли б ми його покинули в цьому нещасті, це був би для нас сором навіки. Пане Ангерран, зберіть, якщо можна, наших арбалетників! Ви, пане Олів'є, ідіть за мною. Спробуємо перейти болото пішки з нашими ратниками. Монжуа Сен-Дені! На визвіл!

Виходить з своїми загонами.

СЦЕНА ХХ

Невеличкий горб недалеко від бойовища. Віддалеки чути гомін бою. Брат Жан, Сівард, Моран, Симон.

Брат Жан. Біжи до возів, Моран, надішли їм ще стріл. Сагайдаки наших лучників починають пустіти.

Моран. Лечу!

Виходить.

Сівард. Доручення йому до вподоби. Він не любить надто близько дивитися на бій биків.

Симон (дивлячись на бойовище). Хвалити бога і святого Лефруа — вони потрапили в це болото, як птахи на клей.

Сівард (до брата Жана). Коли ж, нарешті, ви мені дозволите устряти в діло?

Брат Жан. Ось тепер, капітане, вдарте їм у фланг. Тільки уникайте болота. Бачите ці верби? По той бік їх ґрунт досить зручний для ваших коней у панцерах.

Сівард. Побачите зараз, на що я здатний.

Брат Жан. Зверніть ліворуч від отої купи тополь: коли ви спинитесь на твердому ґрунті, киньтеся на них без ніякого страху: я вас підтримаю своїми списовиками.

Сівард. За мною, ратники! За Сівардом! За Сівардом!

Виходить.

Симон. А нам що робити?

Брат Жан. Піди скажи Рено, щоб він не занадто захоплювався переслідуванням лівого крила. Потім вертайся ді мене, я пошлю в бій списовиків. У цьому бою завдамо нищівного удара сенешалеві.

СЦЕНА XXI

Друга частина бойовища. Сенешаль, Олів'є, ратники, всі інші. Прапор сенешала стримить у землі.

Сенешаль. Друзі, ви присягалися захищати цей прапор, так пам'ятайте ж про вашу присягу.

Олів'є. Наші коні захоплені. Що з нами буде?

Сенешаль. Ми мусимо перемогти або вмерти. Бодуен сенешаль! Ах, якби ми мали тут тільки одну сотню добрих генуезьких арбалетників, вони б тримали ворога на віддалі.

З'являється Флорімон верхи, з мечем у руці, з розідраним прапором і кількома воїнами.

Сенешаль (до Флорімона). До мене, Флорімон! Ми ще тримаємося. Ну, хлопче, тепер ви будете вірити старому солдатові?

Флорімон. Ах, мессір сенешаль, це я все занапастив! Чому мені небо не дало вмерти при першому натискові!

Сенешаль. Нема чого вдаватися в розпач. З'єднаймо всі сили і, можливо, ще встигнемо виплутатися з нещастя. Що сталося з паном Готье?

Флорімон. Стріла... Ах, сір сенешаль, я бачив, як понад сто наших воїнів вбиті були підлими лучниками, не встигнувши й доторкнутися до них списами. Всі ці хоробрі вмерли з моєї вини!

Сенешаль. Я ще мав надію... якби мессір Готье... але це все одно... (До Флорімона). Ви — на коні, бачите ви сира Ангеррана?

Флорімон. Цей боягуз вже давно втік.

Сенешаль. Хай буде воля божа. Постараймося якнайдорожче продати своє життя.

Флорімон. Так, вмерти із славою — тепер моя єдина мрія. Але ви, сір сенешаль, збережіть своє життя, дороге для короля і Франції. Візьміть моого коня: він мене врятував з болота і від ворогів, він довезе вас цілим до самого Бове.

Злізає з коня.

Сенешаль (бере його за руку). Доблесний юначе! Така стара людина, як я, не може вже бути корисною для короля: збережіть для нього хороброго рицаря, якому бракувало досвіду, але який сьогодні набув п'ятдесятирічний досвід.

Флорімон. Я не хочу пережигти свою ганьбу. Сідайте швидше, сір сенешаль, поки ще не пізно.

Сенешаль. Ні, дорогий мій Флорімон, ви ще маєте досить

часу прожити, щоб помститися за цю поразку... А я... я, певно, не знайду кращої можливості вмерти на бойовиці.

Флорімон. Клянуся богом, я залишаюся! Сідайте, мій батьку, і передайте цей шарф Мателіні д'Арпедан...

Сенешаль. Я присягався захистити прапор короля, я лишаюсь біля нього, поки я дихаю ще.

Флорімон. Ну, так умремо разом!

Убиває свого коня.

Сенешаль. Що ви робите?

Флорімон. Принаймні, на нього не сяде підлій мужик. Обійміть мене, батьку мій, і простіть мені мою божевільну самовпевненість.

Сенешаль (*обіймаючи його*). Бідолашний юначе! Франція втрачає в тобі доблесного рицаря.

Флорімон (*до своїх воїнів*). Згорніть мій прапор, він недостойний майоріти рядом з прапором сенешала... Друзі мої, ось той прапор, який слід захищати. Монжуа Сен-Дені! Бодуен сенешаль!

Сенешаль (*хрестячись*). Щільніше докупи, вони наближаються!
З'являються Броун, Сівард, Вовкулак, воїни вільних загонів і селяни.

Броун. Дозвольте нам тут діяти, панове! Не наражайтесь на їхні списи, як на рожни. До мене, Вовкулак! Ось гарна ціль для наших стріл. Побачимо, хто з нас двох краще зуміє пробити стрілою міланський панцер.

Вовкулак. Побачимо, хоробрій англійцю. Ось у той *позолочений шолом*!

Бій. Загін сенешала розбито після довгого опору.

Сенешаль (*поранений на смерть*). Боже мій, прости мені мої гріхи!

Флорімон. Як, ніхто не насмілюється наблизитись до мене? Я не можу навіть умерти. (*Його вражають дві стріли*). Ах, хоч би це був список рицаря... Ісусе! (*Вмирає*).

Броун. Це моя стріла.

Вовкулак. Клянуся діаволом, моя!

Броун. Коли я вистрелив, він упав.

Вовкулак. Я цілився йому в ухо, туди, де шолом не такий товстий.

Броун. А я — в серце.

Вовкулак. Слово честі: одна в нього в усі, друга — в серці. Вітаю тебе, товариш!

Броун. І я тебе!

Олів'є (до Сіварда). Помилуйте, рицарю, помилуйте!

Сівард. Ви дворянин? Ви багаті?

Олів'є. Так, капітане, я можу вам дати гарний викуп.

Сівард. Зніміть свою залізну рукавицю,¹ ви — мій полоненик.

Вовкулак. Полоненик! Дворянина — в полон! Мати божа, я цього не стерплю! Смерть йому, в ім'я святого Аліпантена, присягаюся!

Вбиває Олів'є.

Сівард. Як! Ти смієш убивати моого полоненіка!

Вовкулак. Ми б'ємося не тільки заради здобичі, а щоб знищити дворянське поріддя, розумієш, капітане?

Сівард. Не знаю, що мене стримує...

Симон (входячи, до Сіварда). Капітане, отець Жан послав мене по вас. Вороги все ще захищаються серед свого обозу. Кажуть, що там буде гарна здобич.

Броун. Вперед, клянусь вусами Юди!

Сівард. Вперед, товариші!

Вовкулак. За мною, вовки!

Всі вибігають.

СЦЕНА ХХII

Бівак повстанців на бойовиці. Броун і Вовкулак сидять і п'ють.

Броун. Я тобі оце сказав, хлопче, — тепер вже нам не можна сваритися. Ми випили з одного кубка. Ти мені подарував свій лук, а я тобі — свій. Я його ніколи не дав би іншому кому, хоч би він мені дав за це стільки золотих, скільки я з нього випустив стріл. Проте, я на тебе сердитий, мій хоробрій Вовче. Ні, що ти не кажи, тобі не слід було вбивати цього сеньйора, раз капітан оголосив його своїм полонеником.

Вовкулак. Чорт мене побери, товаришу, якщо я дозволив би кому іншому сказати хоч половину того, що ти мені наговорив. Але ви, англійці, ви з війни робите торгівлю.

Броун. Гаразд, хіба не правильно ми робимо, клянусь бичачим черевом!

Вовкулак. Воно то так, я й сам охочий добувати гроши своїм луком і своїм мечем. Але я так ненавижу дворян, що

¹ По знятій рукавиці впізнавали полонених рицарів.

для втіхи уколошкати одного з них, я готовий, здається, відмовитися від усіх прибутків з цієї війни.

Броун. У кожного свій смак. Можеш триматися свого. Але, шибай головою, дозволь і іншим робити по-своєму. Капітан сердитий, як чорт. Він каже, що через тебе втратив щось зо три тисячі франків.

Вовкулак. Що ж поробиш! Я потішився більш як на десять тисяч франків. Ат! що там розмовляти про мерців, умер — так умер! Бачиш цю дубину? На її держаку я зробив тридцять три зарубки. Знаєш, що це має означати?

Броун. Ні.

Вовкулак. Це означає, що я сам убив тридцять трьох дворян або їхніх прислужників, і я присягався не спати в ліжку, поки я не дійду до півсотні. Маю надію, що мій старий ворог д'Апремон дасть мені можливість зробити ще одну гарну зарубку.

Броун. Ти молодець, добре робиш! Але не вбивай чужих полонеників. Обіцяй мені, друже, що більше цього з тобою не трапиться.

Вовкулак. Гаразд! Я твій друг! Тобі я обіцяюся, не твоєму капітанові, до якого мені стільки ж діла, скільки до поламаної стріли.

Броун. Ото путня людина! Ти перлина між французами. Я теж твій друг, біс мене задави! Слухай, Вовкулак, можливо, ми колись зустрінемося під двома ворожими прапорами, але, присягаюся святим Юрієм, якщо я натягну проти тебе лук... так от, тоді я промахнуся... чума мене задуши!

Вовкулак. Обійми мене, куме! Ну, вип'ємо за нашу дружбу.

Броун. Згоден і вип'ю за тебе повнісіньку пінту.

Вовкулак. Дай мені кухоль, я вип'ю стільки ж за тебе. Ми з тобою, як святий Кастро з святым Поллуксом,¹ найкращі лучники і найкраща пара друзів.

Броун. Святий Кастро і святий Поллукс! А з якої вони були країни?

Вовкулак. Один був француз, другий — англієць.

Броун. Їхнє здоров'я!

Вовкулак. Потім, якщо буде решта вина, ми вип'ємо за Лігу громад і за отця Жана.

Броун. Твій отець Жан не дуже щось мені подобається.

Вовкулак. Чому?

¹ Кастро і Поллукс — у грецькій міфології брати - близнюки, що дуже любили один одного, переносно — нерозлучні друзі.

Бій. Загін сенешала розбито після довгого опору.

Броун. Не можу я дивитися, коли монах у чорній сутані
командує людьми в панцерах.

Вовкулак. А що, хіба тобі більш подобався б рицар, увесь
закутий в залізо, який тому і вдає хороброго, що його ніде вко-
лоти навіть голкою?

Броун. Тобі відомо, якої я думки про ці залізні статуй. Але,
слово честі, у кожного своє ремесло. Та ваш вождь-чернець мені
все ж не до вподоби. Він у вас не любить, щоб хто віддалявся
грабувати. Він намагається не допускати насильства і хоче, щоб
все йшло, як на справжній війні. Крім того, він ще раз-у-раз
проповідує — не люблю я цих проповідей!

Вовкулак. Хай собі проповідує! Я однаково роблю по-
своєму.

Броун. Куди він хоче нас вести? Чи не хоче він повер-
нутися до тої апремонської нори?

Вовкулак. Гадаю, що так. Старий барон ще тримається.

Броун. Багато краще було б іти все вперед і грабувати.
Принаймні, ми б побачили цілком новий край.

Вовкулак. Ось і отець Жан, він нам скаже те, що ти
хочеш знати.

Брат Жан (*входячи*). Франк, ти повинен повернутися до
облоги Апремона. Тома сповістив мене, що П'єр милує ворога.
Треба покласти цьому край, не можна залишати недобитого
ворога позад нашого війська.

Вовкулак. Негідник цей П'єр! Я ніколи йому не вірив.

Брат Жан. Ми ж рушимо на Бове. Мені сказали, що ми
там знайдемо друзів, які тільки й ждуть нас, щоб вигнати з
міста гарнізон і відчинити нам ворота.

Броун. На Бове! Біс його бери, це ви, отче, добре наду-
мали! Оде — місто, де є що класти в мішок!

Вовкулак. Шкода, клянуся бісовими рогами, що мене там
не буде.

Брат Жан. Заспокойся, військо тобі дасть твою частину
здобичі. Тільки поспішай з облогою Апремона і якнайшвидше
подай про себе звістку. Коли ми візьмемо Бове, я тобі надішлю,
якщо треба буде, тисячу рук на допомогу.

Вовкулак. Незабаром ви почуете про мене. Прощай,
товаришу!

Стискає руку Броунові і виходить.

Броун. Прощай! Бажаю тобі удачі.

Виходять.

СЦЕНА ХХІІІ

Бове. Міська ратуша. Купло, Мальї, Лагюйяр, Бурре, старшини, городяни.

Купло. Невже це правда?

Мальї. Чистісінька правда, сусіде.

Лагюйяр. Мессір Ангерран де-Буссі проїхав через місто з рештками своїх вояків. Всі вони змучені і втомлені, деякі поранені. Нам він залишив тільки сотню лучників.

Бурре. Певно справи дворянства кепські, бо сір Ангерран, завжди такий гордий, сьогодні вранці був наче шовковий, як дехто каже. Я його зустрів на вулиці. Ще здаля він, побачивши мене, доторкнувся до свого капелюха і підійшов до мене. „Ах, дорогий мій Бурре, як справи?“ — Гаразд, пане, до ваших послуг. — „А ваша дружина, діти?“ — Непогано, хвалити бога. — „А як торгуєте?“ — Не дуже гарно, — кажу, — сами знаєте, вовна дорожчає. — „Ах, дорогий друже, — каже він до мене, — ви певно вже чули, що в околицях Апремона збунтувалися Жаки-Простаки. До них приєдналися капітани вільних загонів. Вчора ми з ними мали сутичку, і тепер вони послали численний загін проти нашого міста, борони його свята мати божа!“ — Невже? — питаю я його. „А як же, — каже він. — Я іду шукати для вас допомоги, але залишаю вам своїх лучників. А втім, — додав він, — монсеньйор герцог покладається на вас, він знає своїх добрих бойовських городян і тільки чекає змоги, щоб надати їм нових прівілей“. Тут він сів на коня і поїхав з своїми вояками, а з ним усе, що було дворянського в місті.

Купло. І ці падлючі мужики насмілюються йти проти нас?

Мальї. Він сказав, що їх багато?

Лагюйяр. Я достоменно знаю, що всі села повстали. До них приєдналися також англійські й наваррські капітани. Називають Сіварда, який втік з полону, Пердукку, Есташа де-Лансіньяка, барона Галя і ще чимало пройдисвітів, яких я вже не наз'ятую.

Бурре. Коли ведмідь виходить з лісу, за ним біжать вовки й лисиці, щоб поживитися коло нього.

Мальї. Але ми тут даремно витрачаємо час. Бунтівники наближаються; вони залишили коло замка мессіра Жільбера невеличку кількість людей. Решта вся разом з вільними загонами і з якимсь монахом, що веде їх, прямує на Бове.

Лагюйяр. Присягаюся месою, лиxo насувається, а у нас тільки сто лучників!

Бурре. Але ми можемо вдарити у великий дзвін і озброїти цехи.

Купло. Озброїти цехи? Тихше! Хвалити бoga, ми ще до цього не дійшли. Чорт бери, дати зброю черні!

Лагюйяр. Ця наволоч нас не любить і як тільки відчує зброю в своїх руках, вона схоче писати нам закони.

Малый. Але, нарешті, треба щось вирішити.

Бурре. Чи ви хочете, щоб мужики захопили Бове?

Купло. Звичайно, ні.

Бурре. Тоді озброймо цехи, щоб вони нас захищали, або краще дамо грошей селянам, щоб вони нам дали спокій. Вони кажуть, що мають за ворогів тільки дворян.

Купло. Буржуазний рід, коли він такий стародавній, як от мій, є все одно, що дворянство.

Малый. А крім того, давати гроші, завжди гроші...

Лагюйяр. Заробити флорин не так вже легко, невже, тільки він опинився в кишені, негайно віддати його злодіям?

Бурре. Робіть, як вважаєте за краще, тільки вирішайте швидше.

Купло. Пішлемо на стіни всю міську дрібноту. Вона має так само боятися селян, як і ми самі. Ми ж залишимося тут, щоб розпоряджатися, або, коли хочете, виберемося на дзвіницю і побачимо звідти, чи кожен на своєму місці.

Бурре. Дуже боюся, що буржуа поводитимуться не дуже хоробро. Ремісники вже здатніші битися.

Купло. Треба сказати буржуа, що пан герцог надасть їм пільг, якщо вони поводитимуться розумно.

Бурре. Це то так, але чи повірять вони? Король, благослови його боже, обіцявся нам надати пільг за захист міста проти англійців, а ми все ще чекаємо цих пільг.

Купло. Ну-ну! Може небезпека не така ще негайна, як це собі уявляють? Наші стіни високі, в ровах вода.

Входить кілька городян.

Малый. Що це? Що там таке, метр Моклер?

Городянин. Мессір, велика курява здіймається з того боку, де ворота святого Івана, з тридцять розвідачів вже з'явилося на віддалі стріли від застави.

Бурре. А що роблять наші арабалетники?

Городянин. Вони — на стінах з кількома городянами, але погрожують піти звідти, якщо їм не прийдуть на допомогу. А робітники й ремісники починають кричати і гомонят, що пристануть до селян.

Купло. Пречиста діво! Це вже найгірше!

Малый. Як? Ці негідники сміють бунтувати проти тих, що годують їх хлібом!

Лагюйяр. Мої робітники не одержують платні вже десять днів; боюся, щоб вони не накоїли яких дурниць.

Воротар міської ратуші (входячи). Там цехові ломляться в двері, хочут поговорити з радою.

Купло. Гаразд! Вони, певно, прийшли запропонувати нам свої руки на допомогу. Треба роздати зброю цим чесним людям. Пустіть їх.

Входить кілька робітників.

Бурре. Ну що, друзі, діти мої, ви хочете битися з нашими ворогами, ви пропонуєте нам свої послуги?

Робітник. Так, хазяїне, але я хотів би вам сказати одне слівце, з дозволу всіх присутніх.

Мальї. Кажи, куме, не бійся, друже.

Купло. Подайте стакан вина цьому молодцеві.

Лагюйяр. Як ся має твоя жінка?

Робітник. Вона народила сьомого.

Купло. Ото молодчина, дав королеві сім дітей. Скільки в тебе хлопців, товаришу?

Робітник. П'ятеро, до ваших послуг, хазяїне.

Купло. Ти прийшов просити зброї, так певно?

Робітник (беручи стакан, який йому піднесли). П'ю за здоров'я всього чесного товариства.

Бурре. Дякую, друже. Ну, до діла!

Робітник. Хазяїне, чесальники вовни, з дозволу вашого і всіх присутніх, прислали мене просити вас... не смію сказати, про що.

Купло. Кажи, сину.

Робітник. Гаразд, хазяїне! Чесальники вовни, вибачте, одержують тільки тридцять деньс на день, цього надто мало, коли у чоловіка, як ось у мене, жінка й діти, хвалити бога. І... ми просимо... ми просимо, будь ваша ласка, платити нам шістдесят замість тридцяти.

Купло. Шістдесят деньс, негіднику, шістдесят деньс замість тридцяти?

Мальї. І ти маєш нахабство вимовити це нам у вічі!

Лагюйяр. Дайте мені ціпок!

Бурре (тихо). Тихше, панове, ворог під ворітами. (До робітника). Ти просиш шістдесят деньс, так ти кажеш?

Робітник. Не я один, хазяїне, це всі чесальники вовни, хай не буде вам прикро.

Купло. Ах, злодію, я тебе посаджу в тюрму.

Мальї. Його треба повісити для прикладу.

Бурре. Ех, панове, досить теревені правити! (*До робітника*).
Вийди, друже, на хвилинку, ми негайно тобі дамо відповідь.

Робітник виходить.

Купло. Шістдесят деньє! Шістдесят дюжин чортів їм!

Бурре. Бачите, сусіди... А чого тут треба сторожеві з
башти?

Сторож з башти (*входячи*). Панове, селяни закликають го-
лосно робітників до бунту. Вільні загони спішилися, надрубали
списи і сурмлять у наступ. Всі галасують: грабуй! трощи!

Бурре. Швидше, швидше дамо, чого вони вимагають.

Купло. Ой, шістдесят деньє! Та це ж нас усіх розорить.

Бурре. А вам більш до вподоби, щоб нас пограбували?

Лагюйяр. Шістдесят деньє! Проте, доводиться погоди-
тися.

Мальї. Вони нам повернуть це, коли настануть кращі часи.
Впустіть цього негідника!

Робітник входить.

Бурре. Товаришу, надалі ви маєте одержати шістдесят деньє,
але тепер біжіть швидше на стіни!

Робітник. Хазяїн, шістдесят деньє — цього мало. Чесальники
вовни вимагають вісімдесят, якщо ви згоджуєтесь дати.

Купло. Ах, злодюго, ти щойно вимагав тільки шістдесят.

Робітник. Це я помилився, хазяїне.

Бурре. На стіни! на стіни! Про наші рахунки розмова
буде іншого разу.

Лагюйяр. Чуєте галас?

Галас (*ззаду сцени*). Хай живуть цехи! Геть буржуїв! За
дрючки!

Купло. Ах, вони збунтувалися!

Бурре. Гаразд, матимете вісімдесят деньє.

Робітники (*вдираються галасливою юрбою*). Дванадцять су на
день! Вина замість пива! Роботи на цілий тиждень!

Купло. Що ви кажете, мерзотники?

Бурре. Ми пропали! Біжу додому, може пощастиТЬ дещо за-
ховати.

Вибігає.

Робітники. Дванадцять су! А ні — грабунок, грабунок!

Купло. Вас усіх перевішають, падлюки!

Начальник арбалетників (*входячи*). Панове, більше ми
не можемо самі захищати стіни. Ремісники закидають нас ка-
мінням і вже спускають шворки й драбини селянам.

Купло. Що його робити? О, бовейська мати божа! Обіцяю тобі срібний свічник з мене заввишки... якщо...

Робітник. Дванадцять су на день, або ми все пограбуємо.

Купло, Малі, Лагюйяр. Діти, мої діти! Дорогі друзі!

Робітники. Грабуй! грабуй!

Купло. Дорогі діти, послухайте мене!

Робітники. Грабуй, грабуй! Геть багатіїв! Геть буржуа!

Крики ззаду сцени. Вони увійшли в місто! Грабуй, грабуй буржуа!

Купло, Малі, Лагюйяр. Змилуйся, боже, нас грабують! Рятуймося!

Зникають.

Селяни й воїни (*позаду сцени*). Лефруа! місто наше! Бий, грабуй буржуазію!

Робітники. Грабуй буржуазію! Хай живуть цехи!

Виходять.

СЦЕНА XXIV

Зал у замку Апремон. Д'Апремон, поранений, спирається на ціпок. Ізабелла.

Ізабелла. Верніться, батьку, ви ще надто слабі, щоб виходити.

Д'Апремон. Моя рана дуже незначна. Я й так надто довго пролежав у постелі. Я хочу подивитися трохи на цих мерзотників.

Ізабелла. Ах, ви ледве ходите, вам ще не можна надягати панцер, а іхні лучники завжди напоготові.

Д'Апремон. Це пусте! Я не хочу вмирати в постелі, як монах. Батько мій загинув при Кресі,¹ мої предки всі полягли на бойовищі... а я помру в постелі, я, останній у роді!.. Син мій! бідолашний син мій! Не гадав я, що він помере раніше, ніж я!

Ізабелла. Кріпіться, батьку! Ще не все загинуло. Кажуть, що замок може ще довго триматися.

Д'Апремон. Замок Жофруа д'Апремона візьмуть заморою селяни. Замок Апремон, проти якого виступало вісімдесят прапорів, який встояв проти двох тисяч списів.

¹ Бій при Кресі, коло міста Абевіля у Північній Франції, де англійці під проводом короля Едуарда III завдали жорстокої поразки французькому лицарству (1346 р.).

Грабуй, грабуй! Геть багатів Геть буржуа

Ізабелла. Ще є трохи борошна... крім того, нам скоро допоможуть друзі.

Д'Апремон. Допоможуть!.. Бунтівники правду кажуть. Я відізнав голову свого старого приятеля сенешаля і його прапор. Вільні загони згубили дворянство Бовуазі, бо селяни без їхньої допомоги не витримали б першого рицарського натиску. Пречиста діво! Щоб рицарі — бо Сівард же рицар — пристали до мужиків і різали дворян!

Ізабелла. Хай вони навіть справді перемогли, всетаки вони ще не взяли Бове; а як вони й наважаться на облогу, монсеньйор дофін¹ ще встигне надіслати своє військо, щоб їх знищити.

Д'Апремон. Монсеньйорові дофінові і без цього багато клопоту, щоб знов встановити мир у своєму королівстві; якби зруйнування моого замку могло врятувати Францію, я охоче згодився б на це... Але, о... прокляття! Я, як баба, розмовляю, замість того, щоб бути на своєму посту.

Хоче йти.

Ізабелла. Не йдіть туди, батьку, не йдіть бога ради! Чого вам там дивитися? Страйвайте, ось пан де-Монтрейль вертається з обходу.

Входить де-Монтрейль.

Д'Апремон (*сідаючи*). Ну, що?

Де-Монтрейль. Цієї ночі ще п'ятеро з наших воїнів спустилися в рів шворкою і перейшли до бунтівників.

Д'Апремон. Вони всі мене покидають.

Ізабелла. Нам слід радіти, що доведеться годувати менше на п'ять ростів.

Де-Монтрейль. Нема тут чого радіти. Мужики через них дізнаються про наше становище.

Д'Апремон. На шляху до Бове нічого?

Де-Монтрейль. Нічого.

Д'Апремон. Мужики не зробили нічого нового; може вони роблять підкіп?

Де-Монтрейль. Маю надію, що ні.

Д'Апремон. Вони чекають, щоб голод нас примусив, не захищаючись, віддатися ім у руки.

Де-Монтрейль (*після мовчання*). Може ми підемо на капітуляцію?²

Д'Апремон (*з запалом*). Капітуляцію?! Як ти смієш це ка-

¹ Дофін — принц, спадкоємець французького королівства.

² Капітуляція — здача ворогові обложеній фортеці, міста, замку і т. д.

зати? Щоб рицарі, які ще трішки дихають, поки в них є при боці меч, здалися мужикам!

Де-Монтрейль. Ви володар замку, і я повинен вас слухатися. Якщо ваш намір є — вмерти тут, то й я умру разом з вами, проте подумайте про свою дочку.

Ізабелла (*стискаючи їому руку*). Ох, батьку, я зумію вмерти, якщо доведеться, але чому ви відкидаєте те, що приймають найхоробріші рицарі?

Д'Апремон (*стискаючи її руку*). Мені відома твоя мужність, добра Ізабелло... Монтрейль, я тобі хотів віддати ангола!

Де-Монтрейль (*після мовчання*). Що ж ми маємо робити?

Д'Апремон. Чи нема тут якого рицаря з вільних загонів, якому ми могли б віддати наші мечі?

Де-Монтрейль. Вони всі під Бове.

Д'Апремон. І ти хочеш, щоб Жільбер д'Апремон віддав свій меч мужикам...

Де-Монтрейль. Ваша дочка...

Д'Апремон. Нещасна дитино! Хай проклятий буде той день, коли мати її на світ народила!

Ізабелла. Здатися після доблесного захисту — не соромно.

Де-Монтрейль. Рицарські звичаї це дозволяють.

Д'Апремон. Хто начальники цієї наволочі?

Де-Монтрейль. Той, кого вони звуть Вовкулаком.

Д'Апремон. Душогуб, злодій з професії.

Де-Монтрейль. Якийсь Тома, тесляр з Жене, і П'єр.

Д'Апремон. Злочинець, ганебний відступник, щоб я віддав їому свій меч! Щоб я в нього просив помилування... у свого слуги! Ось що ти смієш мені пропонувати...

Ізабелла. Можливо, цей слуга, якщо він не зовсім пропаща людина, не цілком ще втратив пошану до своїх господарів?

Д'Апремон. Мерзенний! Ніколи він не доторкнеться до ручки моого меча! Умру краще у виломі стіни, щоб не зазнати цієї ганьби!

Де-Монтрейль. Ваша...

Д'Апремон. Ні, дарма ти вказуєш на мою дочку; я краще уб'ю її власною рукою, ніж зганьблю свій рід...

Ізабелла. Ах, якщо ви хочете вмерти, убийте мене раніше.

Д'Апремон. Ізабелло моя! Ти єдина тут маєш мужнє серце.

Ізабелла. Але невже це означало б зганьбити наш рід?

Де-Монтрейль. Мій грізний сеньйор герцог Беррійський здався звичайному англійському лучникові в нещасному бою біля Пуатьє.

Д'Апремон. Це правда... Ох, боже мій, як ти вмієш при-нижувати нашу гордість!

Де-Монтрейль. Христіанин уміє приймати смерть без страху, але він її не шукає.

Д'Апремон. Христіанин!.. Ти говориш, як монах, а не рицар. Ні твій батько, ні мій не говорили б так, хоч вони й були дуже побожні.

Ізабелла. Ви, батьку, послухайте його, він вам правду каже.

Д'Апремон (*помовчавши*). Невже я мушу сам підняти білий прапор?

Де-Монтрейль. Я позбавлю вас цього клопоту.

Ізабелла. Ось білий шарф, він може стати вам у пригоді.

Де-Монтрейль бере шарф і виходить.

Д'Апремон. Мені здається, Жоффруа д'Апремон встає з труни, щоб мене проклясти й назвати боягузом!

Ізабелла. Жоффруа д'Апремон сам був би боягузом, коли б вас назвав цим ім'ям.

Д'Апремон. Не кощунствуй, шануй пам'ять моого батька. Я бачив, як вінувесь закривавлений, з шоломом, розсіченим сокирою якогось ратника, відмовлявся віддати свій меч рицареві з родовим значком, а я...

Чути голосні крики.

Ізабелла. Чуєте цей радісний галас? Вони приймають капітуляцію.

Д'Апремон. Ти помиляєшся. Я чую їхні бойові вигуки: вони не дають пощади.

Підводиться.

Ізабелла. Пан де-Монтрейль!

Де-Монтрейль (*входячи*). Негідники! Душогуби! Стріляти в білий прапор!

Д'Апремон. Я це передбачав.

Де-Монтрейль. Вся банда Вовкулака відповіла на звук моого рогу градом стріл. Диво, що вони мене не вбили.

Д'Апремон. Так умремо!

Де-Монтрейль. Мерзотники!

Д'Апремон. І вмирати після того, як ми виказали себе боягузами! Ми це відпокутуємо своєю смертю, Монтрейль!

Де-Монтрейль. Я зроблю все, щоб умерти, як слід рицареві, але ви... ранений...

Д'Апремон. Воїни винесуть мене на ношах із списів. Це буде моя смертна постіль... і це личить синові Жоффруа.

Де-Монтрейль. Але...

Д'Апремон. Невже нам чекати, щоб голод нас, зненасилених,

віддав цим шулікам? Ні, Монтрейль, наших харчів вистачить ще на один раз. Завтра з зорею ми вийдемо. Мої солдати понесуть мене на плечах, мій прапор піде попереду і, маю надію, раніш, ніж зрадники встигнуть зарізати свого господаря, мій добрий бордоський меч ще послужить трохи своєму хазяйнові.

Ізабелла. А я? Що буде зі мною?

Д'Апремон. Ізабелло! твій батько не допустить твого збезччення.

Виходить.

Ізабелла. Так слід зробити. Я не плачуся на свою недолю... Ale бідолашний батько... поранений... А якщо він попадеться живий у їх руки... Ах, я ще й тепер бачу голову свого брата, яку вони носили на списі.

Де-Монтрейль. Пан Жільбер завжди мене любив; я мав стати його зятем... я зроблю йому послугу, в якій він мені не відмовив би, будь я ранений.

Ізабелла. Що ви хіба зробите?

Де-Монтрейль (доторкаючись до свого кинджала). Я...

Ізабелла. Як?.. ви!.. ви посмієте!.. ви, Монтрейль!

Де-Монтрейль. Це остання послуга, яку солдат може зробити своєму другові.¹

Ізабелла (після мовчання). Вислухайте мене. Пречиста діва натхнула мені думку. Може є ще спосіб врятувати моого батька, врятувати всіх хоробрих людей, які захищають замок. Хтось мусить віддати себе як жертву, дочка повинна віддати себе за батька.

Де-Монтрейль. Що ви цим хочете сказати?

Ізабелла. Ми були з вами заручені, я від вас одержала цей перстень...

Де-Монтрейль. Ах!

Ізабелла. Візьміть його назад, якщо ви любите моого батька, якщо ви мене любите.

Де-Монтрейль. Нащо мені його брати? Який тут намір у вас?

Ізабелла. Відмовтеся від мене, заклинаю вас на колінах!

Де-Монтрейль. Встаньте, прекрасна кузино, що ви робите?

Ізабелла. Для вас я втрачена. Ми всі загинемо... Візьміть же назад цей перстень!

Де-Монтрейль. Я догадуюсь, що ви хочете дати обітницю,

¹ Амбруаз Паре розповідає, що після невеличкої сутички в П'емонті троє чи четверо солдатів були страшенно обпалені, бо їхні порохівниці вибухли. Один з їхніх товаришів спітав у досвідченого хірурга, чи в надія на їх урятування; почувши заперечну відповідь, він кожному „люб'язно“ перерізав горло. М е р і м е.

і беру його назад. Крім того, признаюся, я й сам дав обітницю постригтися в монахи, коли уникну небезпек, які нам загрожують.

Ізабелла. Я задоволена. Ось вам перстень; прочитайте відхідну молитву, а я тим часом приготуюся в своїй молельні.

Де-Монтрейль. Але...

Ізабелла. Благаю, ідіть, Монтрейль, дайте мені свою руку. Ми — друзі, так же?

Де-Монтрейль. Назавжди.

Ізабелла. Так, назавжди... Прощайте!

Виходить.

Де-Монтрейль. Що вона надумала? Хай допоможе їй пречиста діва.

Виходить.

СЦЕНА XXV

Ставка П'єра перед обложеним замком.

П'єр, Вовкулак.

П'єр. Ганьба! Навіть сарацини ніколи не вчинили б цього. Білий прапор і того, хто його несе, слід шанувати так само, як святе причастя і священика, що виносить його народові.

Вовкулак. Плювати я хотів на ваші звичаї і на ваши закони, панове солдати! Не думайте, що ви командуєте тут вашими слухняними наймитами. Ми взялися до зброї, щоб повернути собі волю, і ведемо війну до загину.

П'єр. Чи не вважаєш ти, що ти можеш тут один командувати і відкидати капітуляцію тільки тому, що це тобі до вподоби?

Вовкулак. А ти, мабуть, вважаєш, що маєш право нас примусити прийняти її, бо ти такий страхополох, що боїшся ще тих, які були твоїми панами. Що ти тут робиш? Чому ти не під Бове? Отець Жан кликав тебе.

П'єр. Не тобі, розбійнику, я повинен давати звіт про свою поведінку. Наша військова рада судитиме тебе і твоїх солдатів, ій я скаржитимуся на тебе.

Вовкулак. Цього тільки я й жду, хай нас обох розсудять!

П'єр. А до того часу я сам господар на цьому участку. Залиши мене.

Вовкулак. Я йду, але знай, що я стежу за кожним твоїм рухом.

Вершник (*входячи*). Капітани, вельмишановний панотець Жан і благородні вожді Ліги сповіщають вас, що вони взяли місто Бове і після триденного грабунку повертаються з облоговими знаряддями й гарматами, щоб узяти цей замок.

П'єр. Хіба місто взято було приступом?

Вершник. Ні, добрі люди відчинили ворота. Було гарно дивитися, як буржуа тікають, жінки кричать, будинки горять. Ех! ми мали непогану здобич грішми й меблями, крім ста з чимсь ситих буржуа, яких тримають, щоб узяти з них викуп.

П'єр (*вбік*). В яку безодню я скотився!

Вовкулак. Наши люди скоро будуть тут?

Вершник. Кавалерія йде слідом за мною. Капітан Сівард іде в авангарді: ви знаєте його моторність.

Вовкулак. Ось хто посуне вперед нашу справу. Прощавай, лакей д'Апремона! Цими днями ми зведемо рахунки з тобою!

Виходить з вершником.

Селянин (*входячи*). Капітане, товста Маріон вискочила через вікно, щоб здатися нам. Хочете допитати її?

П'єр. Хай увійде.

Маріон (*входячи*). Ось який ти тепер!.. Як гарно ви тепер одягнені, мессір П'єр! Хто б вас впізнав у цьому прекрасному атласному убрани?!

П'єр. Ти втекла з замку?

Маріон. Так, там нічого вже істи.

Подає йому знак.

П'єр (*до селянина*). Іди! Нічого істи, кажеш? Чому ж ви не зробили вилазки, щоб захопити биків, яких послали пастися на самий край рову?

Маріон. Гарнізон занадто кволий, і ми вважали, що це ви нам поставили пастку. Але прочитайте цього листа.

П'єр. Цього листа... до мене... від панни Ізабелли...

Маріон. Бідолашна панна! Не мало вона поплакала, пишучи цього листа.

П'єр. Не можу вірити своїм очам!

Маріон. Прочитайте — тоді ще дивніше вам буде.

П'єр (*прочитавши*). Брешеш, Маріон, твоя панна не могла цього написати. (*Знову перечитує листа*). „Метро П'єр, якщо ви дасте вийти моєму батькові, панові де-Монтрейль та гарнізонові замку і допоможете їм дістатися до безпечної місця, я здамся на вашу милість і згоджуся стати вашою дружиною. Якщо ви пристаєте на цю пропозицію, то присягнітесь на святому євангелії, яке є в особи, що подасть вам цього листа“.

Маріон. Ах, бідна панка!.. Її батько поранений, і вона хоче йому врятувати життя...

П'єр. Безталанна!

Маріон. Ось і євангеліє, заприсягніться, як вона хоче.

П'єр. Ні, я ще не такий жорстокий, щоб прийняти її жертву.

Маріон. Як? Ви не хочете?!

П'єр. Я її врятую або загину... я в неї прошу тільки одної ласки, щоб я міг бути знову її конюшим... Та ні, я не можу, я не смію цього просити.

Маріон. Вимагайте гроші, все, що схочете; аби лише ви обіцялися врятувати її.

П'єр. Я ладен умерти за неї. Слухай. Наше військо йде сюди: воно повертається з Бове. Завтра я вже нічого не зможу зробити. Ви мусите цієї ж ночі залишити замок.

Маріон. Цієї ночі? Куди ж ми підемо?

П'єр. В Салліс. На цьому шляху найменша небезпека зустріється з нашими загонами. Я зніму варту... А щодо Вовкулака... я ладен кинутися на нього, коли треба... Хай я загину... мені це байдуже!.. Вертайся до своєї панни і скажи їй...

Маріон. Але як мені вернутися, щоб мене не побачили?.. Напишіть усе, що хочете сказати, і киньте листа з стрілою в четверту бійницю чотирикутної башти.

П'єр. Хай всі святі охороняють їх на цій путі... Зараз напишу листа. Ходім зі мною.

Маріон. На щастя, місяць тепер сходить пізно.

Виходять.

СЦЕНА XXVI

Дорога серед лісу, недалеко від замку. Ніч. Жільбер д'Апремон, якого несуть на ношах, Ізабелла, де-Монтрейль, поранені воїни, селянин-провідник.

Селянин. Метр П'єр не може ще приїднатися до нас. Він залишився з Вовкулаком і поведе його в наступ на спустілій замок. Ніч темна і нам сприяє.

Де-Монтрейль. Ходім! Ходім! Швидше, бога ради! Не чекаймо його. Ми добре зробили, що скинули панцері, до світанку нам чимало треба пройти.

Д'Апремон. Бідний мій замок!

Ізабелла. Швидше! Швидше!

Воїн. Я чую спереду тупіт коней і брязкіт зброї.

Селянин. Почекайте, я подивлюся, що там може бути.

Де-Монтрейль. Ти від нас не втечеш, негіднику, а як нас застукають, я вstromлю тобі в тіло оцей кінджал.

Д'Апремон. Цитте, ради неба! Звернімо з дороги і ходімо глибше в ліс.

Де-Монтрейль (*тихо*). Гамір наближається: я чую невиразні голоси.

Звертають з дороги в ліс.

Голос. Хто тут?

Д'Апремон (*тихо*). Тссс. Мовчати.

Голос. Ей... сюди!.. Вперед, розвідувачі!.. Хто йде?

Д'Апремон (*тихо до селянина*). Відповідай гаслом мужиків.

Селянин. Громади! Лефруа!

Голос. Яке село?

Селянин. Жене!

Голос. Гей, Тома! Тома з Жене, відгукнися!

Селянин. Його тут нема, хто ви такі?

Перший голос. Хто б ви не були, стійте! А ви — вперед!

Д'Апремон. Ми пропали. Залиште мене і біжіть! Монтрейль, доручаю тобі мою дочку.

Ізабелла. Я вас не покину.

Де-Монтрейль. Рятуйте себе, кузино, ми понесемо його на плечах.

Д'Апремон (*до Ізабелли*). Тікай, або мені доведеться вбити тебе.

Перший голос. Лучники, ось вони, стріляйте!

Д'Апремон (*виймаючи меч*). Ізабелло, підійди сюди!.. (*Готується її вбити, але раптом в нього влучає стріла*). Ох... Монтрейль... Убий нещасну дівчину.

Умирає.

Де-Монтрейль. Ех, якби в нас були панцері!

Ізабелла (*стаючи навколошки*). Убийте мене, кузен!

Сівард (*входячи в Броуном і озброєними селянами*). Лефруа! Смерть ім, смерть! Ей, що ти хочеш зробити, гладкий свинопасе?

Нападає на Монтрейля, убиває його і хапає Ізабеллу.

Ізабелла. В ім'я бога і його святої матері, пожалійте мене!

Сівард. Не бійся нічого, дитино моя! Ти гарна?

Ізабелла. З вашого панцеря я бачу, що ви — рицар. Пожалійте дочку рицаря!

Сівард. Чорт бери, та це ж моя красуня-хазяйка! Не бійтесь нічого. Ще жодній красуні не доводилося скаржитись на мене.

Скидає свій шолом.

Ізабелла. Ви, монсеньйор Сівард! Я доручаю себе вашій рицарській честі.

Сівард. Не бійтесь нічого, панно! Я викажу вам більш гречності, ніж ви виказали мені.

Ізабелла. В ім'я бога, пане!

Сівард. Не кричіть, це марна річ... Броун, поведи наших людей у замок. Там буде гарна здобич. Зелена кімната... Там скарби. Едмонд проведе тебе туди. Ось там я бачу хатинку... я повернуся через чверть години... Луї, Деррік, за мною!

Броун. Завжди одинаковий! Ходім, хлопці, в замок грабувати. Капітан хоче помолитися.

Сівард на коні. Його зброєносці кладуть непритомну Ізабеллу перед ним. Броун з англійцями і селянами, пограбувавши вбитих, ідуть геть.

СЦЕНА XXVII

Перед занедбаною хатиною в лісі. Ніч. Деррік і Луї сторожать троє осідланих коней.

Луї. Я, хвалити бога, бачив не одне пограбування міста, але ніколи ще я не зазнавав такого болю, чуючи крики.

Деррік. Це тому, що ти ще мало загартуваний. Хай сатана згвалтує перед моїми очима одинадцять тисяч дівчат, я навіть бровою не ворухну.

Луї. Старий святотатець, дістанеться тобі колись за твою нечестивість!

Деррік. Побачимо.

Луї. Це — молода панна з дворянського роду.

Деррік. Що ж, капітан теж з благородних.

Луї. Це дуже втішно для неї!

Деррік. Без сумніву: вона не втратить дворянства.

Луї. Я не думав, щоб капітан був здатний на такий поганий вчинок.

Деррік. Атож! Він вже наробив чимало такого. Проте во-лосся в нього починає сивіти, він вже не такий біс, як за часів облоги Ренна.

Луї. Що ж він хіба тоді робив?

Сівард (виходячи з хатини). Коня!

Деррік. Ось він, капітане.

Сівард. Там усередині жінка... однесіть її на село. Зробіть

для неї ноші з списів і ваших плащів. Поводьтеся з нею уважно
ви за неї відповідаєте мені своїми головами.

Деррік. Гаразд, капітане!

Виходять.

СЦЕНА ХХVIII

Кімната в замку Апремона. Сівард, Ізабелла.

Ізабелла. Дозвольте мені обняти ваші коліна!

Сівард. Встаньте, бога ради.

Ізабелла. Ні, дозвольте мені лишитися так. Ви мене зробили найнешанснішою з жінок, ви мусите зробити мені одну ласку, або вбити мене.

Сівард. Скажіть, пані, але благаю вас, сідайте.

Ізабелла. Якщо в вас є хоч трохи рицарської честі, пане капітан, пожалійте нещасну дівчину, яку ви можете врятувати від безчестя. Якщо ви христіанин, пане Сівард, дайте мені свою руку перед священиком; будь ласка, одружіться зі мною.

Сівард (зживаний). Одружитися з вами?!

Ізабелла. Як нагороду за цю ласку, всі мої маєтки в Артуа, все, що належало моєму батькові, все, що можна буде знов зібрати з його майна, коли настане спокійний час — усе це я приношу до ваших ніг, монсеньйор, і я вважатиму себе за щасливу, якщо ви зробите ласку це прийняті.

Сівард. Пані!

Ізабелла. В ім'я нашого спасителя, не відкидайте мене!

Сівард. Відкинути вас! (Убік). Чума мене задави! Я не та-
кий дурень. (Голосно). Дуже пишаюся з вашого вибору!

Ізабелла. Ви згоджуєтесь дати мені своє ім'я?

Сівард. Від широго серця, слово рицарської честі. Ви знаєте, що я завжди хотів цього.

Ізабелла. Ще одне прохання: дозвольте мені піти в монастир Сен-Дені до абатиси, мої родички. Я почуваю, що не зможу жити поруч з убивцею... Я для вас буду тільки тягарем... Життя авантурника, яке ви провадите...

Сівард. Пані, мені звичайно тяжко буде розлучитися з вами...

Ізабелла. Ах, монсеньйор...

Сівард. Раз ви вимагаєте... я згоджуєтсь... ще на деякий час.

Ізабелла. Останнє прохання... мессір Сівард... якщо у мене буде... син, дозвольте мені його виховати; дозвольте, щоб він

називався ім'ям д'Апремона; лен, який я вам приношу, як посаг і спадкоємцем якого він буде після вас, дає йому право на це.

Сівард. Ім'я Сіварда не гірше за інше яке. Проте, хай звуться д'Апремон, я не заперечую. Щодо його виховання, то найкраще передайте йому свої знання; а коли йому міне шістнадцять років, пришліть його до мене, я його навчу володіти списом і зроблю з нього воїна.

Ізабелла. Я зараз напишу дарчий лист на своє майно.

Сівард. Ми говоримо про виховання нашого сина, хоч ми й не певні навіть... Ну от... ви ідете в монастир, в час добрий... але наступної зими, коли війни вже не буде... неваже я буду засуджений на те, щоб лишитися без дружини?.. Розумієте мене? Не так легко відмовитися від такого смачного кусня...

Бере її за руку.

Ізабелла. Сівард, на вашому мечі кров...

Заливається слізами.

Сівард. Ну, заспокойтесь... вибачте, що я вам сказав про це. (Вбік). Хай поплаче, згодом побачимо.

Ізабелла. Покличте священика... Хай поспішає... я почиваю себе дуже погано.

Сівард. Мене відчай бере; але це минеться. Підбадьоріться! Хочете, я попрошу отця Жана, щоб він благословив наше одруження?

Ізабелла. Ні... не цього священика, він у мене викликає жах.

Сівард. Ну, може ви хочете чесного ірландця, монаха й сповідника з моого загону?

Ізабелла. Якщо він має право на це... покличте його.

Сівард (до зброєносця). Гей, Луї, іди по монаха! Хай його причепурять, одягнуть у гарну нову сутану і хай він прийде з своїм молитовником... А я піду за своїми приятелями — Есташем де Лансіньяком і Пердукка д'Акунья — вони поведуть нас до вівтаря. Дорога моя Ізабелло, ви дуже зблідли... Може ви що з'істе?

Ізабелла. У мене ще вистачить сил, щоб зійти в каплицю.

Сівард. Деррік, піди принеси склянку вина для пані. Принеси також аркуш пергаменту й перо... Я піду по приятелів і зараз повернуся до вас.

Виходить.

СЦЕНА XXIX

Зал у замку Апремон. Брат Жан, П'єр.

П'єр. Хай мене грім поб'є, коли я не помщуся.

Брат Жан. Божевільний, куди ти йдеш?

П'єр. Він у замку. Я його знайду й уб'ю.

Брат Жан. П'єр, треба підтримувати єдність між нами й нашими спільноками ради успіху нашого святого діла.

П'єр. Прокляття на ваше діло! Прокляття на того, хто мене втяг у нього!

Брат Жан. Заради жінки ти ладен відмовитися від блискучої життєвої путі, яка перед тобою лежить відкритою; ради жінки ти ладен зламати присягу.

П'єр. Для неї я вийняв меч. Невже ви гадаєте, що я дбав про ваші вільності? Клянусь своїм життям, я зламав присягу, я зрадив свого господаря! Я — другий Юда. Я згубив душу свою. І щоб я не помстився!

Вибігає.

Брат Жан. Він вислизав з моїх рук, а селяни й вільні загони, які вже одні одних ненавидять, поб'ються між собою. Його треба спинити добром чи силою. Ах, як це до речі — я бачу йде Вовкулак.

Виходить.

СЦЕНА XXX

Двір замку Апремон. Двері каплиці відчинені. Сівард, Пердукка д'Акунья, Есташ де-Лансіньяк, солдати вільних загонів, селяни виходять з каплиці.

Сівард (*до своїх зброєносців*). Біжіть швидше, просіть отця Жана негайно прийти. Він може дати ій якогось бальзаму.

Пердукка. Боюся, він ій уже не потрібний.

Сівард. У всякому разі, ви свідки, що ми одружилися.

Пердукка. Клянусь головою святого Антоніна! Я це посвідчу перед самим папою.

Есташ. Вона знепритомніла вже після того, як сказала „згодна“.

П'єр (*за сценою*). Повінчана! Повінчана з Сівардом!

Крик позад сцени. Спиніть, спиніть його!

П'єр (*входячи з мечем у руці*). Ось він!.. Зраднику, ти умреш від моєї руки!

Пердукка. Чого хоче цей п'яниця?

П'єр (*кидаючи свою залізну рукавицю в голову Сівардові*). Викликаю тебе, боягузе, кидаю свій виклик тобі в лиці. Захищайся, або я тебе уб'ю!

Сівард. Чого хоче цей нахаба?

Селянин. Він збожеволів! Треба його роззброїти!

П'єр. Відійдіть! Хто підіде до мене — уб'ю!

Сівард. Ти насмілюєшся пропонувати мені дуель? Ти...

П'єр. Захищайся, злодюго!

Сівард. Ти не заслуговуєш, щоб я тобі вчинив таку честь.
(*Виймає меч*). Місце! Місце нам! На чесний бій!

Вони стають у позицію. Входять отець Жан і Вовкулак з дубиною в руці.

Брат Жан. Геть зброю! Діти мої, перед каплицею!

Вовкулак. Клянусь бичачим черевом! Два ватаажки спілки виймають один проти одного мечі.

П'єр (*до Сіварда*). Хоч би тут були з тобою всі твої грабіжники, однаково умреш!

Всі. Розведіть іх! Геть зброю!

Вовкулак. Геть зброю. Я уб'ю першого, хто підійме меч.

Сівард. Залиште нас. Не заважайте.

Вовкулак (*вбиваючи П'єра*). На тобі те, що я вже давно тобі винен.

П'єр. Ой!

Падає.

Сівард (*до Вовкулака*). Смерть і кров! Чого ти втручаєшся в те, що тебе не обходить?

Вовкулак (*підводячи свою дубину*). О-о! Може й ти хочеш покуштувати цього?

Броун (*стримуючи його руку*). Вгомонись, куме, годі з тебе.

Брат Жан. Спиніться, діти! Геть суперечки поміж братами! Спусти дубину, Франк, а ви, капітане, вкладіть меч у ножни.

Сівард. Чи бачив хто коли: втрутитися в поєдинок після того, як вже вигукнули: „На бій чесний!“

Брат Жан. Геть суперечки! Тим паче, що я бачу, призвідник суперечок вже поплатився головою за це... Мир прахові його!

Есташ (*дивлячись на труп П'єра*). Клянусь бородою Магомета! Він йому загнав мозок аж у горло.

Вовкулак. Я це роблю одним махом.

Пердукка (*повертаючи дубину Вовкулака*). Клянусь Христовим тілом, товаришу, це у вас гарне знаряддя!

Сівард. Вельмишановний отче! Там у каплиці є хвора жінка, якій потрібна ваша допомога.

Брат Жан. Ізабелла д'Апремон?

Сівард. Якраз вона! Тепер Ізабелла Сівард.

Брат Жан. О, небо!

Входить у каплицю.

СЦЕНА XXXI

Табір повстанців перед замком Апремон. Лунають звуки труб: видно на-
вантажені вози й інші ознаки готовання до походу. Вовкулак, Броун.

Броун. Нарешті я його чую, такий бажаний звук до по-
ходу! А я вже думав, що ми тут лишатимемося аж до дня страш-
ного суду.

Вовкулак. Так, я чую труби вашого вільного загону і ріг
мого помічника, проте, біс його зна, чи це зрушить в місця
мужиків.

Броун. Чорна сутана звеліла розгорнути великий прапор.
Ми йдемо на Мо.¹

Вовкулак. Вже давно нам слід би там бути, але ці тюх-
тії — мужики хочуть залишитися в своєму краї. Моран, Симон,
Рено тільки й говорять про те, щоб повернутися до своїх
плугів.

Броун. Жалюгідне поріддя! Вся вимога мужика — мати гар-
ний запряг волів і якнайбільше гною. Клянусь бровами пречис-
тої діви, вони заслуговують, щоб їх задушили в цьому гною.

Вовкулак. А я от уже давно забув про плуг, кузню і таке
інше, як тільки спробував військового життя.

Броун. Ти кажеш, Рено теж потягло до гною?

Вовкулак. Він сам мені казав. Я спочатку його вважав за
молодця після справи з сенешалем; але хоробрість в нього бу-
ває тільки нападами, як у інших лихоманка.

Броун. Ось він іде сюди з Бартельмі.

Вовкулак. Треба йм дати випити, щоб знов у них завору-
шилося серце в грудях. Ей, Рено! Рено!

Броун (*показуючи на пляшку*). Ідіть сюди обидва, треба випити
склянку перед новим походом.

¹ Місто недалеко від Париза. Біля Мо 1358 року феодали перемогли жаків.

Рено (*наближаючись*). Охоче, капітане! Отож вельмишановний отець Жан хоче йти на Мо, щоб вигнати звідти панство, яке ще там сковалося.

Бартельмі. Ваше здоров'я, товариші! Не знаю, чи буде у нас досить людей, щоб іти туди.

Броун. Як так?

Бартельмі. Моран і половина апремонських людей хочуть залишитися дома.

Броун. Боягузи!

Вовкулак. Треба не дозволити цим негідникам так покинути військо.

Рено. Слухай, Франк: ці хоробрі люди билися так само, як і ти, поки вони мали ворогів проти себе. Тепер, коли нам не загрожує ніяка небезпека, вони прагнуть побачити свої родини, тим паче, що конче потрібно закінчити жнива.

Вовкулак. Ех, сто дюжин чортів! Хай вони плюнуть на свої жнива, будуть їм рясні жнива на палацах Парижа й Мо.

Рено. Проте мусить же хтось обробляти землю?

Броун. Гаразд! Хай це робить наволоч.

Бартельмі. Що ви називаєте наволоччю?

Рено. І як обйтися без землеробів? Без них ви не проживете, пане лучнику.

Броун. Кожен, у кого хоробре серце в грудях і лук у руках, не повинен сіяти ні хліба ні вівса, бо він може брати хліб для себе і овес для свого коня в засіках своїх ворогів.

Рено. Ви, здається, ворог усім мирним людям.

Вовкулак. Рено, не грубіянь моєму приятелеві англійцеві, чуєш? Треба примусити працювати дворян, хай вони возять гній, а іхні жінки хай жнутъ хліб і тягають коші. Можна буде лопнути зо сміху, дивлячись, як вони згинтаються в дугу й натирають собі пухирі на своїх маленьких більеньких ручках.

Бартельмі. Думка не погана! А ми, ми тим часом будемо розкощувати по замках.

Рено. Якщо ви продовжуватимете так, як почали, то вам доведеться працювати самим, бо в Бовуазі незабаром не залишиться жодного дворяніна.

Вовкулак. Побачимо, побачимо... І ти, Рено, теж лаштуєшся нас покинути?

Рено. Ні, я не можу, я присягався отцеві Жану скрізь іти за ним.

Броун (*до Бартельмі*). А ти, куме, — невже знов цим твоїм рукам доведеться перекидати гній? Можна було б поклястися, що вони народилися на те, щоб орудувати мечем.

Бартельмі. Я, бачите, залишуся ще, поки ми не розгра-

буємо Париж. Після цього я або напхую собі кишеню, або карк собі зламаю.

Вовкулак. Оде — золоті слова! А ну, вип'ємо, молодці!

Чути невиразні вигуки.

Рено. Го-го! Відкіля цей гомін?

Бартельмі. Увесь табір збунтувався.

Входить брат Жан, за ним вільний загін і Моран з загоном селян.

Брат Жан. Ви підете з нами на Мо, мужва, наказую вам це під загрозою відлучення.

Моран. Ех, не боїмся ми ваших відлучень, ви самі нам казали, що не треба цього боятися, що ніхто ще від цього не вмер.

Брат Жан. Якщо ви насмілитеся мене не послухати, якщо ви не підете за великим прaporом, то я зумію вас примусити.

Моран. Але, вельмишановний отче, ви нам казали, що коли ми будемо вільні, то зможемо робити, що схочемо. Чому ж тепер, раз ми хочемо залишитися тут, нам не можна залишитися? Крім того, наші лани на нас чекають.

Брат Жан. Їх оброблять ваші жінки.

Моран. А як прийдуть сюди грабіжники, хто захищатиме наших жінок?

Брат Жан. Ми почистили всю країну від грабіжників, і тепер нема чого боятися.

Моран. Однаково: я не солдат, я вже переситився війною і залишуся дома.

Брат Жан. Неслухняні виродки, нікчемна мужва! Невже вас зворушити можна тільки карами? Першого, хто покине прapor, я повішу, як дезертира.

Вовкулак. Добре сказано!

Моран. Повісити! Та хто ви є такий, щоб нас вішати? Яке право ...

Рено. Годі, облиш!

Брат Жан. Я — ваш ватажок. Ви мене обрали, ви повинні мене слухатися.

Моран. Ми вас обрали своїм ватажком; ну, а тепер ми вас скидаємо.

Брат Жан. Нахаба! (*До вільного загону*). Гей, панове, поможіть мені покарати цього бунтівника!

Сівард. Вперед. Виймай мечі!

Наближається з кількома вояками, щоб схопити Морана.

Моран (до своїх прихильників). На допомогу, друзі, підтримайте мене!

Симон (до брата Жана). Отець Жан, ми вас усі любимо, тільки не чіпайте Морана, бо ми будемо з ним проти вас.

Рено (до брата Жана). Отче, залиште його в його селі, яка нам користь від солдата з примусу?

Брат Жан. Ні, ні, треба показати приклад решті.

Сівард. Навчимо цих негідників військової дисципліни. За Сівардом! За Сівардом!

Броун (до брата Жана). Пустити в нього стрілу? На цьому й буде кінець.

Вовкулак. Стріляй, молодче! Я завжди не любив цього боягуза Морана.

Рено (до Броуна, який натягає лук). Спинись, а не то через тебе половина наших загине від меча своїх же братів.

Симон. Ми не попустимо, щоб ці англійці погано поводилися з будьким із наших.

Мансель (до Морана). Хай простить тобі святий Лефруа, Моран. Боюся, щоб ти не наробив великого лиха.

Тома (до селян). Апремонці, якщо англійці нападуть на вас, ми вас підтримаємо.

Юрба селян. Не видавайте апремонців! Захищати честь Франції! Геть англійців! Монжуа Сен-Дені!

Колотнечка.

Мансель (до Морана). Мечі вже напоготові і луки вже натягають. Ну, Моран, не будь такий упертий.

Моран (злякавшись). Я охоче згоджується на все розумне, тільки не допустіть, щоб цей гладкий англієць пустив у мене стрілу.

Мансель. Заспокойтесь, люди добрі, помиріться.

Рено. Геть зброю! В ім'я святого Лефруа, ніяких суперечок в Спілці громад!

Моран. Я не хочу бути причиною смерті будького, тому я готовий залишитися до Іванового дня, якщо велимишановний отець буде цим задоволений.

Брат Жан. Щоб ватажок укладав угоди з своїми селянами!

Сівард (до брата Жана). Тут наче вавілонський гармидер, але ми не сильніші за них.

Пердукка. Їх двадцять проти нашого одного: вони нас знищать, якщо ви не згодитеся на те, що вони вимагають. Якби ми хоч були на конях...

Брат Жан (після мовчання). Коли ці благородні капітани за нього просять, я його прощаю. Хай послужить до Іванового дня: хай тоді навіть будуть вороги ще, однаково він і інші такі мо-

жуть іти. Їх мною завжди залишиться досить молодців. (убік). Тільки вивести їх звідси, тоді я вже зумію не допустити, щоб вони повернулися сюди.

Рено. Мир! Мир! Слава святому Лефруа! На Мо! Швидше в похід!

Всі. На Мо! Ходім на Мо! Закінчимо війну!

Пердукка (*до Сіварда*). Ви бачите, як варто допомагати цим поганцям. Вони хочуть розійтися, не думаючи про те, що французьке дворянство ще має військо в Парижі.

Сівард. Чого ви хочете? Допомагати мужикові — де те ж, що мити голову ослові.

Виходять.

СЦЕНА XXXII

Табір повстанців на дорозі до Мо. Намет ради. Брат Жан, ватахки селянських і вільних загонів.

Брат Жан. Бачите, вони прийшли для переговорів з нами. А якби ми порозходилися кожний додому, вони б посміливішали і легко подолали нас розпорошених.

Симон. Я не кажу, що ні; але подивимося, чого вони хочуть.
Брат Жан. Хай їх уведуть.

Входять Жан де-Беліль і Івен Лангуайран.

Брат Жан. Хто ви такі, мессіри, і чого вам треба від Вищої ради громад?

Беліль. Високославний капітане, ім'я мое — Жан де-Беліль, я — рицар королівського двору. А це — пан Івен Лангуайран, учений, доктор права. Нас обох послав наш грізний сеньйор, герцог Нормандський, регент королівства, для переговорів про мир.

Лангуайран. Тобто, щоб вислухати ваші скарги і задоволити їх, якщо можна буде.

Беліль. Це вам пояснять листи, які ми привезли з собою.

Передає лист братові Жану.

Лангуайран (*до Беліля*). Мессір Жан, як вам відомо, говорити належить мені. Моя промова готова, дайте мені діяти.

Беліль (*тихо*). З богом, але коротко, будь ласка!

Лангуайран. Гм... гм... гм...

Скидає шапку і тричі вклоняється, потім надягає шапку, прокашлюється і відкідає довжелезні рукави.

Брат Жан. Почніть же, ми слухаємо.

Лангуайран. Пане, і ви всі, панове! Анаксагор, в свій час філософ і фізик Діонісія першого, короля Сіцілії, бувши запитаний вищеноюванням Діонісієм, що, на його думку, є найкорисніше для добробуту держави, відповів, що, мовляв, є дві речі, які потрібні для блага суспільства, і що третя, яка, мовляв, є найбільшої ваги...

Моран (*до Рено*). Ти розумієш щонебудь?

Симон. Що він розпатякує?

Вовкулак. Чи по-французькому він розмовляє?

Брат Жан. Близче до справи, докторе.

Лангуайран. Отже, пане, і ви всі, панове (*скидає на хвилину шапку*), хочете ви знати, які ці три речі? На думку філософа Анаксагора, *primo*,¹ — це добрий король, *secundo*² — родюча земля: *tertio*³ — мир; *id est*⁴ — добра злагода між королем і його народом. Але можливо, пане й панове (*скидає знову шапку*), що тут ви мене спините запереченням, що вищезазначений філософ Анаксагор був тільки нечестивим нехристом, що він шанував неправдивих богів і що він був, як висловлюються наші вчителі римляни, цілком *toto coelo, totâ viâ aberrans*⁵ щодо віри, не знаючи заповітів нашої святої матері церкви і святого вчення господа нашого і спасителя Ісуса Христа... (*Скидає шапку й хреститься. Брат Жан і всі присутні роблять те ж*). А тому, пане, і ви, панове (*той же жест повторюється до кінця промови*), яку відповідь дам я вам, гадаєте ви, на ваше заперечення? — Довідну. Я аргументую таким чином... Гм... гм... гм... Так, пане, і ви, панове, без сумніву, Анаксагор був нечестивий нехрист і, як такий, засуджений подібно до виноградної лози, кинутої в огонь. Проте, пане, і ви, панове, його відповідь королеві Діонісієві, за божим ізволенням, була мудра, *imo*⁶ згідна з святым письмом, і я це доводжу. *Quomodo?* Sic.⁷ Які речі корисні для суспільного блага? *Primo* — добрий король. Отже, що каже святе письмо? *Dominator hominum, justus*

¹ Поперше.

² Подруге.

³ Портретъ.

⁴ Тобто.

⁵ Цілком у всьому помилюючись.

⁶ І навіть...

⁷ Яким чином? Ось як.

dominator in timore dei, sicut eux aurorae oriente, sol, mane absque nubibus rutilat et sicut pluvia germinat herba de terra¹...

Вовкулак. Це вже занадто!

Симон. Мені здається, що він нас замовляє чарівними словами.

Сівард. Якщо він далі так верзтиме, я зовсім засну.

Брат Жан. Нудний промовець! До справи! До справи!

Лангуайран (*продовжує серед дедалі дужчого гомону*). Secundo, казав Анаксагор, родюча земля. Довести це мені буде зовсім не важко. Хіба господь не сказав Авраамові: „Благословлю нащадків твоїх і дам їм землю Ханаанську“? Отже quid² ханаанська земля, як не родюча земля. Quae revera fluit lacte et melle; ut ex his, fructibus.³

Симон. Геть доктора!

Вовкулак. Він нас заворожує; я його вколошкою.

Тома. Порубаймо його, як м'ясо на начинку, якщо він не замовкне.

Брат Жан. Безжалісний балакун, невже ви не можете скати в кількох словах, що саме ви маєте нам запропонувати?

Лангуайран. Тихше, пане, і ви, панове, я ще навіть не скінчив вступу.

Брат Жан. Ну, ти з своїм вступом можеш іти до всіх чортів! (*До Беліля*). А ви не зможете сказати нам виразно й пояснити двома словами те, чого цей не міг би нам сказати і в дванадцятьох тисячах слів?

Лангуайран (*до Беліля*). Ходім звідси.

Беліль (*до брата Жана*). Охоче, але спершу дозвольте мені спитати вас від монсеньйора герцога Нормандії, чому ви взялися до зброї?

Брат Жан. Хіба він цього не знає? Чому лев нападає на людину? Хіба не тому, що людина веде з ним війну? Селяни Франції підняли зброю проти дворян тому, що дворяни з ними поводилися наче з ворогами.

Лангуайран. Дозвольте мені відповісти йому, вже я зумію довести його до *quia*.⁴

Беліль. Ні, метр Івен, більш ані слова!.. Отче, ваша відповідь справедлива. Але чому у вас не було довіри до королівської доброти і монсеньйора герцога, чому ви не подали йому своїх скарг? Йому завдає великого жалю, що він не знає їх зовсім, бо його єдине бажання — задоволити великих і малих. У Франції, ви це знаєте, король є завжди король для народу.

¹ Володар людей, володар справедливий у страсі божому, подібно до світла зорі при склоні сонця і при ясному небі сяє і подібно до дощів зрошую траву в землі.

² Що таке?

³ Яка воїстину тече молоком і медом з плодів її.

⁴ Чому.

Тихше, пане, і ви, панове, я ще навіть не скінчив вступу.

Брат Жан. Сір рицар, бачите цей меч? Він нам служив для встановлення справедливості, він краще захищав нашу справу, ніж гусяче перо. З його допомогою ми визволимо всіх кріпаків Франції.

Селяни. Так, так! Ми їх визволимо всіх!

Бартельмі. І ми хочемо, щоб усі французи були панами.

Вовкулак. Крім дворян. Кожному своя черга.

Беліль. Клянусь месою, вельмишановний отче, у вас прекрасний бордоський меч і ви, здається, так само добре умієте володіти ним, як і пасторською патерицею. Проте, не гнівайтесь, хіба не можна було дійти згоди? Хіба не можна було визволити всіх кріпаків королівства без того, щоб одна половина Франції порізала другу?

Симон. Нарешті путяще слово!

Тома. Принаймні його можна розуміти.

Рено. Не заважайте йому говорити.

Брат Жан. Я бачу, куди ви хилите, мессір. Але вашими солодкими розмовами ви нас не примусите скласти зброю.

Беліль. Вислухайте мене, добрі люди і дорогі земляки, вислухайте мене і розміркуйте, чи хочу я вас піддурити. Пан герцог пропонує вам вільно й одверто висловити свої скарги, він вчинить вам справедливість. На все, що ви будете вимагати, він відповість згодою, бо я певний, що ви домагаєтесь тільки справедливості.

Вовкулак. Я хочу, щоб король зробив мене бароном, а ні... то...

Брат Жан. Замовкни, Вовкулак!

Рено. Геть панщину! Цілковита воля!

Селяни. Так, геть панщину! Громади! Воля!

Беліль. Якщо це ваші вимоги, то їх, я певен, легко задовольнити. Коли обидві сторони висловлюються одверто, тоді не важко дійти згоди. Краще порозумітися по-родинному, ніж починати з бійки. Хвалити бога, ось мир і укладено! Чи ви добри французи? — Без сумніву. Отже ви не схочете віддати Францію англійцям? Ні. А вбиваючи дворян, ви все одно, що вбиваєте своїх же солдатів. Це — піхота, яка вбиває свою кінноту. Хай селянство Франції заживе в згоді з дворянством, хто тоді зважиться на нас напасті? — Ніхто. Чи є в кого така дужа рука, щоб зламати сагайдак з двадцятьма чотирма стрілами? Ні в кого. Самсон або ось цей богатир (показуючи на Вовкулака) тільки наструть собі пухирі... Навпаки, вийміть стріли з сагайдака, і тоді перша-ліпша мала дитина переламає їх одну за одною. Відокремте селянство від дворянства, англійці нападуть на перше і легко з ним упораються, потім на друге — і з ним теж легко впораються.

Об'єднані французи можуть нікого не боятися, роз'єднаних їх може скривдити перший-ліпший приблуда.

Вовкулак. Цей уміє говорити.

Симон. Укладімо добрий мир і будьмо заодно!

Тома. Укладімо мир!

Селяни. Мир! мир!

Сівард. Вже, боягузи? Чи ви забули, що нам ще треба піти по всьому краю на Мо, де грошей сила?

Брат Жан. Які ж гарантії ви нам дасте, що всі ці обіцянки будуть чесно виконані?

Симон. Звичайно, це справа великої важливості.

Беліль. Вимагайте яких тільки хочете гарантій. Королівське слово... А крім того, ви мене смішите з вашими гарантіями. Хіба ви не сильніші? Проти кожного дворяніна триста селян... Замиримося на який час, пошліть депутатів до Лувра,¹ і ми все влаштуємо найкращим чином.

Брат Жан. Ви домагаєтесь замирення, бо хочете виграти час, щоб зібрати військо і напасті на нас, маючи перевагу.

Беліль. Правду кажуть, що монахи недовірливі!.. Ми ніяк не хочемо вдруге братися до зброї. Ale лишайтесь озброєні, якщо хочете, на час замирення. Тільки не переходьте Уазу.² Це все, що від вас вимагають. Невже ще занадто багато?

Сівард. Ні, ні, не треба замирення! Він хоче виграти час і позбавити нас здобичі, яку ми маємо дістати.

Пердукка. Переїдімо Уазу! Ідемо на Мо! Ми всі забагатіємо!

Беліль. Цим панам хочеться воювати. Я розумію їхні думки. Вони грабують не свої замки, не їхній хліб толочать їхні коні. Вони добре знають, що в час миру солдат вільного загону є тільки той же злодій, і що на нього чекає мотуз. Хоч вони ѹ дворянини, вони її допнуться.

Сівард. Одріжмо вуха цьому негідникові!

Пердукка. Нас називають злодіями!

Брат Жан (*до солдатів вільних загонів*). Стривайте, панове, я дав ѹому охоронного листа.

Симон. Те, що він каже,—сугта правда. Країна зруйнована, і овес подорожчав на два су за мірку.

Бартельмі. Вільні загони все нищать огнем і мечем.

Моран (*тихо*). Вони нам гірші вороги, ніж дворянини.

Вовкулак. То правда, після них нічого вже взяти.

Рено. Нащо було їх вплутувати в наші справи?

¹ Лувр — королівський палац у Паризі, збудований 1204 р. Тепер там художній і науково-мистецький музей.

² Уаз — права притока ріки Сени, що впадає в неї за 20 кілометрів від Паризія.

Брат Жан. Цільте, чуєте! Французи й англійці, ми всі—брати в святій Спілці громад.

Моран (тихо). Авжеж, як Авель і Каїн.¹

Сівард (убік). Вони тепер сильніші, але я пом'яуся їм за це. Беліль. Ну, друзі, зважте: війна чи мир?

Селяни. Мир! Мир!

Беліль. Гаразд, чекаючи на мир, укладімо замирення на три місяці, а за цей час ми врегулюємо всі наші суперечки.

Селяни. Замирення! Замирення! Вернімося додому! Час виятися до життя.

Брат Жан. Ні в якому разі не згоджується на три місяці замирення. Мессір посол, ви погано ховаете ваші хитрощі.

Беліль. Я—людина згодлива. Хай буде замирення на один місяць—і годі. Ви задоволені?

Селяни. Так, так! Оде порядний рицар!

Брат Жан. Згоджуєсь... Ми згоджуємося на замирення з умовою, щоб нам віддали Мо—це буде гарантія широті ваших намірів.

Беліль. Ах, добре мої друзі, в Мо нема нікого, крім нещасних жінок, напівживих від страху. За яку гарантію може правити вам це місто? Вам дано буде запоручників, скільки ви тільки хочете.

Сівард. Хай дадуть нам Мо, це певніше.

Селяни. Навіщо нам Мо?

Симон. Ми й без цього вже далеко вайшли.

Моран. Досить буде й добрих запоручників.

Селяни. Мир! Замирення!

Брат Жан (до селян). Хіба ви не бачите, що він хоче підурити нас? Він відмовляє нам гарантії, яких ми вимагаємо.

Беліль. Я вже вам сказав, люди добре, що в цьому місті тільки графиня де-Мо з своїми дамами. Серед її наближених нема жодного воїна. Вона—добра й милосердна жінка, ви всі це знаєте. В ім'я святого Лефруа, вашого патрона,¹ дайте їй спокій в її місті.

Селяни. Хай нам дадуть запоручників, і досить з нас...

Брат Жан. Але...

Селяни. Запоручників і миру! Мир!

Брат Жан. Отже, яких запоручників ви нам дасте, пане рицарю, для певності, що не буде ніякої небезпеки для депутатів, яких ми вам надішлемо?

Беліль. Насамперед мене, і це порука, що я зовсім не маю

¹ Релігійна легенда, за якою Каїн убив рідного брата — Авеля.

² Заступника.

ніякого наміру вас піддурити,— мені моя шия не менш дорога, ніж кому іншому. Метр Лангуайран теж залишиться, а якщо рицаря й ученого вам мало, вам дадуть ще двох чесних і значних рицарів.

Селяни. Це чесний рицар. Замирення! Мир!

Беліль. Ви, отче, здаєтесь, їхній вождь? Чи не поїдете ви часом до Парижа для переговорів про мир?

Брат Жан. Ні, монсеньор, я не люблю подорожувати, а крім того, ваша голова, якщо її навіть відтяти, не прийеться до моїх плечей так, як моя власна.

Беліль. Воля ваша. Пошліть кого хочете, а я залишаюся. А що, у вас тут сподіваюсь, є добре вино?

Симон. Аякже! До ваших послуг!

Беліль. Гаразд! Я звелю принести мої речі в ваш табір, а потім хай мені дадуть вина, я багато розмовляв і треба випити чогось.

Селяни. Будьте певні, любий рицар, а вами гарно поводитимуться.

Брат Жан. І пильно стежитимуть за вами.

Беліль. У мене нема ніякої думки вас піддурити і тому я не турбується.

Виходить з Лангуайраном.

Симон. Їдь до Парижа, Моран, у тебе язык гострий.

Моран. Їдь сам. Отець Жан не іде, і я залишаюся з ним.

Тома. Як схочути, я пойду. Чого мені боятися?

Брат Жан. Ви цього хотіли,— і кінець. Вагатися не доводиться. Тепер поміркуйте про ваші вимоги, які ви маєте поставити. Завтра ми вирядимо наших депутатів до Парижа. Але, повторюю лишаймося з єднані: не слід розходитися. Саме під час замирення й переговорів слід добре дбати про зброю.

Симон. Ви знаєте, що половина наших людей через тиждень має повернутися додому, щоб закінчити жнива.

Брат Жан. І ще через тиждень вернутися під прaporи.

Моран. Ми про це пам'ятасмо, не турбуйтесь.

Брат Жан. Сьогодні ввечері приходьте всі до мене, я вас ознайомлю з умовами, які я хочу запропонувати герцогові Нормандському.

Виходять усі, крім Сіварда, Пердукки д'Акунья і Есташа де-Лансіньяка.

Пердукка. Ну, що, Сівард, нас покидають? Вони укладають мир.

Сівард. Що ж поробиш?

Есташ. Цей мир нас руйнує.

Сівард. Не я ж уклав мир. Якщо вони зговоряться, я вернуся в свій замок і знов, як у минулому, відновлю свої набіги.

Пердукка. Добре сказано! Крім того, незабаром кінець замиренню між Францією і Англією, і з божою допомогою роботи нам вистачить.

Есташ. Будуть ще і слава, і гарні удари списом.

Пердукка. І французькі барони для викупу.

Сівард. І міста та села для грабунку.

Пердукка. Атож, ще рано кидати наше ремесво!

Виходять.

СЦЕНА XXXIII

Будинок, де перебуває під вартою Жан де Беліль. Беліль сидить, входить Сівард з мечем під пахвою.

Сівард (*гордовито*). Ви хочете поговорити зі мною, мессір де-Беліль?

Беліль (*підводячись*). Так, мессір Сівард, вже давно я хотів побачитися з вами. Але сідайте, прошу, нам треба про багато чого порозмовляти. Насамперед, я мушу просити вас пробачити мені за деякі образливі слова, нескромно сказані мною проти благородного ремесла вільних рицарів, якому ви робите честь.

Сівард. Якби ви не були нашим запоручником, я б відповів вам тим, чого вони заслуговували.

Беліль. Коли я так говорив, мое серце не було в злагоді з моїми устами, але мені було доручено умовити мужиків, я мусів підлестити їх і зважити на їхню грубу мову. Ви бачите мою одвертість. Ці образливі слова були дуже далекі від моєї думки. Пречиста діво! Щоб я був поганої думки про вільних рицарів, цієї підпори мандрівного рицарства! Ще раз пробачте мені і дозвольте цим ланцюгом скувати і ваш гнів і вашу руку.

Надягає йому на руку коштовний браслет.

Сівард. Святий Юрій! Який він гарний! Яка багата робота! Які прекрасні рубіни!.. Ах, мессір де-Беліль!..

Зворушене стискає йому руку.

Беліль. Я його дістав на одному турнірі і присягався, що віддам його хіба тільки доброму воїнові, а за такого я вас визнав у Ніорі.

Сівард. Як, ви не забули ніорського турніра?

Беліль. Забути його! Таке блискуче свято, стільки прекрасних дам, стільки прекрасних ударів списами! Ми обидва були між тими, хто відзначився, і ви, пам'ятаю, так міцно трималися на сіdlі, що мусіли спішитися і цим довести глядачам, що панцер у вас не пригвинчений до броні вашого коня¹.

Сівард. Це там я пробив руку сірові де-Жуаньї. Казали, ніби я вчинив проти правил, але ваш дядько був серед суддів на турнірі і він так гаряче заступився за мене, що мене виправдали. Якби не він, у мене відбрали б коня й зброю.²

Беліль. Отже, ви пообідаєте тепер у мене, і ми вип'ємо за наших давнішніх друзів, згадуючи славетні минулі подвиги.

Сівард. Від широго серця!

Беліль. Я запрошу також вашого приятеля, мессіра Пердукка. Коли рицарі перестають завдавати один одному удари списом, то найкраще, що вони можуть робити, — це розважатися спільно.

Сівард. До речі, замирення кінчається, чому це ми не дістаємо ніяких вістей від наших депутатів?

Беліль. Нічого не можу вам сказати. Їх вимоги такі смішні, що можу вам сказати заздалегідь — вони нічого не доб'ються. Але облишмо це і, як ви були такі ласкаві мене відвідати, по-розмовляймо про речі, цікавіші для нас обох. З того часу, відколи я тут, я не мав змоги порозмовляти з дворянином: троє чи четверо мужиків, найнудніші люди в світі, було все мое товариство.

Сівард. Правду кажучи, товариство мужиків не дуже то цікаве для таких людей, як ми, і коли б зі мною не було англійських і гасконських³ дворян, я вже давно вмер би з нудьги.

Беліль. Якби вони хоч добре платили.

Сівард. Платили! Чи ви думаете, що наше військо — королівське військо? Коли ділять здобич, ми одержуємо свою частину — це й усе.

Беліль. Не надто багато. Коли ви матимете проти себе воїнів у цанцерах, ваша здобич буде зовсім мізерною.

Сівард. Боюсь, що так.

Беліль. Між нами кажучи, війна відновиться. Ніколи мій грізний сеньйор, герцог Нормандський, не згодиться на безглузді вимоги цих мужиків.

Сівард. Гм...

¹ Один шотландський рицар, який бився на списках на Лондонському мосту, так міцно тримався в сіdlі, що народ змусив його війти з коня, щоб подивитися, чи не був він привязаний до сіdла. М е р і м е.

² За правилами турніра можна було завдавати удари „між чотирма кінцівками“. Відбірання зброї й коня — звичайна кара. Див. у Фруассара опис турніра в Кале. М е р і м е.

³ Гасконь — провінція на південному заході Франції.

Беліль. І тоді мені шкода вас, бо ваша сторона певно програє. Де-Буш, під командуванням якого ви, здається, служили, повернувся з Німеччини і набирає величезну армію. Бунтівники можуть виставити проти нас тільки невеличку кількість воїнів. Чи можна довго мати сумнів щодо наслідків цієї війни? Ви описанітесь серед юрби селян-бунтівників, з якими, дозвольте мені висловитися з солдатською одвертістю, вам не слід було б зв'язуватися.

Сівард. Вони мене визволили з полону, і не встиг я оглянутися, як мені довелося вже діяти спільно з ними.

Беліль. А хіба тепер пізно розв'язатися з ними?

Сівард. Не знаю, здається я починаю вас розуміти... Але розмовляйте зі мною по-солдатському одверто, і тоді я вас краще зрозумію.

Беліль. Гаразд! Якщо ви хочете залишити цих мужиків-бунтівників, якщо ви хочете вернутися під прapor вашого колишнього начальника, тоді ви можете бути певні вдячності монсеньйора герцога.

Сівард. Золоті слова! Проте гарними словами не прохарчувати вільного загону.

Беліль. А що ви сказали б, якби монсеньйор герцог Нормандський взяв ваш загін до себе на службу на ввесь час цієї кампанії з платнею французьких воїнів і, крім того, з постійним утриманням у сто екую для капітана?

Сівард. Охоче згоджуся, якщо тільки дістану право на свій власний прapor. Під моєю командою досить воїнів, щоб мені бути прaporним рицарем.

Беліль. Можу вам обіцяти словом рицаря, що ви все це дістанете. Чи не хочете ви ще чого?

Сівард. Далебі, нічого. Ваші пропозиції такі благородні, що їм протистояти не можна. Розрахуйте на мене.

Подають один одному руки.

Беліль. У вашому загоні, як мені здається, п'ятдесят списів і сто лучників?

Сівард. Сто сорок лучників. Лучники, власне, не мої, хоч вони йдуть під моїм значком. Проте, як вашим військом командує Буш, вони підуть за мною охоче.

Беліль. Ось наперед платня за місяць добрими флоринами, а ось сто екую для вас.

Сівард (перелічує). Ви справді точні надзвичайно.

Беліль. А ви дасте мені натомість розписку? Підпишете зобов'язання?

Сівард. Підписати я не зможу, бо неписьменний, але по-

ставлю хрест і стверджу свою печаткою, якщо буде ваша згода.

Беліль. Гаразд. Через кілька днів де-Буш буде в Мо, і тоді ви перейдете на його сторону.

Сівард. Так, слово чесного рицаря!

Беліль. Я міг би вам ще дещо запропонувати, якби мав змогу домовитися з вашими товаришами, іншими капітанами вільних загонів. Я зроблю все можливе, щоб вони були задоволені, для них у мене чимало флоринів та екю.

Сівард. Відповідаю вам за них, як за самого себе.

Беліль. Зробіть так, щоб я мав змогу з ними порозмовляти. Коли настане час здійснювати наші плани, ви приставите мені шнурву драбину, щоб вийти звідси, бо обачність не дозволяє мені залишитися з цими мужиками з того моменту, коли наші ратники вирушать проти них.

Сівард. Буде і шнурова драбина, і коні з провідниками, якщо ви бажаєте.

Беліль. Дуже вдячний. Все буде гаразд.

Сівард. Я зараз приведу до вас Пердукка й мессіра де-Лансьяка: без сумніву, ви будете задоволені з них.

Беліль. Ну, ідіть і швидко повертайтесь.

СЦЕНА XXXIV

Табір повстанців. Симон, Моран, Мансель.

Симон. Кажіть, що хочете, але він зовсім з іншого тіста, ніж наші небіжчики-сенійори. Він розмовляє про жнива й землеробів так, наче б він сам ходив за плугом років з двадцять.

Мансель. І завжди розсмішить якимсь слівцем.

Моран. Проте я не знаю, що сталося з нашими людьми, яких ми надіслали для переговорів про мир. Боюся особливо за бідолашного Тома.

Симон. Ну! чого боятися? Хіба в наших руках нема запорук? Це ж запоруки, як їх, здається, називає отець Жан.

Мансель. Моран завжди думає про нещастя.

Моран. Завжди слід ждати гіршого.

Лунають звуки сурми.

Симон. Сурмлять у труби, щось сталося.

Рено (входячи). Чули новину?

Симон. Ну?

Рено. Дворяни виставили ціле військо... У них щось понад десять тисяч ратників; і де-Буш — побий боже нехриста з його чортячим ім'ям... командує ними; він іде на нас, і, можливо, завтра буде бій.

Моран. Ісусе! Маріє! Кінець нам!

Мансель. Неможливо, Рено!

Рено. Франк бачив їхніх розвідачів, і у нього щойно була з ними сутичка, і така, що вони поранили з дюжину людей, між іншим молодого Топіно — трохи вище коліна, до самої кості

Моран. Клянусь стражданнями господніми, нас зрадили! Нам не лишається нічого іншого, як...

Симон. Спали мене чорт, якщо я не пом'яуся над цим зрадником рицарем. Топіно — брат моєї хрещеної матері.

В таборі велике хвилювання. Входять брат Жан, Сівард, Вовкулак.

Брат Жан. Зрада! Цей мерзотник утік!

Сівард. Гей, Деррік, Луї! Приведіть мені моого Гнідого, поайте мерещій зброю! Я його спіймаю, хай навіть на дні пекла.

Вовкулак. На коня! на коня!

Моран. Хто, хто втік?

Вовкулак. Та Беліль, чорт би взяв цього красномовця! І королівське військо наступає.

Сівард. На коня, Вовкулак! Він, певно, втік туди в ліс.

Вовкулак. Ні, я бачив сліди кінських копит недалеко від струмка. Він обійшов убік, щоб збити нас з сліду.

Сівард. Кажу тобі, він утік лісом! один з моїх людей бачив, що якийсь вершник прямував до лісу...

Брат Жан. Ідьте кожен у своєму напрямі, годі сперечатися. А ви біжіть до своїх загонів — через годину треба виступати.

Сівард і Вовкулак виходять.

Моран. Яке велике нещастя, отче Жан!

Мансель. Кажуть, що ворог численний.

Симон. Як це вони перейшли Марну?¹

Брат Жан. Ідіть по зброю і не питайте про дурниці

Виходить.

Симон. Я ніколи не бачив його таким стурбованим.

Моран. Погана ознака!

Мансель. Проте ходім по зброю.

Моран. Отець Жан занепадає на силі, це помітно.

Симон. Хіба ти тільки це бачиш?

¹ Марна — головна притока Сени, в яку вона впадає за два кілометри від Парижа.

Мансель. Якщо королівське військо нападе на нас, ми дамо йому таку саму відсіч, як військові сенешала.

Моран. Ось летить із сходу зграя вороння. Господи Ісусе, мати божа, не дайте нам стати їхньою здобиччю!

Симон. Завжди він провіщає нещастя!

Виходять.

СЦЕНА XXXV

Рівнина біля Мо. Бій почався, подекуди вбиті й поранені. Вовкулак та його лучники перестрілюються з ворожим авангардом.

Вовкулак (*роблячи зарубку на своїй дубині*). Ще один! Маю надію сьогодні закінчити своїх півста. Гей ви, рушайте в оті верескові чагарі праворуч і відкиньте королівських лучників.

З'являються: брат Жан верхи з кількома начальниками загонів.

Брат Жан. Добрий початок, хоробрий Вовкулак. Сміливіше битися сьогодні і війні кінець.

Вовкулак. Я не жалітиму сил, але як справа у вас?

Брат Жан. Гаразд, я не боюся воїнів Буша. Вільні загони праворуч від нас готуються їх добре зустріти. Поїду подивлюся, як там ліворуч.

Від'їжджає.

Вовкулак. Жан, переміни тятиву на моєму луці... Гей, ви, там, шкодуйте стріли, ви стріляєте надто здаля. Підкрадайтесь, підкрадайтесь, поки зможете побачити білок їхніх очей... Гаразд, хлопці, влучайте! Ах, цей товстий арбалетник, як він беркицьнувся! Куди чорт поніс метра Броуна? Ворог віходить до свого резерву, і англійські лучники були б тепер дуже до речі... Хіба дати йому сигнал? (*Сурмить у ріг*). У заклад іду, що він тут десь недалеко п'є. Поки в нього ще є повна пляшка, він не може взятися до роботи.

Чути звук рога у відповідь. Входить Броун.

Броун. Вовкулак, друже мій, хочеш стати англійцем?

Вовкулак. Я! навіщо?

Броун. Ви всі пропащи. До вечора вас усіх посічуть, як начинку на пироги. Врятуватися ти можеш, тільки ставши англійцем.

Вовкулак. Ти смішиш мене, друже. Я з тих людей, що ідять пироги, і треба надто сміливого кухаря, щоб посадовити мене в піч.

Броун. Ви всі пропали: вас зрадили.

Вовкулак. Що ти цим хочеш сказати?

Броун. Ми вас залишаємо. Це сталося не з моєї вини, але Буш колись був нашим начальником... Мені шкода тільки тебе. Ходім з нами, стань англійцем.

Вовкулак. Під три чорти твоїх англійців! Тільки скажи, в чому справа, біс тебе бери!

Броун. Прощай! прощай! Покажи мій лук англійцям і скажи їм, що ти його дістав від капітана Броуна.

Іде геть.

Вовкулак. Стривай! спинись! Біжить, наче чорт його кудись несе. Піду попередити отця Жана. Я не втямив, що він тут сказав, але той розумекає. Вільфрід, веди замість мене наших людей і перестрілюйся обачно.

Виходить.

СЦЕНА XXXVI

Брат Жан, Вовкулак, Моран, Симон, Бартельмі, Гайон, селяни-повстанці.

Брат Жан стоїть осторонь, притулившись до дерева. Інші сидять або лежать на землі навколо вогнища і щось ідуть пожадливо. Деякі поранені. Всі, здається, знемагають з утоми.

Вовкулак. Сорок чотири чоловіка! Втратити за один тільки день сорок три найхоробріших стрільців, які тільки коли були на світі! Хай би чума задавила цих вільних капітанів, які нас зрадили...

Симон. Задавив би біс цього Буша!

Моран (*тихо*). І клятого монаха, який повів нас на бійню.

Вовкулак. Ти завжди однаковий, старий Моран. Ти мовчиш і ховаєшся, коли стусани сипляться градом. Зате тебе завжди можна бачити і почути твоє крякання коло вогнища, як тільки почнуть варити іжу. Клянусь бичачим черевом! Рено помер, це був хоробрий серед вас.

Моран. Це ти тепер галасуєш, а не тікав ти так само швидко, як і ми?

Вовкулак. Моран, не дзижчи мені в уха, я не в такому доброму настроі і мені легше пробити тобі голову, ніж допити цю пляшку.

Моран. Ти завжди гніваєшся за дрібнички.

Вовкулак (*підводячись*). Ну, вовки мої, кінчайте їсти. Чорт бери! Ви так помалу жуєте, наче сидите за весільним столом. Вставайте, ледарі! Ми ще маємо чимало пройти до наших лісів.

Симон (*тихо до Морана*). Ото хоробрій вояка! Йому здається, що королівське військо все ще дуже близько.

Брат Жан (*підходячи*). Ми знімаємо табір і рушаємо далі...

Симон (*тихо*). І він це називає табором.

Брат Жан. Франк, ти з своїми лучниками будеш ар'єргардом. Завтра, по той бік Уази, ми будемо в безпеці і зможемо знов почати війну.

Моран (*тихо*). Тобі ще мало.

Вовкулак. Мої лучники і я, ми відступимо самі.

Брат Жан. Що ти хочеш цим сказати? Слухайся наказу!

Вовкулак. Послухайте, отче Жан, ви стали нашим ватажком, біс його зна як і чому; вільним я став без вашої допомоги. Я вам допомагав всіма силами. Я з моїми хлопцями дерлися ради вас на стіни. Тепер ви гепнулися в калюжу. Присягаюсь боро-дою Магомета, можете вибиратися з неї самі. Прощайте!

Брат Жан. Я в тобі помилувся. Я вважав тебе за солдата, а ти — тільки розбійник. Тебе найбільше цікавить здобич після перемоги, а тепер...

Вовкулак. Тепер!.. Якби я залишився в лісах, я був би отаманом сотні добрих хлопців, вільних, як вітер. А ви з вашим блискучим військовим майстерством мало не довели нас до шибениці... Отже прощайте!..

Брат Жан. Що ж тікай, боягузе! Я лишаюся з цими молодцями. Ще ми з ними візьмемо гору над ворогом...

Вовкулак. Від широго серця бажаю вам успіху, ваше преподобі...

Брат Жан. Але знай, коли щастя нам усміхнеться і ти повернешся до нас, то я повішу тебе, як розбійника і...

Вовкулак дуже сурмить у ріг, збирає свій невеличкий загін і заглиблюється в ліс.

Моран. Отже Вовкулак правий, а ми — дурні, що залишаємося з треклятим чарівником.

Брат Жан. Ти, Симон, і ти, Гайон, зберіть усіх лучників, які залишилися, ми з вами підемо в ар'єргарді.

Гайон. Велика вам подяка за ваш ар'єргард! Щоб нас порубали на шматки? Знайшли дурнів!..

Вкоротимо йому вік! Смерть йому! Геть монаха!

Симон. Отче Жан, отче Жан!..

Моран (*тихо до Симона*). Ти вагаєшся?

Симон. Слово честі, військо розбито. Кожен за себе. В ар'єр-гарді хай ідуть криві.

Бартельмі. А ви все ще хочете командувати нами?

Брат Жан. А ви хочете не слухатися мене? Кажи ти, Гайон.

Хапає його за горло.

Гайон. Я... ні, ні, отче Жан... Але...

Симон. Ви винні в усьому, що сталося.

Гайон. Ви нас довели до цього.

Бартельмі. Ви нас підбили на бунт...

Моран. Проти наших добрих панів.

Брат Жан (*наближаючись до нього*). Що ти сказав, мерзотнику?

Моран відсувається з жахом назад.

Симон. Ми звірилися на вас...

Гайон. А ви нас повели на бійню, наче баранів.

Моран (*до селян*). Якби ви мали мужність, він вже не був би нашим ватажком.

Симон. Ви вже не ватажок наш.

Бартельмі. Ви зрадили нас.

Всі. Зрада! Зрада!

Моран. Це він звелів убити високодостойного абата д'Апремона.

Кілька селян. І це накликало на нас біду.

Брат Жан. Страхополохи, наволоч! І ви смієте піднімати голос проти мене? Ви забули, що без мене ви й досі були б рабами? Ви забули, що завдяки мені, тільки мені, ви перемогли своїх панів і заволоділи їхніми скарбами? Хіба моя вина, що через вашу положливість з вами сталося нещастя? Якби я вас покинув на ваші сили, жалюгідні, ви давно вже гойдалися б на шибеницях. А коли тепер ...

Бартельмі. Не слухаймо цього зрадника!

Гайон. Не дамо йому говорити!

Моран. Смерть йому, відступників!

Симон. Уб'ємо його, як він убив барона д'Апремона.

Всі. Смерть йому! Смерть!

Моран. Видаймо його де-Бушові або баронові де-Белілю.

Брат Жан (*з мечем у руці*). Підійдіть, боягузи, підійдіть, не боюся я вас! Хто з вас наважиться підняти руку на свого начальника?

Селяни. Вкоротімо ѹому вік! Смерть ѹому! Геть монаха!

Брат Жан, поранений ззаду, падає, підводиться на коліна, спираючись на дерево.

Брат Жан. Це достойно вас... жалюгідні... ви завдаєте мені удар у спину!

Голос за сценою. Королівське військо!

Брат Жан. Буде помста!.. Тікайте, зрадники!.. Не буде вам порятунку... від іхніх довгих списів!.. Колесування... шибеници чекають на вас... Відлучаю вас... засуджую на віковічні муки!

Вмирає.

Моран. Рятуйся, хто може!

Вигуки. Нас оточили! Рятуйся, хто може!

**Кілька селян. Хто буде нашим проводиром?.. Симон!
Симон!**

Симон. Тікаймо! Пропали ми!

Воїни за сценою. Де-Буш! Де-Буш! Бий іх! бий!

Всі. Рятуйся, хто може!

Загальний переполох і втікання.

„ЖАКЕРІЯ“ і Й АВТОР

В цій книзі розказується про давно минулі часи.

Події, змальовані в ній, відбувалися в старій Франції — не в сучасній капіталістичній Франції, про яку ви читаете в газетах і підручниках економ-географії, а у Франції XIV століття.

Вона багато менша за сучасну Францію. В ній ще чимало густих лісів, необробленої землі, незаселених просторів. Проте, через неї йдуть важливі торговельні шляхи, навколо яких народжуються і міцніють міста.

Ця Франція — ще не республіка, де влада належить буржуазії. Вона — королівство. Але, крім короля, в ній чимало високопоставлених осіб — усяких герцогів, графів, єпископів, а особливо багато дрібних дворян, які в ті часи звуться „баронами“. Вони підвладні графам і герцогам, вони — їхні васали (підданці), а графи й герцоги — знехотя підкоряються королеві.

По всій країні над бідними сільцями селян, яких з презирством називають „Жак-простак“, височіють замки цих баронів, графів та герцогів, замки й монастирі, де панують ті самі дворяни, тільки в рясах, а не в панцирах.

Замки й монастирі, барон і монах — господарі цієї землі, вони гноблять селян, як їм заманеться, але підвладні „першому дворянинові Франції“ — королеві.

Крім замків, монастирів та сіл, по Франції порозкидані старі й нововинклі міста.

По містах точиться постійна боротьба між дедалі слабішим впливом дворянства і дедалі дужчою силою буржуазного самоврядування. І селянин, і буржуа-городянин утиснуті десятками застарілих законів, які дають величезні вигоди королеві та його васалам — дворянам, феодалам.

Спираючись на ці закони, феодали експлуатують селян.

Експлуатація відбувається також і по містах, де феодали гноблять буржуазію — купців та підприємців; купець і майстер утискують учнів та дрібних ремісників-підмайстрів, вони десятками звивих, непотрібних звичаїв ускладнюють їхнє життя. Все існування городянина обплутане такими звичаями.

Ось приклад одної такої церемонії:

„Коли новоприйнятий пекар пропрацює чотири роки, він бере новий глиняний горщик, кладе в нього горіхів та пирогів і йде до голови цеху в супроводі збирщика податків, майстрів та головних підмайстрів. Новоприйнятий передає голові цеху горщик з горіхами і при цьому каже: „Пане, я про-служив свої чотири роки“. Голова цеху повинен дізнатися, чи це правда. Якщо збирщик податків ствердить це, голова цеху повертає горщик з го-ріхами новоприйнятому і наказує йому розбити горщик об стіну свого дому. Після того, як цей наказ виконано, новоприйнятий з усіма майстрами й під-майстрями входять у житло голови цеху, той частує їх, і кожен за це йому платить“. (Із „Статута паризьких пекарів“).

Цей звичай просто смішний; але існували звичаї дуже ганебні, які під-кresлювали владу майстра над робітником, над учнем.

Багато законів охороняли права ремісників від їхніх учнів та під-майстрів.

Щоб здобути собі місце в житті, доводилося не один десяток років про-жити в стані раба, виконуючи всі примхи хазяїна.

Ну, а селянам було ще гірше: їх гнобили й грабували на підставі жах-ливо несправедливих застарілих законів, а найчастіше без усякої підстави. Вони не могли й надіятися хоч колись у майбутньому звільнитися від сваволі дворян.

Може ви гадаєте, що між дворянами була одностайність? Не, і там всі злостиво стежили один за одним, намагаючись пограбувати сусіду, вислу-житися перед королем або, навпаки, обдурити його ...

Дворяні в провінції — столиця Франції вже в ті часи була в Парижі — хотіли грабувати самі, не ділячись награбованим з королем, а король, вба-чаючи в цьому для себе шкоду, не міг цього допустити і завжди сперечався з своїми васалами. В цих суперечках йому часто доводилося спиратися на міську буржуазію, яка в замках непокірних королів баронів бачила ворога ще гіршого, ніж сам король.

Городянинові корисніше було терпіти до деякого часу одного насиль-ника-короля, ніж сваволю десятка добре озброєних розбішак-дворян, які своїми насоками й грабіжницькими митами заважали городянам торгувати й наживатися.

Ось бачите, які складні були класові відносини у Франції шістсот років тому.

Ми дали загальну характеристику; тепер звузимо коло наших спосте-режень. Нас цікавить не просто XVI століття, а середина його — п'яти-десяti роки.

* * *

За тих років у Франції життя городян та селян стало особливо тяжким. Французьке дворянство, через свою економічну й військову відсталість про-грало довгу війну з Англією та Наваррою (королівство, що було на кордоні Франції і Іспанії; тепер не існує), довело французьке військо до цілковитого

розгрому коло Пуатьє (1356 р.). В цьому бою більшість дворян і сам король потрапили в полон до англійців.

Ми знаємо, що відсталих — б'ють.

Франція опинилася без захисту. Дворяни здебільшого поховалися по своїх замках, а городяни й селяни, з яких король узяв величезні гроші на ведення війни, опинилися цілком під владою переможців. А війна ж тоді провадилася з допомогою солдатів-найманців, яких після рішучої перемоги або на час замирення відпускали на всі чотири сторони, часто навіть не сплачувуючи утримання.

Банди англійських та наваррських найманців, не маючи проти себе серйозного противника, протягом двох років нищили Францію вбивствами та грабунками. Ці розбишки під проводом англійських та наваррських дворян не дуже часто нападали на французьких дворян: замки-фортеці вимагали довгої облоги. І навіть, коли вони нападали на дворянину, вони його не вбивали, а забирали в полон, щоб узяти за нього добрий викуп.

Багато від них терпіла міська буржуазія, яка мала через це великі втрати і якій постійно завдавали жаху їхні наскоки, а найгірше доводилося знов таки селянству.

Селянин не мав куди сковатися, чим відкупитися.

Селянство було зруйновано податками. Його систематично грабували й нищили бродячі зграї найманців, які залишалися без діла,— а, значить, і без платні — в переможенні країні.

До того ж французьке дворянство, скористувавши з тимчасового послаблення королівської влади, намагалося пограбувати селян якомога більше і якомога швидше, щоб менше лишилося для короля, коли той, своєю чергою, знов почне грабувати селянство.

Зима 1357—58 рр. була повна ознаками підготовлюваної революції.

В лютому 1358 р. рух міської буржуазії в Парижі набув форми озброєного повстання, яким керував відомий паризький громадський діяч, купецький старшина Етьєн Марсель. А в травні 1358 р. в Північній Франції, в провінції Бовуазі, почалося повстання селян: вони, голодні, пограбовані, зневірені, знищувані, повстали проти своїх ворогів: проти англо-наваррських найманців, проти бандитів, які занадто розгулялися, проти найгірших своїх гнобителів — дворян, винних у всій цій анархії.

Міські робітники й ремісники охоче допомагали селянству. Вони постачали його війську харчі та зброю, вони висилали свої загони на допомогу повстанцям, а ще частіше вони закликали повстанців на допомогу собі. Хоч і не складаючи офіційної спілки з ватажками повстанців-селян, трудящі міста використовували селянське військо на зруйнування дворянських замків і фортець.

Селянське повстання розрослося дуже швидко і своїм розмахом смертельно налякало всіх дворян — і тих, що відсиджувалися по своїх замках, і тих, які грабували Францію, стоячи на чолі англо-наваррських загонів.

На червень місяць, за відомостями (можливо перебільшуваними) тодіш-

ніх письменників, число повстанців доходило до ста тисяч; повстання охопило двадцять п'ять областей (департаментів).

Одей рух і був названий „жакерією“, бо феодали, на глум прозвали селян „Жак-простак“.

Тодішні історики, які в усьому намагалися догодини королеві й дворянству, багато набрехали на „Жаків“, що боронили себе й свої родини від сваволі дворян. Ці історики приписали повстанцям різні жорстокі вчинки, які в дійсності чинили не селяни, а їхні вороги — карателі-дворяни.

Недовго тривало успішне просування селянських загонів. 9 липня 1358 р. найбільший з них був зрадницьким чином переможений біля Мело об'єднаним загоном, що складався з французького дворянства і англо-наваррських найманців. Перед лицем свого повсталого народу французькі феодали поспішили об'єднатися з своїми недавніми ворогами, бо і першим і другим загрожувала помста селян.

Причину поразки селянства знайти легко: це були люди, доведені розpacем до повстання, люди, що змінили соху на меч, щоб боронитися, а проти них діяли досвідчені вбивці-фахівці, краще озброєні, краще керовані.

Після поразки біля Мело почалася немилосердна кривава різанина, яка тривала до 10 серпня 1358 р., коли була оголошена „амністія“ для учасників повстання. Важко уявити собі увесь жах цієї місячної кривавої бійні, про яку тогочасні письменники писали:

„... Біля Пуа дворяни напали на загін Жаків... Всі вони, понад тисячу триста душ, нещадно перебіті цими дворянами. Після цього дворяни напали на другий загін Жаків і перебили їх понад вісімсот душ, а в одному якомусь монастирі спалили щось із трисота душ“.

„... Граф Руссі убив у Брі силу-силенну селян і звелів вішати їх на дверях їхніх власних халуп“...

Або: „... вони купами кидали селян у річку Марну... Вони вбили того дня понад сім тисяч душ“...

Вождь парижан — старшина Етьєн Марсель — не раз намагався виступити проти цього нищіння, плямуючи французьке дворянство в своїх відозвах до інших міст Франції. Але й сам він невдовзі загинув від руки прихильника королівської влади — ще до остаточного придушення „жакерії“.

Міська буржуазія, що наляканна була дворянським терором боягузливо враджувала селян. Об'єднані зусилля недавніх ворогів — французького королевича, англійського й наваррського королів — кров’ю загасили полум’я селянської революції, яке, проте, згодом — через кілька століть — всетаки спалило дворянські привілеї і дворянські замки.

Який же вигляд має ця трагічна подія в книзі французького письменника XIX століття Проспера Меріме (1803 — 1870), яку він написав більше як 100 років тому (1828 р.)?

Перш ніж перейти до порівняння історичних подій з п’есою Меріме, скажемо коротко про самого письменника.

* * *

Проспер Меріме (1803—1870 рр.) — виходець з дрібнобуржуазного оточення. Діставши юридичну освіту і рано завоювавши літературну славу, Меріме згодом посів значне місце в установі, яка дбала про охорону історичних пам'ятників Франції.

Отже, Меріме був не тільки багато обдарованим письменником, але й видатним ученим-істориком. Інтерес до історії позначається ще в юнацьких творах Меріме.

Політичні погляди Меріме, його погляди на життя, складалися в роки так званої „реставрації“, тобто в ті часи, коли Франція після років революції і Наполеонівської імперії знов опинилася під владою контрреволюційних дворянсько-попівських кіл.

Меріме належав до тієї частини дрібнобуржуазної французької інтелігенції, яку обурювало панування дворянсько-попівської кліки, але яка не співчувала, проте, широким масам трудящих; а тільки ж ці маси могли допомогти французькій буржуазії скинути владу тієї кліки.

Це все, як ми бачимо, відбилося в „Жакерії“ — творі визначному і політично, і художньо.

„Жакерія“ багато в чому випередила французьку художню літературу, сучасну Меріме; та й відносно всієї європейської літератури тих років вона була, без сумніву, видатним своєрідним явищем.

В ті часи (двадцяті роки XIX століття) в літературі розвинувся такий напрям, щоб відводити читача якнайдалі від дійсності, або заманити його у світ фантастичних вигадок, заморочити його вигадками про екзотичні країни-колонії, або зацікавити його минулим — історією.

Це було корисно для тих, хто хотів примусити читача забути про громадські питання, про політичну активність.

Цей літературний напрям вважав за потрібне прикрашувати зображеній світ, зображувані відносини; письменники, що належали до цього напряму, зокрема прагнули в своїх творах оживити історію середніх віків — показуючи рицарів-дворян багато культурнішими, ніж вони були насправді, наділяючи їх позитивними рисами, яких ім саме бракувало (письменники — Вальтер Скотт, Новаліс, Уланді, Фуке).

Проспер Меріме писав зовсім не так, як більшість його сучасників.

Вони висловлювали свої думки дуже велеречиво, страшенно високомовно, захоплювалися описуванням сили зважих дрібниць. Вони робили своїх героїв або неприродно доброчесними, або неймовірно поганими людьми.

Меріме писав дуже стисло, не спиняючись на другорядних дрібницях, уникаючи багатослівності, не відвертаючись від описаного, щоб змалювати власні почуття. Він старався і людей показувати якнайправдивіше.

Тому Меріме заслужив славу майстра слова, який напрочуд коротко й просто умів розказати про найскладнішу подію. Багато письменників училися у Меріме цього майстерства — серед них був і наш Пушкін, що ви-

соко цінив творчість Меріме, перекладав його, а також використав деякі твори Меріме в своїх власних творах („Песни западных славян“, „Сцены из рыцарских времён“).

Вище ми вже говорили про улюблени теми тогочасної літератури. Отже їй до них Меріме поставився по-своєму. Меріме не розповідав різноманітних вигадок про екзотичні малодосліджені країни. В оповіданні „Таманго“ він показує справжні колоніальні відносини, викриває роль европейського капіталізму, який руйнує, спотворює своїм втручанням життя африканських племен.

Багато писали за часів Меріме про Іспанію, стараючись змалювати її принадною країною, яка зберегла прекрасні старовинні звичаї, сильних характером людей, своєрідне цікаве життя. Але все це були вигадки дворян та священиків, які вбачали у відсталій Іспанії підпору для своїх контрреволюційних надій і тому захоплювалися нею.

Не так показав Іспанію Меріме: в цілому ряді його творів (особливо в оповіданні „Кармен“, яке згодом стало на основу для опери композитора Бізе), ми бачимо неприкрашені влідні, неуцтво, безправність Іспанії — занедбаної, дичавіючої, бідної країни, відданої на сваволю безсилої, але жорстокої захерливої влади.

Любив Меріме і загадкові, таємничі оповідання; в цілому ряді творів він описує маломовірні пригоди („Шевардінський редут“, „Липнева Венера“, „Локіс“).

Але майже завжди він пояснює ці пригоди, робить їх наприкінці зрозумілими для читача.

I, нарешті, найголовніше:

Не раз, звертаючись до історії („Душі чистилища“, „Хроніка часів Карла IX“), Меріме ніколи не ідеалізував минулого, намагався віддати його на підставі вивчення історичних пам'ятників, намагався зберегти деяку правдивість.

Меріме не був тої думки, що люди колись, у далекому минулому, жили краще і були привабніші. Він розумів, що така думка глибоко ворожа всякому рухові вперед, всякій думці про краще майбутнє, а він прагнув руху вперед, бо йому важко було бачити відновлену всемогутність дворян і попів.

* * *

Тим то його „Жакерія“ і цікава для нас. Вона відбиває, по-своєму, звичайно, величезне історичне зрушення, яке зміняло ввесь характер громадських відносин.

Проте, саме в цім творі Меріме багато чого змалював не так, як воно було в дійсності.

Меріме малоє селянську революцію як щось гостро вороже місту.

Правдиво показана в цій сцені ворожнеча між різними шарами міського населення, але, якщо селяни іноді й реквізували міських багатіїв, що зв'я-

зані були з дворянством, то це траплялося рідко. В противному разі французьке дворянство не заявляло б з жахом, що „буржуа й Жаки змовилися знищити дворянство Франції“.

Карателі-дворяни знали це і немилосердно палили міста, які допомагали селянам — так було зруйновано місто Мо, що підтримало селян зброею, а у Меріме селяни вигукують: „Ходім грабувати Мо!“

Далі. Як ви бачите, Меріме намагається довести, що нібито основну силу селянського війська становили наймані англо-наваррські солдати і цілком здичавілі банди.

Як тільки ті й другі кидають селян, селянське військо втрачає свою боєздатність і розсипається,— так змальовує Меріме.

Алеж, і це неправда.

Якщо могли бути окремі випадки участі найманців у повстанні, то вони були досить рідкі. Більш того, англо-наваррці стали ядром того загону, який завдав повстанцям рішучої поразки. Без англо-наваррського війська французьке дворянство не могло справитися з селянами — значить у Меріме це неправда: не селяни були безпорадні без англо-наваррців, а навпаки — дворяни.

Але Меріме цілком правильно підкреслює неорганізованість селянства: селяни не слухалися своїх вождів, які прагнули об'єднатися з силами паризьких городян, селяни не йшли за межі своїх областей, не утворювали об'єднаної військової сили — і їх розбили частинами.

І всетаки, хоч Меріме не співчував збройному повстанню, його твір був для свого часу дуже сміливим політичним виступом, бо він підбурював читача проти дворянства й попівства, пояснював причини, які робили повстання неминучим.

„Жакерія“ — це є критика дворянського ладу, який довів Францію до такого тяжкого стану. Меріме підкреслює, що якраз король і дворяни винні в гіркому становищі Франції, з якого шляхом повстання намагаються вийти селяни.

В цьому підкresленому обвинуваченні дворянства й короля ми маємо право вбачати натяк на той стан, в якому перебувала Франція і за часів Меріме. Бо і за тих часів, з поновленням королівської влади, французьке дворянство марно намагалося повернути собі втрачені привілеї, намагалося брутальними поліційними заходами загальмувати розвиток французької буржуазії.

Але повернімося до того, про що ми говорили раніше: до Франції XIV століття.

Розкритикувавши дворянську владу, короля, який програв війну, Меріме показує, що такий уряд сам штовхає селян на повстання. Один із селян каже:

„Нам тільки й лишається, що наші луки, бо майже все інше в нас відбрали“.

Але, повторюємо, змальовуючи в цілому ряді яскравих сцен жахливе становище кріпаків, Меріме не співчуває „жакерії“, як виходові з цього стано-

вища. Він намагається довести, ніби повстання притягає до себе „злочинні елементи“, до нього приєднується банда Бовкулака — зборище колишніх селян, тепер відірваних від мирної праці, одвиклих від неї.

Вчора вони руйнували селян, а сьогодні стають під їхні прaporи, але не так проти дворянства, як для того, щоб просто пограбувати. З тими самими намірами до повстанців приєднуються також Сівард, д’Акунья і Лансіньяк — професіонали-вбивці, з походженням дворяни.

Справжні, феодальні „розбійники“, взагалі кажучи, не були зовсім „злочинним“, кримінальним „елементом“. Найчастіш це були ті самі селяни, яких феодальні утиски змушували кидати родину й господарство, тікати в ліси і виступати дрібними купками проти існуючого ладу, вживаючи в боротьбі з ним ту саму жорстокість, яку застосовували до них самих. Селянська біднота недурно бачила у „розбійниках“ своїх захисників і оточила пам’ять про них поетичними оповіданнями та піснями.

На чолі повстанців у творі Меріме стоїть колишній монах і піп „брат“ Жан.

Нам якось дивно бачити попа в ролі ватажка селян-повстанців. Проте в середні віки це було не рідким явищем. Щоб стати ідейним ватажком руху, треба було мати хоч будьяку освіту, а освіту бідна людина могла дістати тільки в різних церковних установах. За це синові бідняка доводилося вже назавжди залишатися в розпорядженні свого церковного начальства. Ми знаємо чимало випадків, коли такі виходці з селянських родин ставали ватажками трудящих, що боролися проти феодального ладу (наприклад, в Англії XIV ст. Джон Болл та ін.).

Меріме підкреслює селянське походження брата Жана.

— „Жан не що інше, як мужик, а абата-мужика нам не треба“, — кажуть про нього в монастирі. — „Ви не хочете коритися синові селянина. Я син селянина...“, — каже сам брат Жан.

Але цей „селянин“ вже відірвався від свого класу. Своїми фальшивими чудесами, сфабрикованими з допомогою елементарних хемічних знань, Жан забезпечив абатству розквіт шляхом безсовісного обдурування простодушних селян.

Цей колишній селянин як на той час дуже вчена (а в своєму монастирі найученіша) людина. Своїм розвитком він стоїть вище решти героїв „Жаке-рії“. Він мало не одверто глузує з релігії і схиляється перед наукою.

Разом з цим брат Жан — найздібніший оратор: він добре знає селян і має на них величезний вплив. Але до своєї селянської „пастви“ він ставиться з презирством і не соромиться обдурувати її. Керуючи селянами в повстанні, він з перших кроків каже про них: „Не можна покладатися на це погане поріддя“.

Що ж змусило його стати на чолі селянського руху? Варто нашої уваги те, що Меріме підкреслює в цім переході Жана до повстанців його egoїстичні мотиви: вибух ображеного самолюбства. На чолі монастиря замість Жана поставили іншого і це страшенно образило Жана. Почуття особистої помсти, і тільки це, збудило його політичну активність.

Проте, уявившись до справи, Жан намагається організувати селян:

„Чого ми хочемо? Визволитися спід тиранії сеньйорів, утворити вільні громади. Отже назовемо себе Спілкою громад!“

Брат Жан намагається підтримувати одностайність у війську, бо знає, що найнебезпечніше для повстанців — це внутрішня незгода.

Тому він наважився навіть на тимчасову спілку з розбійниками й найманцями: „В такий час бути надто совістливим не слід... Саме для того, щоб їх стримувати, я згодився стати на чолі їх“.

Але, так заявляючи, брат Жан помилується.

Лучник Броун. Не можу я дивитись, коли монах у чорній сутані командує людьми в панцирах... Вождь-чернець мені все ж не до вподоби. Він у вас не любить, щоб хто віддалявся грабувати. Він намагається не допускати насильства і хоче, щоб усе йшло як на справжній війні. Крім того, він ще раз-у-раз проповідує — не люблю я цих проповідей.

Вовкулак. Хай собі проповідує. Я однаково все роблю по-своєму.

Брат Жан намагається встановити своїм авторитетом порядок у війську, яке розпадається через класові суперечності свого складу. Але селяни йому заявляють: „Ми вас обрали своїм ватажком; ну, а тепер ми вас скидаємо“.

Бездояня між селянами і вченим монахом, гарячим політиком Жаном, відразу стає ясна: ця гостра відмінність приведе до катастрофи.

Інша цікава фігура, це П'єр, який переходить на бік повстанців вже не з монастиря, але з челяді феодального замку.

Мотиви його переходу теж суто особисті: нещасне кохання, відкинене гордою дочкою феодала, почуття ревнощів.

П'єр — своїм походженням також селянин, але він ще далі відійшов від свого класу, ніж честолюбний, владолюбний і практичний брат Жан. Перебування в феодальному оточенні не пройшло для нього дурно: він „заразився“ його ідеологією. Відважність, стриманість, некорисливе служіння коханій жінці — для нього не даремні слова (як, наприклад, для Монтрейля або Сіварда), — а справжня мета життя. Дворянські звичаї занадто в'їлися в натуру П'єра і у війську повстанців-кріпаків він почуває себе чужаком. Він справжній „рицар“ своїми почуттями й переконаннями, а селяни, на його думку, поводяться занадто не „по-рицарському“.

П'єр зраджує справу селян: дочка барона д'Апремона дорожча йому, ніж перемога товаришів. Не з вини П'єра д'Апремон, який врятувався з замку, потрапляє до рук Сіварда, що йде на зміну занадто нерішучому П'єрові.

Багато сцен показують звірячу лютість, тупість і бездарність дворянства. Як, наприклад, ставляться дворяни до селян?

Рицар Монтрейль каже: „Вони, як собаки; вони б нас покусали, якби ми не мали завжди батога в руках“.

Вірного раба П'єра поранено, коли він обороняв свого господаря д'Апремона. А д'Апремон каже про нього: „Ви хочете порівняти життя моєї дочки з життям моого кріпака?“

конечної підлоти й жорстокості, характерних для суспільства, де влада належить експлуататорам.

Ця п'еса нагадує нам одну з багатьох спроб „величезної більшості людей“ скинути панування „невеличкої меншості“, про які казав Ленін.

Ці громадянські війни йдуть через усю історію класового суспільства. Ви всі знаєте приклади таких багаторазових повстань селян проти поміщиків-кріпосників у Росії. Російська „Пугачовщина“ була повторенням у більших розмірах і при інших умовах спроби французького селянства XIV століття скинути з себе нестерпне ярмо феодалізму. Пугачовщина закінчилася поразкою руху. Приборкання „жакерії“ зруйнувало північно-французьке село і становище селян після неї ще погіршало.

Лише в спілці з революційним пролетаріатом і під керівництвом його більшовицької партії селянство змогло здобути собі справжню волю і скинути з себе ярмо непосильної праці, віковічну темноту і вічну загрозу голодної смерті. Покищо воно досягло цього лише в одній країні — в нашому Союзі.

О. І. Білецький

Редактор П. Бурганський
Літред. Л. Александрова
Техкер Я. Ольман
Коректор Л. Милевська

Бібліографічний опис цього видання вміщено
в „Літопису Українського Друку“, „Картко-
вому реєртуарі“ та інших покажчиках Укра-
їнської Книжкової Палати.

Одобрліт № 1362. Уповноважений Головліту
№ 3310. Зам. № 803. Тир. 20000. 22 друк. арк.
+ 1₄ арк. вілки. 11,4 авт. арк. Формат паперу
82 x 110 1₁₆. Здано до друку 7-X-35 р. Підпи-
сано до друку 5-XII-35 р. Чергове вид. № 186.

Друкарня ім. Леніна, Одеса, Пушкінська, № 18.

